

**ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΤΡΑΣ**  
**ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ**  
**ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ  
ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ  
ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ»**

ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ : ΣΤΑΜΑΤΙΟΥ ΧΡΗΣΤΟΣ  
ΠΕΡΓΑΝΤΗ ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΑ

ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : ΟΥΡΑΝΙΑ ΚΑΠΕΡΩΝΗ

ΠΑΤΡΑ, 2009

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ήλιος, θάλασσα, πολιτισμός, φιλοξενία. Έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες με την χώρα μας. Η Ελλάδα, βρισκόμενη στο κέντρο της Μεσογείου, διαθέτει πανέμορφες παραλίες, ειδυλλιακά τοπία και τεράστιο πλούτο. Έχει ισχυρότατο πολιτιστικό υπόβαθρο καθώς υπήρξε το λίκνο του πολιτισμού και του δημοκρατικού πολιτεύματος, γεγονός που αποδεικνύεται από το πλήθος των πολιτιστικών μνημείων που υπάρχουν σε όλα τα σημεία της χώρας.

Η παρακάτω εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται ανά νομό οι σημαντικότεροι αρχαιολογικοί χώροι της Πελοποννήσου. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται, επίσης ανά νομό, οι σημαντικότεροι αρχαιολογικοί χώροι της Κρήτης. Στους περισσότερους αρχαιολογικούς χώρους έχει χρησιμοποιηθεί και φωτογραφικό υλικό. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος παρουσιάζεται η επιρροή των αρχαιολογικών χώρων στην τουριστική ανάπτυξη των ευρύτερων περιοχών της Πελοποννήσου και της Κρήτης, μέσα από στατιστικούς πίνακες και γραφήματα. Στη συνέχεια παρατίθενται προτάσεις για περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού στην Πελοπόννησο και στην Κρήτη, μέσω απαραίτητων ενεργειών που πρέπει να γίνουν, καθώς και προτάσεις για ανάπτυξη νέων ειδών τουρισμού στη χώρα μας γενικότερα, κάτι που θα συνεισφέρει και στην ανάπτυξη του τουρισμού στους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία μας.

Τέλος, διατυπώνονται κάποια γενικά συμπεράσματα για την πορεία του τουρισμού στην Ελλάδα και ειδικά για την σημασία των αρχαιολογικών χώρων και των ιστορικών μνημείων στη χώρα μας.

## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδα

<b>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</b>	8
 <b>ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ</b> <b>ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ</b>	
<b>1.ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ</b>	14
1.1 Αρχαία Επίδαυρος	15
1.2 Μυκήνες	17
1.3 Τίρυνθα	20
1.4 Αρχαία Λέρνα	20
1.5 Ασίνη	21
1.6 Ναύπλιο	22
1.7 Άργος	23
 <b>2.ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ</b>	24
2.1 Αρχαία Μαντινεία	25
2.2 Τεγέα	26
2.3 Μεγαλόπολη	28
2.4 Λυκόσουρα	29
2.5 Αρκαδικός Ορχομενός	31
2.6 Αρχαίο Μεθύδριο	32
2.7 Λυκαίον Όρος	32
2.8 Κάστρα της Αρκαδίας	33
 <b>3.ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ</b>	35
3.1 Κάστρο Πατρών	35
3.2 Αρχαίο Ωδείο	38
3.3 Ρωμαϊκή Γέφυρα	38
3.4 Κάστρο Ρίου	40
3.5 Άνω Λουσοί	41
3.6 Αρχαίος Κλείτωρας	42

<b>4.ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ</b>	44
4.1 Αρχαία Ολυμπία	44
4.2 Αρχαία Ήλιδα	48
4.3 Ναός Επικούρειου Απόλλωνα	50
4.4 Φιγαλεία	50
4.5 Αρχαία Αλίφειρα	51
4.6 Αρχαίο Λέπρεον	53
4.7 Πλατιάνα	54
4.8 Αγία Τριάδα	55
4.9 Κάστρο Αρχαίας Σαμιάς (Κάτω Σαμικό)	55
4.10 Κάστρο Χλεμούτσι	56
4.11 Κάστρο Κυλλήνης (Γλαρέτζα)	56
<b>5.ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ</b>	58
5.1 Αρχαία Κόρινθος	58
5.2 Αρχαία Ίσθμια	61
5.3 Ηραίο	62
5.4 Τενέα	62
5.5 Αρχαίες Κλεωνές	63
5.6 Νεμέα	63
5.7 Φλιούντας	64
5.8 Αρχαία Στυμφαλία	64
5.9 Αρχαία Σικυώνα	64
5.10 Αρχαίος Φενεός	65
5.11 Αρχαία Πελλήνη και Αρχαία Τιτάνη	65
<b>6.ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ</b>	66
6.1 Σπάρτη	66
6.2 Μυστράς	68
6.3 Μονεμβασιά	69
<b>7.ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ</b>	71
7.1 Αρχαία Μεσσήνη	72
7.2 Πύλος	73

7.3 Κάστρα του Νομού Μεσσηνίας	75
--------------------------------	----

**ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ**  
**ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**

<b>8.ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ</b>	76
8.1 Το Μινωικό Ανάκτορο της Κνωσού	76
8.2 Το Μινωικό Ανάκτορο της Φαιστού	78
8.3 Το Μινωικό Ανάκτορο των Μαλίων	80
8.4 Αγία Τριάδα	81
8.5 Γόρτυνα ή Γόρτυς	81
8.6 Αρχάνες ή Επάνω Αρχάνες	82
8.7 Τυλισός	83
<b>9.ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ</b>	85
9.1 Πραισός	85
9.2 Γουρνιά	86
9.3 Λατώ	86
9.4 Ζάκρος	87
9.5 Αρχαία Ολούς	88
9.6 Βασιλική Ιεράπετρας	89
9.7 Παλαίκαστρο	90
9.8 Βρόκαστρο	91
9.9 Σπιναλόγκα	92
<b>10.ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ</b>	93
10.1 Αρχαία Ελεύθερνα	94
10.2 Αρμένοι	94
10.3 Ιδαίον Άντρο	95
10.4 Αξός	96
10.5 Μοναστηράκι	97
10.6 Αρχαία Ρίθυμνα	98
10.7 Αρχαιολογικός Χώρος Αποδούλου	99
10.8 Λάππα	99

10.9 Σταυρωμένος	100
10.10 Φορτέτζα	100
<b>11.ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ</b>	102
11.1 Αρχαιολογικός Χώρος Άπτερα	102
11.2 Αρχαία Λισός	104
11.3 Αρχαιολογικός Χώρος Πολυρρήνιας	105
11.4 Αρχαία Φαλάσαρνα	106
11.5 Κυδωνία	108
11.6 Έλυρος	109
11.7 Υρτάκινα	110
11.8 Ανώπολις	111
11.9 Κίσαμος	111
11.10 Γαύδος	112
11.11 Τάρρα	113
11.12 Φρούριο Φραγκοκάστελλο	114

### ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

#### Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

<b>12.ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ</b>	116
12.1 Εισαγωγικά	116
12.2 Πίνακες και Γραφήματα : Αύγουστος 2004/2005	117
12.3 Πίνακες και Γραφήματα : Σεπτέμβριος 2006/2007	120
<b>13.ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ</b>	124
13.1 Προτάσεις για περαιτέρω ανάπτυξη του τουρισμού στην Πελοπόννησο και στην Κρήτη	124
13.2 Συμπεράσματα	129
<b>ΕΠΙΛΟΓΟΣ</b>	132
<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ</b>	133

## **ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ**

Γράφημα 12.1 : “Επισκέπτες ανά Αρχαιολογικό Χώρο : Αύγουστος 2004”	119
Γράφημα 12.2 : “Επισκέπτες ανά Αρχαιολογικό Χώρο : Αύγουστος 2005”	119
Γράφημα 12.3 : “Επισκέπτες ανά Αρχαιολογικό Χώρο : Σεπτέμβριος 2006”	122
Γράφημα 12.4 : “Επισκέπτες ανά Αρχαιολογικό Χώρο : Σεπτέμβριος 2007”	122

## **ΠΙΝΑΚΕΣ**

Πίνακας 12.1 : “Επισκέπτες Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων και Συνολικές Εισπράξεις : Απρίλιος 2006/2007”	117
Πίνακας 12.2 : “Επισκέπτες Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων και Συνολικές Εισπράξεις : Αύγουστος 2004/2005”	118
Πίνακας 12.3 : “Επισκέπτες Μουσείων και Αρχαιολογικών Χώρων και Συνολικές Εισπράξεις : Σεπτέμβριος 2006/2007”	119

## **ΧΑΡΤΕΣ**

Χάρτης 1.1 : Νομός Αργολίδος	14
Χάρτης 2.1 : Νομός Αρκαδίας	24
Χάρτης 3.1 : Νομός Αχαΐας	35
Χάρτης 4.1 : Νομός Ηλείας	44
Χάρτης 5.1 : Νομός Κορινθίας	58
Χάρτης 6.1 : Νομός Λακωνίας	66
Χάρτης 7.1 : Νομός Μεσσηνίας	71
Χάρτης 8.1 : Νομός Ηρακλείου	76
Χάρτης 9.1 : Νομός Λασιθίου	85
Χάρτης 10.1 : Νομός Ρεθύμνης	93
Χάρτης 11.1 : Νομός Χανίων	102

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι ευρέως γνωστό ότι η Ελλάδα διαθέτει μακρόχρονη ιστορία. Η κληρονομιά που μας έχει αφήσει ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός είναι ανεκτίμητη. Δεν είναι τυχαίο ότι η χώρα μας θεωρείται ένας από τους δημοφιλέστερους ταξιδιωτικούς και τουριστικούς προορισμούς, προσφέροντας μοναδικά αξιοθέατα στους τουρίστες που την επισκέπτονται.

Εκτός από το εύκρατο κλίμα, τη γραφικότητα της στεριάς, τις πανέμορφες παραλίες και τα νησιά, η χώρα μας αποτελείται από στοιχεία που είναι τα σπουδαιότερα στον κόσμο, από ένα πλήθος πνευματικών μαρτυριών και μνημείων, διάσπαρτα στον Ελλαδικό χώρο. Στην Ελλάδα συναντάμε πολιτιστικές μαρτυρίες από τους προϊστορικούς χρόνους, προκλασσικής και κλασσικής εποχής, των ελληνιστικών, των βυζαντινών και των νεοελληνιστικών χρόνων.

Αρχαιολογικούς χώρους σήμερα νοούμε τους χώρους που έχουν να κάνουν άμεσα με τον πολιτισμό μας. Για πολλούς, αρχαιολογικοί χώροι νοούνται αυτοί που χρονολογούνται π.Χ., αλλά υπάρχουν αρχαιολογικοί χώροι που χρονολογούνται μ.Χ. που αποτελούν σημαντικά αξιοθέατα.

Χιλιάδες τουρίστες κάθε χρόνο επισκέπτονται τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας μας που προσφέρουν πολιτιστικά ενδιαφέροντα με έντονα ελκτική δύναμη.

Απόρροια των παραπάνω, λοιπόν, είναι ότι οι αρχαιολογικοί μας χώροι αποτελούν ένα από τα κυριότερα τουριστικά προϊόντα της χώρας μας.

Η γεωγραφική κατανομή των μουσείων και αρχαιολογικών χώρων φέρνει τη Νότια και την Ηπειρωτική Ελλάδα να υπερτερεί σε δυναμικότητα από την υπόλοιπη χώρα.

Στην παρακάτω εργασία, θα παρουσιαστούν οι σημαντικότεροι αρχαιολογικοί χώροι της Πελοποννήσου και της Κρήτης και το πώς επηρεάζουν την τουριστική ανάπτυξη της κάθε περιοχής, μέσα από στατιστικούς πίνακες και διαγράμματα.

Ας παρουσιάσουμε ορισμένα βασικά στοιχεία για τις δυο αυτές περιοχές που θα μονοπωλήσουν το ενδιαφέρον μας.

### **ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ**

Η Πελοπόννησος είναι η μεγαλύτερη χερσόνησος της Ελλάδας και ουσιαστικά μετατράπηκε σε νησί μετά το άνοιγμα της διώρυγας στον Ισθμό της Κορίνθου το



1839. Πήρε το όνομα της από τον μυθικό Πέλοπα, ιδρυτή των Ολυμπιακών Αγώνων. Πρώτοι κάτοικοι της περιοχής θεωρούνται οι Πελασγοί ενώ αργότερα ακολούθησαν οι Αχαιοί και οι Καύσωνες. Μετά την κάθοδο των Πρωτοελλήνων στην περιοχή εγκαταστάθηκαν Ίωνες και Αρκάδες, η ειρινική συμβίωση των οποίων διαταράχτηκε με την κάθοδο των Δωριέων το 2100 π.Χ .

Τα αρχαιολογικά ευρήματα αποδεικνύουν πως η Πελοπόννησος βρέθηκε στο κέντρο της δημιουργίας του μεσοελλαδικού πολιτισμού και τα σημαντικότερα στοιχεία βρέθηκαν στην Λέρνα και στην Μάλθη. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της Μεσοελλαδικής εποχής είναι η χρήση της μυνιακής κεραμικής (κεραμική με διακοσμητικά στοιχεία γκρι χρώματος κ σαπυνοειδή υφή) και της αμαυρόχρωμης (κεραμική που φέρει διακόσμηση από θαμπή βαφή). Παρόλη την χαμηλή στάθμη της μεσοελλαδικής ζωής, στο τέλος της περιόδου δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις εκείνες, που οδήγησαν στον λαμπρό μυκηναϊκό πολιτισμό.

Η Μυκηναϊκή εποχή (1600-1100 π. Χ) είναι για την Πελοπόννησο η σημαντικότερη, όπου η σκαπάνη επαλήθευσε το θρύλο της «πολύχρυσου Μυκήνης» του Ομήρου. Η Αργολίδα βρέθηκε στο κέντρο του ενδιαφέροντος των περισσοτέρων μύθων της Πελοποννήσου. Τα τείχη της Τίρυνθας, ο θολωτός τάφος του Ατρέως, το ανάκτορο του Εγκλιανού, κοντα στην Πύλο, καθώς και ο μεγάλος αριθμος των θαλαμωτών τάφων με τα πλούσια κτερίσματα αποδεικνύουν το μεγαλείο του πολιτισμού αυτού, ο οποίος εξαπλώθηκε παρος την δύση και την ανατολή.

Κατά τους κλασσικούς χρόνους -5<sup>ος</sup> αιώνας- η Πελοπόννησος γνώρισε ιδιαίτερη ακμή και συμμετείχε ενεργά σε πολλά ιστορικά γεγονότα, μεγάλης σημασίας, όπως η μάχη των Πλαταιών και φυσικά, η μάχη του Μαραθώνα. Την ίδια εποχή η άνοδος της αθηναϊκής δύναμης επέτεινε τον ανταγωνισμό μεταξύ των Αθηναίων και των Σπαρτιατών με αποτέλεσμα την έναρξη του «τριακονταετούς» Πελοποννησιακού πολέμου (431-404) , ο οποίος αποτέλεσε και το τέλος του αρχαίου ελληνισμού. Επίσης, κατά τον 5<sup>ο</sup> αιώνα, η τέχνη παρουσιάζει μεγάλη ακμή στην πελοποννησιακή χερσόνησο καθώς αναδομήθηκαν πολλοί ναοί, λαμπρά δείγματα της τότε αρχιτεκτονικής, όπως ο περίφημος ναός των Βασσών της Φυγαλείας, ο ναός της Τεγέας και ο ναός του αργολικού Ηραίου. Εξάλλου τα γλυπτά, που διακόσμησαν το ναό του Διός στην Ολυμπία υπήρξαν η πρώτη έκφραση της κλασσικής τέχνης.

Στην περίοδο της ρωμαιοκρατίας, η Πελοπόννησος, όπως και ολόκληρη η Ελλάδα παρήκμασε σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής και του πνεύματος. Με τους

καταστροφικού μεγέθους σεισμούς (όπως αυτός του 375) και τις επιδρομές των βαρβάρων, ολοκληρώνεται ο 4<sup>ος</sup> αιώνας κ μαζί του ο αρχαίος κόσμος.

Οι Βυζαντινοί χρόνοι βρίσκουν την Πελοπόννησο υπο βαρβαρικών επιδρομών. Γότθοι, Βάνδαλοι, Ούνοι, Σλάβοι προσπάθησαν να υποτάξουν τους Έλληνες. Επίσης, την περίοδο εκείνη, ο Μέγας Θεοδοσίος κατήγγησε τον θεσμό των Ολυμπιακών Αγώνων και επιτάχυνε τον εκχριστιανισμό της περιοχής. Η Πελοπόννησος διατηρεί ακόμη μνημεία από όλες τις περιόδους της βυζαντινής αυτοκρατορίας, όπως η πεντάχρονη βασιλική της Επιδαύρου (τέλη 4<sup>ου</sup> αι.) και του Αγίου Λεωνίδα στο Λέχαιο (5<sup>ος</sup> αι.). Τα μεγαλύτερα βυζαντινά σύνολα βρίσκονται στη Μάνη, στο Γεράκι και στον Μυστρά.

Στην νεότερη ιστορία, η Πελοπόννησος αποτέλεσε το σημαντικότερο κέντρο προετοιμασίας της Ελληνικής Επανάστασης εναντίον της τουρκοκρατίας. Οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις και απελευθερωτικές κινήσεις ξεκίνησαν από τον Μοριά με τους σπουδαιότερες προσωπικότητες: Κολοκοτρώνης, Παπαφλέσσας, Παλαιών Πατρών Γερμανός, ο οποίος σήκωσε στην ιστορική Μονή της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων το γνωστό λάβαρο και κήρυξε τον ένοπλο αγώνα κατά του τούρκικου ζυγού, και πολλοί άλλοι. Με τον ερχομό του Καποδίστρια η Πελοπόννησος ενώθηκε οριστικά με το υπόλοιπο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος. Στο έδαφος της βρισκόταν και η πρώτη ελληνική πρωτεύουσα, το Ναύπλιο.

Επίσης, από την χερσόνησο της Πελοποννήσου κατάγονται σημαντικά πρόσωπα από τον πολιτικό και λογοτεχνικό χώρο όπως οι : Δημήτριος Γούναρης (1867-1922 Πατρινός πολιτικός και τρεις φορές πρωθυπουργός της χώρας), Παπανδρέου Ανδreas (1919-1996 καταγωγή απο το Καλέντζι Αχαΐας και πρωθυπουργός της χώρας ), Διονύσης Παπαγιανόπουλος (1912-1984 καταγωγή από το Διακοφτό Αχαΐας, μεγάλος ηθοποιός του ελληνικού θεάτρου) και Γιάννης Ρίτσος (1909-1990, σπουδαίος ποιητής από την Μονεμβασιά, υποψήφιος για βραβείο Νόμπελ)

Γενικότερα, η Πελοπόννησος διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο στην πολιτική, διοικητική και πνευματική ζωή της χώρας.

## **ΚΡΗΤΗ**

Η Κρήτη είναι το μεγαλύτερο νησί της χώρας μας και το πέμπτο μεγαλύτερο της Μεσογείου. Βρίσκεται στο νότιο Αιγαίο και αποτελεί το νοτιότερο σύνορο της Ευρωπαϊκής Ηπείρου.

Πήρε το όνομα της από την νύμφη Κρήτη αλλά μερικοί υποστηρίζουν ότι ίσως το όνομα του νησιού να δώθηκε από τον βασιλιά Κρήτα. Η Κρήτη δεν ήταν πάντοτε νησί. Όλη η σημερινή περιοχή καλυπτόταν, κατά την ολιγόκαινη περίοδο, από την Αιγηίδα της συμπαγούς χώρας. Αργότερα, καταποντίστηκε ένα μεγάλο μέρος της Αιγηίδας, ενώ άρχισε να ανυψώνεται η Κρήτη με τα βουνά της.

Οι πρώτοι κατοικοί του νησιού ήταν βοσκοί και γεωργοί και είχαν εμπορικές σχέσεις με την Μικρά Ασία και την Αίγυπτο. Το 3.000 π. Χ λαός –μάλλον- σημιτικής καταγωγής εγκαταστάθηκε στις ακτές της Κρήτης και ονομάστηκε μινωικός. Κατά την μινωική περίοδο, χτίστηκαν τα ομορφότερα παλάτια-κράτη με βασικότερο αυτό της Κνωσσού. Τις ανασκαφές στην Κρήτη είχε αναλάβει ο αρχαιολόγος Έβανς, ο οποίος έφερε στο φως και άλλα μικρά και μεγάλα ανάκτορα, βασιλικές επαύλεις, βασιλικούς τάφους και έναν βασιλικό δρόμο. Εκτός από την Κνωσσό, αρχαιολογικά μνημεία βρέθηκαν και στην Φαιστό, τα Μάλλια, την Αγία Τριάδα και τα Γούρνια.

Από τα έργα ζωγραφικής γίνεται αντιληπτό πως οι κάτοικοι του νησιού ασχολούνταν με την γεωργία, την κτηνοτροφία κ φυσικά το θαλάσσιο εμπόριο. Δυστυχώς όμως, αυτός ο μέγας πολιτισμός έφτασε στο τέλος του λόγω ενός καταστροφικού φυσικού φαινομένου, την έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης και λόγω των επιδρομών των Αχαιών και των Δωριέων.

Στην Ρωμαϊοκρατία (69-330 μ.Χ.) η Κρήτη στολίστηκε με τους ομορφότερους ναούς, με πρυτανείο, με ωδείο, θέατρο και στοές. Η Γόρτυνα ειδικά αποτέλεσα την έδρα των ρωμαϊκών αρχών και εξελίχτηκε στην πολυανθρωπότερη κρητική πόλη. Όμως, από το 63 μ.Χ. διαδόθηκε στο νησί ο χριστιανισμός και ιδρύθηκε η πρώτη χριστιανική εκκλησία. Τότε η Κρήτη περιήλθε στον έλεγχο των Βυζαντινών.

Έπειτα, στην διάρκεια της κυριαρχίας των Αράβων, η Κρήτη λεηλατήθηκε και κήκε. Οι Άραβες έγιναν κύριοι του νησιού, επιδόθηκαν σε σφαγές και εμπησμούς και ανάγκασαν τους κατοίκους να ασπάσουν το Ισλάμ. Τότε ίδρυσαν νέα πρωτεύουσα, την οποία περιέβαλαν με τάφρο, γι' ατό και την ονόμασαν Χαντάκ (το σημερινό Ηράκλειο).

Το 1204, και αφού το Βυζάντιο κατακτήθηκε από τους Φράγκους, η μεγαλόνησος πέρασε στα χέρια των Ενετών, οι οποίοι οχύρωσαν παλιά κάστρα των Αράβων, έχτισαν νέα και φυσικά ίδρυσαν νέες οχυρωμένες πόλεις όπως τα Χανιά και το Ρέθυμνο. Ωστόσο, το 1645 οι Τούρκοι κηρύσσουν πόλεμο κατά των Ενετών και ο τουρκικός στόλος εμφανίζεται στα παράλια του νησιού. Κρητικοί και Ενετοί αντιστάθηκαν με φοβερή γενναιότητα αλλά στις 26 Σεπτεμβρίου του 1669

παραδόθηκε και το τελευταίο οχυρό, το Ηράκλειο. Παρά τις πολύχρονες μάχες και αγώνες, η Κρήτη παραμένει υπό τουρκικής υποταγής.

Η Ελληνική Επανάσταση εξαπλώθηκε γρήγορα και στον κρητικό χώρο παρόλο που οι κάτοικοι του νησιού δεν διέθεταν ούτε εφόδια ούτε όπλα. Οι μάχες και οι αγώνες των Κρητών ξεκινούν από τα Σφακιά και διαρκούν δέκα χρόνια. Τούρκοι, Άραβες και οι Μεγάλες Δυνάμεις κινούν τα νήματα και αποφασίζουν για τα συμφέροντα τους εις βάρος της Κρήτης. Η επιθυμία, όμως για την ανεξαρτησία ήταν τόσο έντονη που οι Κρήτες ξεκίνησαν την μεγάλη κρητική επανάσταση που έλαβε χώρα το 1866 έως το 1869 με αποκορύφωμα το ολοκαύτωμα της Μονής του Αρκαδίου στο Ρέθυμνο.

Το 1898 σχηματίζεται στο νησί κρητική κυβέρνηση με ανώτατο άρχων τον πρίγκιπα Γεώργιο. Ο Ελ. Βενιζέλος ωστόσο ξεκινά την επανάσταση του Θερίσου και ο πρίγκιπας Γεώργιος υποβάλλει την παραίτηση του. Οι Μεγάλες Δυνάμεις αποχώρουν από την Κρήτη και κατόπιν διεξαγωγής εκλογών ο Ελ Βενιζέλος γίνεται πρωθυπουργός της Ελλάδος.

Η Κρήτη έγινε τμήμα της χώρας την 1<sup>η</sup> Δεκεμβρίου του 1913, όταν ο σουλτάνος Μοχάμεντ ΙΙ, παραιτείται των δικαιωμάτων του από το νησί και στο κάστρο του Φιρκά στα Χανιά υψώνεται η ελληνική σημαία.

Τέλος, η Κρήτη «γέννησε» σημαντικά πρόσωπα αναγνωρισμένα παγκοσμίως όπως : ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936, πολιτικός και πρωθυπουργός της χώρας), Δομίνικος Θεοτοκόπουλος (γνωστός ως «El Greco», ζωγράφος, γλύπτης και αρχιτέκτονας της Ισπανικής Αναγέννησης) και πολλοί άλλοι.



Φωτογραφία από δορυφόρο στην οποία διακρίνεται η Πελοπόννησος και η Κρήτη

## ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

### ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : ΝΟΜΟΣ ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ



Χάρτης 1.1 – Νομός Αργολίδος

Ο νομός Αργολίδος είναι ο μικρότερος νομός της Πελοποννήσου και έχει πρωτεύουσα το Ναύπλιο. Είναι ένας από τους δημοφιλέστερους προορισμούς για επισκέπτες που θέλουν να θαυμάσουν ανεκτίμητα αρχαιολογικά και ιστορικά μνημεία και να ζήσουν από κοντά τη μαγεία των αρχαίων πολιτισμών της Ελλάδας. Τα πιο σπουδαία αξιοθέατα της Αργολίδας είναι οι Μυκήνες, το Αρχαίο Θέατρο της Επιδαύρου, ο αρχαιολογικός χώρος της Επιδαύρου, η αρχαία πόλη της Τίρυνθας, ο αρχαιολογικός χώρος της Ασίνης, η αρχαία Λέρνα και τα φρούρια στο Ναύπλιο.

## 1.1 ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ

Παγκόσμια γνωστός αρχαιολογικός χώρος μέσα σε καταπράσινο τοπίο ο οποίος αποτελείται κυρίως από το Αρχαίο Θέατρο και το Ιερό του Ασκληπιού.

### A. Το Θέατρο

Στην πλαγιά του Κυνόρτιου όρους, μέσα στον λατρευτικό χώρο, σώζεται το γνωστότερο και καλύτερα διατηρημένο θέατρο της αρχαιότητας, το θαύμα της Επιδαύρου, όπως το αποκαλούσαν. Χτίστηκε, σύμφωνα με τον Πausανία, τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. από τον αρχιτέκτονα και γλύπτη από το Άργος Πολύκλειτο το Νεότερο, άλλοι μελετητές όμως το χρονολογούν στις αρχές του 3<sup>ου</sup> αιώνα, γεγονός που δεν μπορεί να θεωρηθεί ως έργο του Πολύκλειτου. Φέρει την τυπική διάρθρωση του ελληνιστικού θεάτρου με τα τρία βασικά στοιχεία : κοίλο (ο χώρος όπου κάθονται οι θεατές), κυκλική ορχήστρα (ο κυκλικός χώρος μπροστά στη σκηνή) και σκηνή. Με θυμέλη και 12 κερκίδες με 34 σειρές καθισμάτων, μπορούσε να χωρέσει 6.000 θεατές. Στους Ελληνιστικούς Χρόνους προστέθηκε η πάνω ζώνη των κερκίδων, αυξάνοντας την χωρητικότητα του θεάτρου σε 14.000. Σήμερα δεν σώζεται σχεδόν τίποτα από το κτίσμα της σκηνής με τους ιωνικούς ημικίονες. Η περίφημη όμως ακουστική του θεάτρου δεν έχει χάσει την ποιότητά της.

Ο ήχος φτάνει πεντακάθαρα ως τις ψηλότερες κερκίδες, χάρη στη θαυμάσια προσαρμογή του θεάτρου με το τοπίο ( έχει χτιστεί στην πλαγιά λόφου που λειτουργεί ως αντηχείο). Το θέατρο χρησιμοποιείται κάθε καλοκαίρι για παραστάσεις αρχαίου δράματος, οπότε και τοποθετείται μια προσωρινή σκηνή από ελαφρά υλικά για τις ανάγκες κάθε παράστασης.

### B. Το Ιερό του Ασκληπιού

Πάνω από το αρχαίο λιμάνι της Επιδαύρου αποκαλύφθηκαν ερείπια του σημαντικότερου ιερού του Ασκληπιού, του θεού της Υγείας, το οποίο έφτασε σε μεγάλη ακμή στο τέλος του 5<sup>ου</sup> και κατά την διάρκεια του 4<sup>ου</sup> αιώνα.

Στον γύρω αρχαιολογικό χώρο υπάρχει πλήθος αρχιτεκτονικών μνημείων, όπως ο ναός του Απόλλωνος Μαλεάτα, του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., ακριβώς πίσω από το θέατρο, όπου οι λάτρεις του ιερού του Ασκληπιού έπρεπε να προσφέρουν την πρ΄ψητη τους θυσία. Το Γυμνάσιο, που θυμίζει την παλαίστρα της Ολυμπίας με τη μεγάλη εσωτερική αυλή και το περιστύλιο, όπου και χτίστηκε μικρό ωδείο, ενώ πιο πέρα υπάρχουν τα ερείπια της στοάς Κότυος και μιας μικρής παλαίστρας.

Αμέσως μετά την παλαίστρα αρχίζει το καθαυτό ιερό, όπου υπάρχουν τα υπολείμματα του κρηπιδώματος του ναού της Θέμιδος και τα θεμέλια του ναού της Αρτέμιδος, το άβατον ή εγκοιμητήριο, έναν κοιτώνα όπου οι άρρωστοι περίμεναν την εμφάνιση του Ασκληπιού, και τη θόλο, το «περιφερές οίκημα» κατά τον Πausανία και λαμπρότερο κτίσμα του ιερού, έργο του Πολύκλειτου του Νεότερου, που έχει προκαλέσει τις περισσότερες συζητήσεις σχετικά με τον προορισμό του.

Επίσης υπάρχουν ερείπια συγκροτήματος οικοδομημάτων με στοές, ρωμαϊκού λουτρού, και τα λείψανα των προπυλαίων που αποτελούσαν την επιβλητική είσοδο στο ιερό, καθώς και μέρος σταδίου του 5<sup>ου</sup> αιώνα.

Και βέβαια, το κυριότερο κτίριο του ιερού, ο ναός του Ασκληπιού, που χτίστηκε από τον αρχιτέκτονα Θεόδοτο, πιθανόν ανάμεσα στο 380 και το 375 π.Χ. Από τον περίπτερο ναό, με τους δωρικούς κίονες, το λαμπρό χρυσελεφάντινο άγαλμα του Ασκληπιού που μνημονεύει ο Πausανίας και τον υπέροχο γλυπτό διάκοσμο στα αετώματα, σήμερα υπάρχουν μόνο τα θεμέλια, ενώ γλυπτικά μέλη από το διάκοσμο φυλάσσονται στο μουσείο.



Απόψεις του αρχαίου θεάτρου της Επιδαύρου.



## 1.2 ΜΥΚΗΝΕΣ

Οι «Πολύχρυσες Μυκήνες», το βασίλειο του μυθικού Αγαμέμνονα, που πρώτος ύμνησε ο Όμηρος στα έπη του, είναι το σημαντικότερο και πλουσιότερο ανακτορικό κέντρο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην Ελλάδα. Η παλαιότερη ανθρώπινη δραστηριότητα στον χώρο τεκμηριώνεται από ελάχιστα κατάλοιπα λόγω των μεταγενέστερων οικοδομικών φάσεων και χρονολογείται στην 7<sup>η</sup> χιλιετία π.Χ., κατά την νεολιθική εποχή. Η κατοίκηση ήταν συνεχής έως και τους ιστορικούς χρόνους, τα περισσότερα όμως μνημεία, που είναι ορατά σήμερα, ανήκουν στην εποχή ακμής του χώρου, την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, μεταξύ του 1350 και του 1200 π.Χ.

Η θέση της ακρόπολης των Μυκηνών υπήρξε προνομιούχος και στρατηγική. Φυσικά και τεχνητά οχυρωμένη όχι μόνο έχει την εποπτεία ολόκληρης της αργολικής πεδιάδας, αλλά και ελέγχει όλα τα περάσματα που οδηγούν εκτός της Αργολίδας. Ο λόφος των Μυκηνών βρίσκεται σε υψόμετρο 280 περίπου μέτρων από το ύψος της θάλασσας. Μια έκταση τριάντα (30) περίπου στρεμμάτων περικλείεται από τα κυκλώπεια τείχη, τα οποία ακολουθούν κατά βάση το φυσικό σχηματισμό του λόφου. Το μέσο πάχος τους είναι πέντε και είκοσι μέτρα (5,20 μ.) περίπου, ενώ το αρχικό τους ύψος υπολογίζεται στα δώδεκα (12) μέτρα. Στη μεγαλύτερη έκταση τους είναι κτισμένα με ακανόνιστους και ακατέργαστους ογκόλιθους τοποθετημένους χωρίς κάποια τάξη. Τα κενά που σχηματίζονταν μεταξύ των ογκόλιθων τα γέμιζαν με μικρότερες πέτρες και πηλό.

Η επίσκεψη της ακροπόλεως αρχίζει από την κύρια είσοδό της στην ΒΑ γωνία του περιβόλου των τειχών, την Πύλη των Λεόντων. Αποτελείται από τέσσερις καλοδολεμένους ογκόλιθους, το κατώφλι, τους δύο παραστάδες και το ανώφλι. Το ανώφλι ζυγίζει περίπου είκοσι (20) τόνους και ακριβώς από πάνω του υπάρχει ένα τριγωνικό κενό, το ανακουφιστικό τρίγωνο, που καλύπτεται από το τριγωνικό ανάγλυφο με τις εραλδικές μορφές των δύο λεόντων τοποθετημένες εκατέρωθεν ενός κιονίσκου, που εδράζεται πάνω σε δύο αμφίκιλους βωμούς. Το ανάγλυφο αυτό έχει ερμηνευτεί ως ο βασιλικός θυρεός των Μυκηνών και χρονολογείται στα μέσα του 13<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.

Στο Νότιο μέρος βρίσκεται ο φημισμένος ταφικός περίβολος Α των βασιλικών τάφων, που έσκαψε ο Schliemann το 1876. Η διάμετρος του είναι είκοσι οκτώ (28) μέτρα και περιβάλλεται από διπλό κύκλο κατακόρυφων πλακών με κάλυψη από οριζόντιες πλάκες, που δημιουργούσαν έτσι την εντύπωση συμπαγούς τοίχου. Ο περίβολος που έχει είσοδο με παραστάδες στη βόρεια πλευρά του περικλείει έξι

κάθετους λακκοειδείς τάφους. Όλοι αυτοί οι τάφοι καλύπτονταν με χώμα που σχημάτιζε χαμηλό τύμβο. Συνολικά βρέθηκαν δεκαεννιά (19) σκελετοί μέσα στους έξι (6) τάφους. Οι νεκροί ήταν ντυμένοι με πολύτιμα χρυσοποίκιλτα φορέματα, ενώ πέντε από αυτούς έφεραν χρυσές προσωπίδες. Το βάρος των χρυσών μόνο αντικειμένων από το σύνολο των τάφων, υπολογίζεται σε δεκατέσσερα (14) κιλά. Τα ευρήματα αυτά εκτίθενται σήμερα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Οι τάφοι χρονολογούνται στον 16ο αιώνα και ανήκαν σε άγνωστη σήμερα βασιλική οικογένεια.

Το ανάκτορο των Μυκηνών καταλαμβάνει το ψηλότερο σημείο του λόφου και είναι χτισμένο σε διάφορα επίπεδα. Σ' αυτό οδηγεί ανηφορικός δρόμος και η είσοδός του, το πρόπυλο, βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά. Η επίσημη είσοδος στο ανάκτορο γινόταν από το κλιμακοστάσιο στη νότια του πλευρά. Το μέγαρο, με στοά, πρόδομο κ δόμο, βρίσκεται στα δυτικά μεγάλης αυλής που ήταν διακοσμημένη με πολύχρωμα θέματα. Σε μερικά σημεία της είναι φανερά τα ίχνη από τη φωτιά που προκάλεσε την καταστροφή της ακρόπολης. Στη βόρεια πλευρά του ανακτόρου διακρίνονται θεμέλια ναού Αρχαϊκών και Ελληνιστικών Χρόνων και οικοδομημάτων (εργαστήριο καλλιτεχνών και τεχνιτών, κτίριο Κιόνων). Στα αξιοθέατα της ακρόπολης περιλαμβάνεται και μια υπόγεια δεξαμενή που κατασκευάστηκε το 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και στην οποία οδηγεί στενό πέρασμα.

Η επίσκεψη όμως στο χώρο των Μυκηνών δεν είναι ολοκληρωμένη αν δεν δει κανείς από κοντά το θολωτό τάφο του Ατρέως. Αποτελεί τον επιβλητικότερο από τους εννέα (9) θολωτούς τάφους που έχουν βρεθεί περιφερειακά της ακροπόλεως και βρίσκεται αμέσως αριστερά του δρόμου, που οδηγεί στον αρχαιολογικό χώρο. Ο δρόμος του έχει χτιστά τοιχώματα και το στόμιό του έκλεινε με δίφυλλη πόρτα και πλούσια διακοσμημένη επένδυση. Στην πρόσοψη, δεξιά και αριστερά από τη θύρα στέκονταν ημικίονες από πρασινωπή πέτρα με ανάγλυφη διακόσμηση. Το ανακουφιστικό τρίγωνο πάνω από το υπέρθυρο, βάρους εκατόν είκοσι (120) τόνων, καλυπτόταν από πλάκα με διακοσμητικές σπείρες. Η θόλος σχηματίζεται σε σχήμα κυψέλης και είναι χτισμένη κατά το εκφορικό σύστημα από τριάντα τρεις (33) σειρές παράλληλων δομών, διαμέτρου δεκατεσσάρων μέτρων και πενήντα εκατοστών (14,50 μ) και ύψους δεκατριών μέτρων και είκοσι εκατοστών (13,20 μ). Στο βόρειο μέρος της θόλου ένα άνοιγμα οδηγεί σε πλευρικό δωμάτιο λαξευμένο στο βράχο, με λακκοειδή τάφο στη μέση. Ο τάφος ή «Θησαυρός» του Ατρέως χρονολογείται γύρω

στο 1250 π.Χ. και αποτελεί ένα από τα τελειότερα αρχιτεκτονικά δείγματα της εποχής.



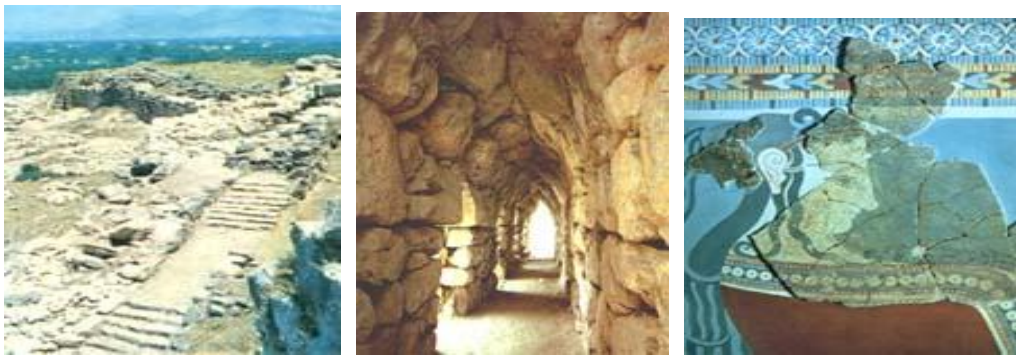
Η πύλη των λεόντων



Ο θολωτός τάφος του Ατρέα

### 1.3 ΤΙΡΥΝΘΑ

Στον δρόμο που συνδέει το Άργος με το Ναύπλιο, βρίσκεται χτισμένη πάνω σε βραχώδες ύψωμα, η αρχαία ακρόπολη της Τίρυνθας, μιας από τις σημαντικότερες μυκηναϊκές πόλεις, που συνέδεσε το όνομά της με τον μυθικό κύκλο του Ηρακλή. Η πόλη, ιδρύθηκε από τον ομώνυμο ήρωα Τίρυνθα, γιο του Άργου κι εγγονό του Δία, που σύμφωνα με τη μυθολογία, έχτισε τα απόρθητα τείχη με την βοήθεια των Κυκλώπων. Κατοικημένη ήδη από την Πρωτοελλαδική εποχή, η πολιτεία της Τίρυνθας, γνώρισε μεγάλη ακμή μέχρι και την κάθοδο των Δωριέων, ενώ καταστράφηκε το 460 π.Χ. από τους Αργείους. Σήμερα, ο επισκέπτης θα θαυμάσει τα μυθικά κυκλώπεια τείχη, τις μοναδικές σήραγγες, καθώς και το -διακοσμημένο με υπέροχες παραστάσεις- μέγαρο των ανακτόρων με την αίθουσα, τον πρόδρομο και το κυρίως μέγαρο.



Απόψεις των ανακτόρων, των τειχών και ευρημάτων της Αρχαίας Τίρυνθας

### 1.4 ΑΡΧΑΙΑ ΛΕΡΝΑ

Σε απόσταση περίπου δέκα (10) χιλιομέτρων από το χωριό Μύλοι, βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας Λέρνας, χώρος γνωστός στη μυθολογία από την πάλη του Ηρακλή με τη Λερναία Ύδρα που ζούσε σε ένα έλος. Στην πραγματικότητα, ο μύθος του άθλου αυτού συμβολίζει την προσπάθεια των Αχαιών να αποξηράνουν τα μολυσμένα έλη της περιοχής. Παράτην ύπαρξη τους, η αφθονία των νερών ευνόησε την εγκατάσταση πληθυσμών, με αποτέλεσμα να κατοικηθεί ο χώρος στη Νεολιθική Εποχή και να φτάσει σε ακμή το 3000 π.Χ. περίπου, όπως απέδειξαν και οι ανασκαφές του Αμερικανού Κάσκει. Η Λέρνα ήταν φημισμένη στην αρχαιότητα για τα άφθονα νερά της που ακόμα και σήμερα τροφοδοτούν την αγροτική πεδιάδα.

Από το συνοικισμό που αποκάλυψε ο Κάσκει -άκμασε την Πρωτοελλαδική Εποχή- διακρίνονται σήμερα νεολιθικά λείψανα, ίχνη πύργων, καθώς και ερείπια από τον οχύρωση ακρόπολης. Το πιο εντυπωσιακό από τα κτίσματα είναι το Σπίτι των Κεράμων, που αναγέρθηκε στην Πρωτοελλαδική Εποχή (2.500 π.Χ. περίπου) και θεωρήθηκε ανακτορικό κτίσμα. Το όνομά του το οφείλει στα πολλά κεραμίδια που βρέθηκαν και ανήκαν στη σκεπή του. Η περιοχή παράκμασε στα Μυκηναϊκά Χρόνια, συνέχισε όμως να κατοικείται και στα κατοπινά χρόνια ο συνοικισμός απλώθηκε στη θέση του σημερινού χωριού.



Απόψεις των ευρημάτων της Αρχαίας Λέρνας

## 1.5 ΑΣΙΝΗ

Κατά την μυκηναϊκή περίοδο η Ασίνη συνδεόταν με δρόμο με τις Μυκήνες και αποτελούσε επίνειό τους. Η πόλη κυριεύτηκε το 740 π.Χ. από τους Αργείους, οι οποίοι την κατέστρεψαν ολοκληρωτικά, εκτός από το ναό του Πυθαέα Απόλλωνα. Κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους η πόλη Ασίνη της Αργολίδας ξαναχτίστηκε. Γύρω της κατασκευάστηκε τείχος. Το 1922 οι ανασκαφές της Σουηδικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών αποκάλυψαν λείψανα από οχυρώσεις της Β' χιλιετίας και του Γ' αιώνα π.Χ. Λείψανα αρχαίων ανακαλύφθηκαν στην ακρόπολη, στο ψηλότερο μέρος της χερσονήσου. Επίσης, στις πλαγιές ενός υψώματος ΒΔ ανακαλύφθηκε μια νεκρόπολη της μυκηναϊκής και μια δεύτερη της γεωμετρικής περιόδου. Στους τάφους βρέθηκαν πολλά ενδιαφέροντα αντικείμενα. Ερείπια όμως υπάρχουν και από την ελληνιστική καθώς και από την ρωμαϊκή περίοδο.

Αξιοθέατο αποτελεί η αρχαία ακρόπολη της Ασίνης που υψώνεται στην κορυφή απόκτημνου λόφου στην άκρη της θάλασσας, περίπου ένα χιλιόμετρο πριν από το Τολό. Με έντονη ζωή από τα πρώτα χρόνια της Εποχής του Χαλκού – όπως έδειξαν τα ευρήματα των ανασκαφών – έφτασε σε ακμή στα Μυκηναϊκά, Πρωτογεωμετρικά

και Γεωμετρικά χρόνια. Σήμερα διακρίνονται ίχνη προϊστορικού οικισμού, τμήματα από την επιβλητική περίβολο πολυγωνικής δομής της ακρόπολης, καθώς και πύργοι ελληνοιστικοί που διατηρούν τις μεσαιωνικές τους επισκευές. Σε ύψωμα απέναντι από την ακρόπολη έχουν ανασκαφεί μυκηναϊκοί, ελληνοιστικοί και ρωμαϊκοί τάφοι.

## **1.6 ΝΑΥΠΛΙΟ**

Το Ναύπλιο ήταν η πρώτη πρωτεύουσα του Ελληνικού Κράτους, διατηρώντας την ιστορική της ταυτότητα στο παλαιό τμήμα της – την παλιά πόλη – όπου συνυπάρχουν τα στοιχεία της βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής με την τουρκική διακοσμητική και τη νεοκλασική φινέτσα. Τα βασικά ιστορικά σημεία της πόλης είναι :

### A. Το Μπούρτζι

Το μικρό φρούριο πάνω στο νησάκι των Αγίων Θεοδώρων. Το Μπούρτζι, όπως και πολλά άλλα οικοδομήματα στο Ναύπλιο κτίστηκε από τους Ενετούς μεταξύ το 1471 και κατά άλλους το 1473. Ενώ οι Τούρκοι είχαν ρίξει πέτρες γύρω από το νησάκι, για να εμποδίζουν την προσέγγιση μεγάλων πλοίων και είχαν κατασκευάσει μόλο από το Μπούρτζι μέχρι το σημείο που ονομάζεται Πενταδέλφια με άνοιγμα στη μέση. Αργότερα έγινε τόπος διαμονής των δημίων των θανατοποινιτών του Παλαμηδίου. Μετά την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς θα αποτελέσει τον τόπο φιλοξενίας της ελληνικής κυβέρνησης.

### B. Το Παλαμήδι

Το επιβλητικό φρούριο ύψους διακοσίων είκοσι μέτρων (220 μ) που υψώνεται πάνω από την πόλη του Ναυπλίου και δύναται κανείς να το επισκεφθεί ανεβαίνοντας με αυτοκίνητο από την ανατολική πλευρά. Οι πιο τολμηροί φθάνουν στην κορυφή από τα σκαλιά, εννιακόσια ενενήντα εννέα (999) κατά την παράδοση.

Τα οχυρωματικά έργα του Παλαμηδίου τελείωσαν μέσα σε τρία χρόνια (1711 – 1714). Ήταν το τελευταίο σημαντικό επίτευγμα στη μακρόχρονη ιστορία της Ενετοκρατίας. Ένα χρόνο μετά, το 1715, οι Τούρκοι με εκατό χιλιάδες (100.000) στρατό μπήκαν στην Πελοπόννησο και κατέλαβαν το Παλαμήδι και την Ακροναυπλία. Το Παλαμήδι χρησιμοποιήθηκε κατά καιρούς σαν φυλακή βαρυποινιτών καταδίκων. Εκεί είχε φυλακισθεί και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης.

### Γ. Η Ακροναυπλία

Η πόλη, με τα ισχυρά βενετσιάνικα φρούρια και την αρχοντική της παράδοση, υπήρξε επί μακρόν η καρδιά του ελληνισμού. Ολόκληρο σχεδόν το 18<sup>ο</sup> αιώνα, η πόλη έζησε υπό οθωμανική κυριαρχία. Στις 29 Νοεμβρίου 1822 ο Στάικος Σταϊκόπουλος απελευθέρωσε το Ναύπλιο από τους Τούρκους, καταλαμβάνοντας τα οχυρά και στις 3 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους οι Τούρκοι την παρέδωσαν στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη.

### **1.7 ΑΡΓΟΣ**

Το Άργος δημιουργήθηκε και βρίσκεται στην ίδια περιοχή εδώ και πέντε χιλιάδες (5.000) χρόνια και είναι η αρχαιότερη πόλη στην Ελλάδα, ίσως και στην Ευρώπη, με τεράστιο ιστορικό και αρχαιολογικό υπόβαθρο.

Το Άργος διαθέτει πληθώρα αρχαιολογικών μνημείων με πιο γνωστό το επιβλητικό Αρχαίο Θέατρο του 4<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα, με χωρητικότητα είκοσι χιλιάδων (20.000) θεατών, λαξευμένο πάνω σε βράχο. Στην ίδια περιοχή βρίσκονται τα Ρωμαϊκά Λουτρά, το Αρχαίο Ωδείο, η Αρχαία Αγορά και το Κριτήριο. Πάνω στο λόφο Λάρισσα, δυτικά της πόλης, δεσπόζει το Μεσαιωνικό Κάστρο ενώ στην πλαγιά του λόφου βρίσκεται η ιστορική εκκλησία της Παναγίας της Κατακεκρυμμένης. Λίγο πιο βόρεια βρίσκεται και ο λόφος Ασπίδα που φιλοξενεί το προϊστορικό ιερό της Δειράδας με τους Μυκηναϊκούς τάφους.



Άποψη του Αρχαίου Θεάτρου στο Άργος

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : ΝΟΜΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ



Χάρτης 2.1 – Νομός Αρκαδίας

Ο Νομός Αρκαδίας καλύπτει το κέντρο του νησιού. Ορεινή περιοχή, «κλειστή» ανάμεσα στα βουνά Λύκαιο, Μαίναλο και Πάρωνα. Πρωτεύουσα του νομού είναι η Τρίπολη, που βρίσκεται στο κέντρο του οροπεδίου της Αρκαδίας. Τα τελευταία χρόνια η τουριστική υποδομή έχει βελτιωθεί σημαντικά, με αποτέλεσμα χιλιάδες ξένοι να απολαμβάνουν τις βουνίσσιες ομορφιές με τα καταπράσινα δάση αλλά και τις πεντακάθαρες παραλίες της Κυνουρίας.

Μερικά από τα αρχαιολογικά αξιοθέατα του νομού αποτελούν, οι αρχαιολογικοί χώροι της Μαντινείας, της Τεγέας, της Μεγαλόπολης με το αρχαίο θέατρο, της Λυκόσουρας, το αρχαίο θέατρο του Ορχομενού, ερείπια αρχαίας πόλης στα Τρόπαια. Μεσαιωνικά και βυζαντινά κάστρα, εκκλησίες και μοναστήρια στην Τρίπολη, στην Τεγέα, στο Παράλιο Άστρος, στη Δημητσάνα, στο Δυρράχιο, στον Ίσαρη, στην Καρίταινα, στο Λεβίδι, στα Λουτρά Ηραίας, στο Λεοντάρι. Η Δημητσάνα, ολόκληρη αξιοθέατο με τα γύρω χωριά της, τα Λαγκάδια, το Λεωνίδιο το οποίο είναι



διατηρητέος οικισμός, από τις πιο παλιές ναυτικές πολιτείες της Ελλάδας. Από τα πιο όμορφα ορεινά θέρετρα της χώρας η Βυτίνα.

## 2.1 ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ

Δώδεκα χιλιόμετρα Βόρεια από την Τρίπολη αποκαλύφθηκαν ερείπια της πόλης που αναφέρεται από τον Όμηρο ως «ερατεινή Μαντινέη». Η Μαντινεία συνοικίστηκε στους Ιστορικούς Χρόνους. Στα 385 π.Χ. καταστράφηκε από τους Σπαρτιάτες για να ξαναχτιστεί αργότερα, μετά τη μάχη στα Λεύκτρα. Η Μαντινεία περιβαλλόταν από τείχος με λίθινο υπόβαθρο και ανωδομή από ωμές πλίνθους. Το μήκος ήταν 3.942 μέτρα. Σ' αυτό υπήρχαν εκατόν είκοσι δύο (122) πύργοι ύψους πέντε (5) μέτρων περίπου. Γύρω από το τείχος υπήρχε σκαμμένη τάφος όπου διοχέτευαν τα νερά του ποταμού Όφι και της κρήνης Άρνα, κοντά στην οποία η Ρέα έφερε στον κόσμο τον Ποσειδώνα. Μπροστά στις πύλες διακρίνονταν κατάλοιπα γεφυριών ενώ οι πύλες οδηγούσαν σε αντίστοιχα κρυφά μονοπάτια.

Εσωτερικά του τείχους υπήρχαν :

Το αρχαίο θέατρο της Μαντινείας (Ρωμαϊκής εποχής)

Ο ναός του Δία Σωτήρα

Το Ηραίο με αγάλματα του Πραξιτέλη

Βωμός του Ήλιου

Κυκλικό οικοδόμημα στο οποίο φύλασσαν την ιερή

φλόγα που είχαν μεταφέρει από την Αττική και τον έφιππο ανδριάντα του Γρύλλου – γιου του Ξενοφώντα.

Το 500 π.Χ. εμφανίστηκαν τα νομίσματα της, τα οποία εξαφανίστηκαν μετά την καταστροφή της πόλης από τους Λακεδαιμόνιους και επανακυκλοφόρησαν μετά την επανίδρυση της το 370 π.Χ.

Σε ανασκαφές που έγιναν από τον αρχαιολόγο Φούζερ (1887 – 1889) ανακαλύφθηκε μεγάλο μέρος των κτισμάτων και ερειπίων της αρχαίας πόλης. Από το αρχαίο θέατρο σώζεται ολόκληρη η σκηνή, ενώ έργα του Πραξιτέλη φυλάσσονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας. Επίσης σώζονται ερείπια του ναού του Δία, του Βουλευτηρίου και της αγοράς.



Αρχαιολογικός χώρος Μαντινείας



Αρχαίο θέατρο Μαντινείας

## **2.2 ΤΕΓΕΑ**

Νοτιοανατολικά της Τρίπολης (10 χλμ) βρίσκεται η περιοχή της αρχαίας Τεγέας. Ιδρύθηκε από τον Αφείδα με τη συνένωση εννέα δήμων. Στους προϊστορικούς χρόνους πήρε μέρος στον Τρωικό πόλεμο και αργότερα τη βρίσκουμε μέλος της Αχαικής συμπολιτείας. Η Τεγέα, η σημαντικότερη πόλη της Αρκαδίας στην αρχαιότητα (πριν από την ίδρυση της Μεγαλόπολης), είχε ταραγμένη ιστορία και

γνώρισε πολλές καταστροφές, με αποτέλεσμα σήμερα να σώζονται ελάχιστα μόνον ίχνη των αλλοτινών επιβλητικών τειχών της.

Το τείχος της Τεγέας χρονολογείται στις αρχές του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Περιέβαλε την Τεγέα και σώζονται λείψανα του στο κέντρο της αρχαίας Τεγέας. Είχε λίθινη κρηπίδα και πλίνθινη ανωδομή. Ορθογώνιοι πύργοι σε μικρά διαστήματα ενίσχυαν την άμυνά του. Ο περίβολος ήταν πέντε χιλιάδες πεντακοσια μέτρα (5.500) σε σχήμα έλλειψης με ύψος τρία και μισό έως έξι και μισό (3,5 – 6,5) μέτρα. Διερχόταν το χωριό Επισκοπή, περιελάμβανε την Παλαιά Επισκοπή, περνούσε ΝΔ της Αλέας και εκτός του Σταδίου. Η Ακρόπολη της πόλης ήταν εκτός των τειχών εκεί που βρίσκεται πιθανότατα σήμερα το χωριό Άγιος Σώστης.

Το σπουδαιότερο αξιοθέατο της περιοχής αποτελεί ο ναός της Αλέας Αθηνάς, που ξεχωρίζεται από τους άλλους ναούς της Πελοποννήσου τόσο για την κατασκευή όσο και για το μέγεθός του. Η παράδοση αναφέρει πως τον είχε χτίσει ο Αλέας, εγγονός του Αρκάδα. Το 395 π.Χ. ο ναός αυτός καταστράφηκε από πυρκαγιά και ξαναχτίστηκε το 390 π.Χ., οπότε τον διακόσμησε ο διάσημος γλύπτης Σκόπας με διάφορες γλυπτές παραστάσεις.

Σήμερα δεν σώζεται παρά το κρηπίδωμα από το νεότερο δωρικό ναό και ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη, έργο του Παριανού γλύπτη Σκόπα. Ο ναός κατασκευάστηκε το 370 π.Χ. περίπου, είχε πρόναο, σηκό, οπισθόδομο και θεωρούνταν ο ωραιότερος της Πελοποννήσου μετά το ναό του Δία της Ολυμπίας. Στο βάθος του σηκού ήταν στημένο το ελεφάντινο άγαλμα της Αλέας Αθηνάς και δεξιά και αριστερά της τα μαρμάρινα αγάλματα του Ασκληπιού και της Υγείας. Στα αετώματα του ναού παριστάνονταν μυθολογικά θέματα από τα οποία μερικά τμήματα εκτίθενται στο μουσείο της Αλέας.

Κοντά στην αγορά της Τεγέας υπήρχε και θέατρο, που ανήγειρε στα 175 π.Χ. ο Αντίοχος Γ' ο Επιφανής. Μπροστά στην εκκλησία διακρίνονται υπολείμματα μεσαιωνικών τειχών, καθώς επίσης και ένα μωσαϊκό δάπεδο (προστατευμένο σήμερα με σκέπαστρο) από την παλιά εκκλησία, με συμβολικές παραστάσεις των τεσσάρων ποταμών του Παραδείσου, των δώδεκα μηνών και άλλα διακοσμητικά θέματα.



Ερείπια του ναού της Αλέας Αθηνάς

### 2.3 ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗ

Βρισκόταν στα Βορειοδυτικά προάστια της σημερινής Μεγαλόπολης, τριάντα πέντε (35) χιλιόμετρα δυτικά της Τρίπολης, στο κέντρο του λεκανοπεδίου της. Ήταν χτισμένη στις όχθες του ποταμού Ελισσώνα, στα δυτικά της γέφυρας του ποταμού στο σημερινό δημόσιο δρόμο Μεγαλόπολης - Καρύταινας. Χτίστηκε το 370 π.Χ. με διαταγή του Θηβαίου Στρατηγού Επαμεινώνδα μετά τη νίκη των Θηβαίων στα Λεύκτρα.

Στο Βόρειο μέρος της Μεγαλόπολης, πάνω από τη δεξιά όχθη του ποταμού Ελισσώνα υπήρχε η αγορά της Μεγαλόπολης, με λιθόκτιστο περίβολο χαμηλού ύψους. Στη μέση της αγοράς βρίσκονταν το ιερό του Λύκαιου Δία, βωμοί του Δία, δύο αετοί - συμβολικά πουλιά του Δία, μαρμάρινο άγαλμα του Πάνα, χάλκινο άγαλμα του Απόλλωνα, ύψους δώδεκα (12) ποδιών από τη Φιγαλία, καθώς και άγαλμα της μητέρας των θεών. Επίσης η αγορά περιλάμβανε κατεστραμμένο ναό του κακήσιου Ερμή, ναό της Τύχης με μαρμάρινο άγαλμα, ανάγλυφη παράσταση του Πολύβιου και ιερό του Δία Σωτήρα.

Οι ανασκαφές των Άγγλων αρχαιολόγων έφεραν στο φως στα βόρεια της αγοράς τη Φιλίππειο στοά, μήκους εκατόν πενήντα πέντε μέτρων και εξήντα εκατοστών (155,60 μ) και πλάτους είκοσι (20) μέτρων. Στην πρόσοψη είχε δωρική κιονοστοιχία και δυο ιωνικές στο εσωτερικό της. Τα κομμάτια των κιόνων που βρέθηκαν συνδέουν το οικοδόμημα με την εποχή του Φιλίππου του Ε' (183 π.Χ.). Η στοά, που κλείνει το χώρο της αγοράς από τα ανατολικά, ήρθε στο φως με τις ανασκαφές του 1890. Είχε

μήκος ενενήντα ένα μέτρα και πενήντα εκατοστά (91,50 μ) και κατεύθυνση από το νότο προς βορρά (Παυσα. VIII, 30,6-8). Η στοά που έκλεινε την αγορά από το νότο χτίστηκε από το μεγαλοπολίτη Αρίστανδρο και παρασύρθηκε από το ρέμα του ποταμού Ελισσώνα.

Στα δυτικά της αγοράς βρισκόταν το γυμναστήριο (γυμνάσιον) της αρχαίας Μεγαλόπολης. Σήμερα έχουν σωθεί λείψανα στοών και άλλων οικοδομημάτων του γυμνασίου.

Στην αριστερή όχθη του ποταμού και στο νότιο μέρος του υπήρχε το αρχαίο θέατρο της Μεγαλόπολης. Βρισκόταν ακριβώς απέναντι από την αγορά και συνδεόταν με γέφυρα μαζί της. Σύμφωνα με τον Πausανία, το θέατρο χρησιμοποιούνταν για θεατρικές παραστάσεις και άλλες συγκεντρώσεις. Είχε ξύλινη κινητή σκηνή που συρόταν με τροχούς σε σκηνοθήκη και είχε μήκος τριάντα πέντε μέτρα και τριάντα έξι εκατοστά (35,36 μ) και πλάτος οκτώ μέτρα και εικοσι τρία εκατοστά (8,23 μ)- (Παυσα. VIII, 32,1 ). Στο κοίλο υπήρχαν δυο διαζώματα, είκοσι σειρές εδωλίων στα δυο κατώτερα μέρη και δεκαεπτά σειρές στο ανώτατο μέρος του κοίλου. Η διάμετρος του κοίλου υπολογίζεται σε εκατόν σαράντα πέντε (145 μ) μέτρα περίπου.

Κοντά στο αρχαίο θέατρο σώζονται θεμέλια του Βουλευτηρίου, που είχε γίνει για τους «Μύριους» Αρκάδες και ονομάστηκε από τον ιδρυτή του Θερσίλιο. Ήταν ένα ευρύχωρο ορθογώνιο οικοδόμημα, με πέντε εσωτερικές κιονοστοιχίες σε καθεμιά από τις πλευρές του. Τέσσερις κεντρικοί κίονες σχημάτιζαν τετράγωνο και στήριζαν την ξύλινη στέγη και τις ξύλινες σειρές των εδωλίων, διατεταγμένες βαθμιδωτά έως δύο μέτρα και πενήντα εκατοστά (2,50 μ) ύψος. Το βήμα ήταν χαμηλά στη νότια πλευρά του Θερσιλίου. Εκεί συνεδρίαζαν οι πληρεξούσιοι της αρκαδικής Ομοσπονδίας που λέγονταν «μύριοι» και έπαιρναν αποφάσεις για πόλεμο και ειρήνη ή συμμαχίες. Σήμερα σώζεται το προστώο του Θερσιλίου στη νότια πλευρά του.

## **2.4 ΛΥΚΟΣΟΥΡΑ**

Απέχει είκοσι δύο (22) περίπου χιλιόμετρα από τη Μεγαλόπολη. Βρίσκεται στις νότιες υπώρειες του Λυκαίου όρους. Θεωρείται η αρχαιότερη πόλη στον κόσμο (10.000 - 8.000 π.Χ.) Κατά την αρχαιότητα ήταν ιερή πόλη των Αρκάδων. Οι ανασκαφές του 19ου αι. έφεραν στο φως τα εξής αρχαιολογικά ευρήματα :

### A. Το Ιερό της Δέσποινας

Είναι το πρώτο και σεβαστότερο ιερό των Μεγαλοπολιτών. Στην ανατολική πλευρά ήταν η είσοδος του Ναού. Δεξιά του Ναού βρισκόταν η μακρά στοά και μπροστά σ' αυτή βρισκόταν ο Βωμός της Δέσποινας και ο Βωμός της Δήμητρας. Το κρηπίδωμα του Ναού είχε μήκος 21,35 μέτρα και ο σηκός είχε πλάτος 11,15 μέτρα. Στη νότια πλευρά και στην υπερκείμενη πλαγιά είχαν χτιστεί 10 βαθμίδες με ογκόλιθους που χρησίμευαν ως εδώλια απ' όπου παρακολουθούσαν τις μυστικές ιεροπραξίες. Στον πρόναο υπήρχε πρόσταση έξι δωρικών κιόνων με 20 ραβδώσεις και κάτω διάμετρο 81 εκατοστά. Το δάπεδό του ήταν πλακόστρωτο και το δάπεδο του σηκού ήταν ψηφιδωτό.

### B. Τα αγάλματα της Δήμητρας, της Δέσποινας, της Αρτέμιδος και του Άνυτου

Σύμφωνα με τον Πausανία, στο Ιερό της Δέσποινας στήθηκαν τα κολοσσιαία αγάλματα της Δήμητρας, της Δέσποινας, της Αρτέμιδος και του Τιτάνα Άνυτου, τα οποία είχε φιλοτεχνήσει ο Μεσσήνιος γλύπτης Δαμοφών, το πρώτο μισό του 2<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα. Τα αγάλματα αυτά, ο θρόνος που κάθονταν, το στήριγμα κάτω από τα πόδια τους, ήταν φτιαγμένα από μάρμαρο Δολιανών και φιλοτεχνήθηκαν όλα πάνω σε ένα κομμάτι μαρμάρου, το οποίο έσκαψαν και το βρήκαν κοντά στο Ιερό. Επίσης, σύμφωνα με την περιγραφή του Πausανία και τα αρχαιολογικά ευρήματα, το συνολικό πλάτος του βάθρου πάνω στο οποίο βρίσκονταν τα αγάλματα ήταν 8,40 μέτρα και το ύψος των όρθιων μορφών υπολογίζεται από τον G. Dickins σε 3,78 μέτρα ενώ το συνολικό ύψος του βάθρου και των αγαλμάτων μαζί ήταν περίπου 6,00 μέτρα.

### Γ. Το Μέγαρο της Δέσποινας

Νότια και ανατολικά του Ιερού της Δέσποινας, προχωρώντας στη ράχη του όρους φαινόταν η πρόσοψη του Μεγάρου της Δέσποινας ερείπια του οποίου σώζονται στην περιοχή Ράχη. Το πλάτος του Μεγάρου έφτανε τα 8,30 μέτρα. Δυο λίθινες σκάλες αριστερά και δεξιά του κυρίως Βωμού, πλάτους 1,16 μέτρων, οδηγούσαν στο Βωμό που είχε στην πρόσοψη του 6 ορθοστάτες, ύψους 1,30 μέτρων, με τρίγλυφα και μετώπες. Η πρόσοψη του ήταν περίπου 6 μέτρα πλάτος. Εκεί γίνονταν οι θυσίες και το κάψιμο των θυμάτων.

#### Δ. Η κρήνη της Λυκόσουρας

Χτίστηκε το 180 π.Χ. και ανοικοδομήθηκε μια φορά στα Ρωμαϊκά χρόνια και μια στα προχωρημένα χριστιανικά. Βρισκόταν νοτιοανατολικά της Ακρόπολης της Λυκόσουρας. Είχε σχήμα τετραγώνου χτισμένο με μεγάλες ορθογώνιες πέτρες, με πρόσοψη προς το νότο, πλάτους 9,40 μέτρα. Έξω από την κρήνη υπήρχαν χτισμένοι πρόχειροι τοίχοι για να συγκρατούν τα χώματα καθώς εκεί το έδαφος ήταν κατηφορικό. Σήμερα σώζονται ερείπια της κατασκευής, τμήμα τοίχου από ορθογώνιους ογκόλιθους, τμήμα δαπέδου της κρήνης, φτιαγμένο με μικρές, λείες πέτρες σαν ψηφιδωτό, με τεχνική που χρησιμοποιούσαν και για το χτίσιμο των λουτρών.



Άποψη της αρχαίας Λυκόσουρας

#### **2.5 ΑΡΚΑΔΙΚΟΣ ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ**

Το χωριό Ορχομενός κατέχει τη θέση της ρωμαϊκής πόλης από την οποία ελάχιστα ίχνη διατηρήθηκαν. Μονοπάτι οδηγεί από το χωριό στην Επάνω Πόλη του Ορχομενού, όπου και διατηρούνται τμήματα του οχυρωτικού περιβόλου της αρχαιότερης πόλης (4<sup>ος</sup> αιώνας), θεμέλια οικοδομημάτων της αγοράς και μέρος από το κοίλο του θεάτρου, που ήρθαν στο φως από τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής. Η οχυρή θέση του Ορχομενού φαίνεται πως πρωτοκατοικήθηκε στα Γεωμετρικά Χρόνια. Την Αρχαϊκή Εποχή βρισκόταν σε

ακμή. Η παρακμή της πόλης άρχισε μετά τους Περσικούς πολέμους και συνεχίστηκε μέχρι τα Ρωμαϊκά χρόνια, οπότε εγκαταλείφθηκε η Επάνω Πόλη και οι κάτοικοι εγκαταστάθηκαν χαμηλότερα.



Άποψη του κοίλου του θεάτρου του Ορχομενού

## 2.6 ΑΡΧΑΙΟ ΜΕΘΥΔΡΙΟ

Βρισκόταν σε ύψωμα ανάμεσα στα χωριά Πυργάκι και Στεμνίτσα που μετά το 1915 μετονομάστηκε σε Μεθύδριο. Σύμφωνα με τον Πausανία ( VIII,36,1-4), το αρχαίο Μεθύδριο ήταν μια άγνωστη και μικρή πόλη από την οποία κατάγονταν Ολυμπιονίκες και αποτελούσε υπόδειγμα ήρεμης πόλης με παραδειγματικό τρόπο ζωής και θρησκευτική ευλάβεια. Πρότυπο μάλιστα ευτυχισμένου ανθρώπου που ζούσε μια ζωή ευλαβή και αφανή αποτελούσε ο Μεθυδρέας Κλέαρχος. Ανασκαφές του 1910 έφεραν στο φως τα θεμέλια ενός ναού που υπήρχε στην περιοχή αυτή. Σ' αυτόν το ναό λατρευόταν ο Ίππιος Ποσειδώνας. Χτίστηκε στα πρώιμα κλασσικά χρόνια και ανακαινίστηκε στα ελληνιστικά. Οι διαστάσεις του ήταν 16,50 μέτρα επί 8,40 μέτρα και χωριζόταν σε σηκό και πρόναο.

## 2.7 ΛΥΚΑΙΟΝ ΟΡΟΣ

Το Λύκαιον όρος, ο Αρκαδικός Όλυμπος, ήταν το ιερό βουνό των αρχαίων Αρκαδών, γιατί εκεί γεννήθηκε ο Δίας, τον οποίο ανάθρεψαν τρεις Νύμφες : η Νέδα, η Θεισόα και η Αγνώ. Απέχει 33 περίπου χιλιόμετρα από τη Μεγαλόπολη, και 11



χιλιόμετρα από τη Λυκόσουρα. Στην κορυφή του όρους υπήρχε ο Βωμός του Δία, όπου γίνονταν θυσίες και ανθρωποθυσίες. Πολλοί ερευνητές πιστεύουν ότι αρχικά υπήρχε λυκόμορφος θεός, του οποίου το όνομα και την λατρεία υιοθέτησε ο θεός Ζεϋς.

Στο όρος αυτό στις ανασκαφές της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρίας το 1902-1904 με τον Έφορο Κ. Κουρουνιώτη στην κορυφή του, αποκαλύφθηκε ο Βωμός του Δία. Ο Βωμός είχε σχήμα στρογγυλού αλωνιού, διαμέτρου 30 μέτρων και ύψους 1,5 μέτρα. Η ανάβαση στην κορυφή του Βωμού γινόταν μέσω ενός ιερού δρόμου πλάτους 7 μέτρων με δυο κίονες δεξιά και αριστερά. Πάνω στους δυο κίονες υπήρχαν επίχρυσοι αετοί.

Στο Λύκαιο όρος υπήρχε επίσης το Ιερό του Πανός, του τραγόμορφου θεού της υπαίθρου, που γεννήθηκε στο όρος Κυλλήνη της Αρκαδίας. Το Ιερό αυτό βρισκόταν στην κορυφή του όρους και σε υψόμετρο 1400 περίπου μέτρα. Γύρω από το Ιερό του Πανός υπήρχε άλσος και μέσα σ' αυτό, ανατολικά του Βωμού, αποκαλύφθηκαν λείψανα ιπποδρόμου, σταδίου, ξενώνα και κρηνικής κατασκευής. Σ' αυτές τις αθλητικές εγκαταστάσεις τελούνταν τα Λύκαια που ήταν αθλητικοί αγώνες και γίνονταν προς τιμήν του Λυκαίου Διός, που μετά τα Ελευσίνια ήταν η κυριότερη γιορτή των αρχαίων Ελλήνων.

## 2.8 ΚΑΣΤΡΑ ΤΗΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

**Άκοβα :** Μία από τις σημαντικότερες βαρωνίες της μεσαιωνικής εποχής ήταν εκείνη της Άκοβας. Το Φράγκικο κάστρο της Άκοβας, βρίσκεται σε βραχώδη λόφο κοντά στα Τρόπαια, ανατολικά του Βυζικίου. Ανήκει στο Δήμο Τροπαιών.

**Άστρος :** Στο Παράλιο Άστρος πάνω στο βραχώδη λόφο βρίσκεται το κάστρο χτισμένο τον καιρό της Τουρκοκρατίας. Διατηρείται μεγάλο μέρος του οχυρωματικού τείχους και ένας από τους στρογγυλούς πύργους του. Ανήκει στο Δήμο Βόρειας Κυνουρίας.

**Βαλτεσινίκο :** Νοτιοδυτικά του χωριού Βαλτεσινίκο, πάνω στο λόφο Παλαιόκαστρο, βρίσκεται ένα μικρό οχυρό και λείψανα πύργου, όπου το μεγαλύτερο τμήμα του είναι ερειπωμένο. Το κάστρο αυτό προϋπήρχε των Φράγκων. Ανήκει στο Δήμο Κλείτορος.

**Καρύταινα :** Το κάστρο της Καρύταινας είναι χτισμένο σε μια προεξοχή του λόφου πάνω από την μικρή πολιτεία με τις βυζαντινές εκκλησίες. Πιστεύουν πως εδώ υπήρχε η αρχαία Βρένθη. Ανήκει στο Δήμο Γόρτυνος.

**Λεοντάρι** : Νότια της Μεγαλόπολης πάνω στο βράχο είναι χτισμένο το κάστρο που σήμερα είναι ερειπωμένο αφού οι πολλές εκκλησίες που υπήρχαν στο εσωτερικό δε σώζονται πια. Γνώρισε μέρες δόξας το 14<sup>ο</sup> αιώνα. Ανήκει στο Δήμο Φαλαισίας.

**Μουχλί** : Στο δρόμο από την Τρίπολη προς την Αργολίδα μέσω Αχλαδόκαμπου, μετά το χωριό Αγιωργίτικα δεξιά του δρόμου, υπάρχει ένας λόφος όπου ερείπια από κάποιο οχυρό μαρτυρούν την ιστορία του Μουχλιού. Στην περίοδο της ακμής του, τη Μεσαιωνική εποχή, συγκρινόταν με το Μυστρά και τη Μονεμβασιά. Ένα τείχος περιέβαλε την πόλη και τις εκκλησίες μεταξύ των οποίων δέσποζε η Παναγία η Μουχλιώτισσα. Ανήκει στο Δήμο Κορυθίου.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ



Χάρτης 3.1 – Νομός Αχαΐας

Ο Νομός Αχαΐας βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο της Πελοποννήσου και στο κέντρο του νοητού τριγώνου που σχηματίζουν οι τρεις σπουδαιότεροι αρχαιολογικοί χώροι της Ελλάδας : η Αρχαία Ολυμπία, οι Δελφοί και η Επίδαυρος. Πρωτεύουσα του Νομού είναι η Πάτρα.

Τα σπουδαιότερα αξιοθέατα της περιοχής είναι : το αρχαίο Ωδείο της Πάτρας, το Κάστρο που δεσπόζει στο ψηλότερο σημείο της πόλης, η Ρωμαϊκή γέφυρα, το Κάστρο του Ρίου, το Σπήλαιο των Λιμών στην περιοχή των Καλαβρυτών – Κλειτορίας καθώς και η ιστορική πόλη των Καλαβρυτών.

### 3.1 ΚΑΣΤΡΟ ΠΑΤΡΩΝ

Το Κάστρο της Πάτρας βρίσκεται στις υπώρειες του όρους Παναχαϊκό. Η ίδρυσή του τοποθετείται τον 6ο μ.Χ. αιώνα επί Ιουστινιανού. Η κατασκευή του

πραγματοποιήθηκε με οικοδομικό υλικό της αρχαίας Ακρόπολης που βρισκόταν στο ίδιο σημείο και είχε ήδη καταρρεύσει.

Η ιστορία του Κάστρου είναι μακραίωνη και στενά συνδεδεμένη με την ιστορία της πόλης. Τον 9ο αιώνα η Πάτρα δέχεται επίθεση από τους Σλάβους και Σαρακηνούς από στεριά και θάλασσα. Οι εισβολείς ηττώνται και η ήττα τους αποδίδεται στον Πολιούχο Άγιο Ανδρέα. Το 1205 οι Φράγκοι με αρχηγό τον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο καταλαμβάνουν την πόλη και το Κάστρο. Η Πάτρα δίδεται ως βαρονία στον Γουλιέλμο Αλεμάν και υπάγεται στο Πριγκηπάτο της Αχαΐας με έδρα την Ανδραβίδα. Ταυτόχρονα γίνεται έδρα του Λατίνου αρχιεπισκόπου, που σταδιακά αποκτά μεγάλη πολιτική ισχύ. Το 1408 ο Πάπας παραχωρεί την πόλη έναντι μισθώματος στους Βενετούς για 5 χρόνια.

Το 1428 ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος απελευθερώνει το Κάστρο τα τείχη του οποίου επισκευάζονται και πραγματοποιούνται προσθήκες. Το 1458 η πόλη παραδίδεται στους Τούρκους και σταδιακά το Κάστρο μετατρέπεται σε διοικητικό κέντρο, καθώς η στρατιωτική άμυνα της περιοχής μεταφέρεται στο Κάστρο του Ρίου. Κατά το διάστημα 1687-1715, η Πάτρα γίνεται μία από τις 4 επαρχίες της Δημοκρατίας της Βενετίας και από το 1715- 1828 καταλαμβάνεται εκ νέου από τους Τούρκους. Το 1828 ο Γάλλος στρατηγός Μαιζόν απελευθερώνει την περιοχή. Το Κάστρο υφίσταται μεγάλες ζημιές κατά τα Ορλωφικά. Από το 1950- 1975 το Κάστρο ανήκε στον Δήμο Πατρέων και στη συνέχεια παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού - 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και λειτουργεί ως αρχαιολογικός χώρος.

Το κάστρο αποτελείται από έναν τριγωνικό εξωτερικό περίβολο, ενισχυμένο με πύργους και προμαχώνες, που προστατευόταν αρχικά από βαθιά τάφρο, και ένα εσωτερικό περίβολο, που υψώνεται στη ΒΑ γωνία και επίσης περιβάλλεται από τάφρο. Οι οικοδομικές φάσεις που διακρίνονται σήμερα στο κάστρο αποτελούν μαρτυρία των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν από τους εκάστοτε κατακτητές του για την επισκευή του και την προσαρμογή του στις εξελίξεις της πολεμικής τεχνολογίας. Η αρχική κατασκευή είναι σήμερα ορατή κυρίως στο βόρειο τείχος, τα ίχνη της, όμως, που εντοπίζονται και στις τρεις πλευρές των τειχών, μαρτυρούν πως η αρχική βυζαντινή οχύρωση είχε την ίδια περίπου περίμετρο.



Σχέδιο του Κάστρου όπως εμφανίζεται στην είσοδο του.



Το Κάστρο όπως απεικονίζεται στις αρχές του αιώνα

### **3.2 ΑΡΧΑΙΟ ΩΔΕΙΟ**

Στα δυτικά της Ακρόπολης, στην Άνω Πόλη, βρίσκεται το Ρωμαϊκό Ωδείο της Πάτρας το οποίο ανεγέρθηκε λίγο νωρίτερα από το Ωδείο του Ηρώδου του Αττικού, το γνωστό ως Ηρώδειο, δηλαδή πριν το 161 μ.Χ., και είναι μικρότερο σε διαστάσεις από εκείνο.

Όπως αναφέρει ο Πausανίας, μέσα στο Ωδείο, που ήταν συνεχόμενο της αρχαίας Αγοράς, υπήρχε άγαλμα του Απόλλωνα, που έγινε από λάφυρα του πολέμου κατά των Γαλατών (279 π.Χ.) όταν οι Πατρινοί είχαν βοηθήσει τους Αιτωλούς. Στους αιώνες που ακολούθησαν, οι σεισμοί, οι πόλεμοι και οι κατακτητές κατέστρεψαν το Ωδείο και το κάλυψαν με άλλα κτίρια και χώματα. Από το μικρό λόφο που δημιουργήθηκε, έμεναν ακάλυπτα μόνο ελάχιστα τμήματα. Ξαναήρθε στο φως το 1889, όταν έγιναν εργασίες εκσκαφής στο λόφο για την επιχωμάτωση του λιμανιού. Πέρασαν αρκετές δεκαετίες έως ότου ξεκινήσει η διαδικασία της αναστήλωσής του που ολοκληρώθηκε το 1956, χρονιά κατά την οποία το Αρχαίο Ωδείο απέκτησε την αρχική του μορφή. Την ίδια δεκαετία, μετατράπηκε ο περιβάλλον χώρος σε αρχαιολογικό με την έκθεση σαρκοφάγων, ψηφιδωτών και άλλων αρχαίων ευρημάτων.

Το Ωδείο έχει όλα τα βασικά μέρη του θεάτρου, κοίλο, ορχήστρα, προσκήνιο, σκηνή, παρασκήνια και στις 23 σειρές καθισμάτων του, δύναται να φιλοξενηθούν 2.300 θεατές. Το κοίλο έχει τέσσερις κερκίδες εδωλίων κάτω του διαζώματος και επτά άνω. Ο έξω ψηλός τοίχος της σκηνής έχει πέντε εισόδους προς την σκηνή και τα παρασκήνια. Το προσκήνιο είναι προσιτό από δύο κτιστές σκάλες, μία δεξιά και μία αριστερά. Η ορχήστρα είναι πλακόστρωτη και χωρίζεται με ημικυκλικό θωράκιο από το κοίλο. Επισκευή και αναμαρμάρωση του μνημείου έγινε λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

### **3.3 ΡΩΜΑΪΚΗ ΓΕΦΥΡΑ**

Η ρωμαϊκή γέφυρα της Πάτρας εντοπίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1980, κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την οικοδόμηση ιδιωτικής οικίας. Πρόκειται για την καλύτερα σωζόμενη δίτοξη γέφυρα στην Ελλάδα. Η γέφυρα κατασκευάστηκε το 2ο - 3ο αι. μ.Χ. στον ποταμό Καλλίναο, που σήμερα ρέει περί τα 100 μ. νοτιότερα και ταυτιζόταν λανθασμένα με το Μείλιχο ποταμό. Ήταν ενταγμένη στον επαρχιακό δημόσιο δρόμο που συνέδεε την Πάτρα με το Αίγιο (via publica).



Πανοραμική άποψη του Αρχαίου Ωδείου της Πάτρας

Ο χαλικόστρωτος δρόμος, στο τμήμα που διέρχεται πάνω από τη γέφυρα, είναι στρωμένος με πλάκες, στις οποίες διατηρούνται οι αυλακιές που δημιουργούσαν κατά την πυκνή διέλευση τους τα τροχοφόρα οχήματα της εποχής. Στο τμήμα αυτό, δεξιά και αριστερά, υπάρχει χαμηλό στηθαίο για την προστασία των διερχόμενων, χτισμένο από οπτόπλινθους και αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Από οπτόπλινθους είναι κατασκευασμένη και η ίδια η γέφυρα, ενώ οι πεσσοί της, μέχρι τη γένεση των καμαρών, είναι λιθόκτιστοι.

Η γέφυρα αυτή αντικατέστησε άλλη παλιότερη του 1ου αι. μ.Χ., που διατηρείται λίγο νοτιότερα και είναι αρκετά μικρότερη, μονότοξη, κατασκευασμένη από πωρόλιθους. Μετά την κατασκευή της νέας γέφυρας μίκρυνε το άνοιγμα της παλαιάς, ώστε να διέρχεται μικρότερη ποσότητα νερού, πιθανώς για την άδρευση της περιοχής. Ταυτόχρονα χτίστηκαν και τοίχοι εγκιβωτισμού της κοίτης του ποταμού.

Για την παλιότερη γέφυρα, σύμφωνα με τιμητική επιγραφή που βρέθηκε στην κοίτη θεμελίωσης της νέας γέφυρας, τη δαπάνη είχε αναλάβει ο Μεσατεύς Αρτέμιος, που συνένωσε έτσι την Πάτρα με την ιδιαίτερη πατρίδα του τη Μεσάτη.

Σε πρόσφατη ανασκαφή (2001) εντοπίστηκε η παλαιά κοίτη του ποταμού, που αντιστοιχούσε στη γέφυρα καθώς και ο τοίχος εγκιβωτισμού της νότιας όχθης του. Διαπιστώθηκε έτσι ότι μετά τον εγκιβωτισμό η κοίτη του ποταμού διευθετήθηκε

απολύτως ευθύγραμμο. Η νοητή προέκτασή της εκβάλλει στην παραλιακή περιοχή Καβούρι, δίπλα στο έλος της Αγυιάς, στο οποίο κατέληγε πιθανότατα πριν από τα ιστορικά χρόνια. Η αρχική απόσταση των 100 μ. μεταξύ παλαιάς και νέας κοίτης φθάνει στις εκβολές στα 1.200 μέτρα.



Η Ρωμαϊκή γέφυρα στην Πάτρα

### 3.4 ΚΑΣΤΡΟ ΡΙΟΥ

Το κάστρο του Ρίου ή Καστέλι της Πάτρας, βρίσκεται στο Δήμο Ρίου. Το κάστρο περιβάλλεται στην μια πλευρά από πλατιά τάφρο, η οποία περιέχει θαλασσινό νερό αφού ενώνεται με την θάλασσα, η οποία βρέχει το υπόλοιπο κάστρο. Στην τάφρο υπάρχουν δυο εξωτερικοί προμαχώνες που ενώνονται με το κυρίως κάστρο με πέτρινες γέφυρες. Έχει δυο πύλες, τη θαλάσσια και την κεντρική.

Το 1499 έγινε η πρώτη οχύρωση του περάσματος από τον Βαγιαζήτ Β΄, μικρότερη σε έκταση με διπλό περίβολο και τάφρο. Το 1532 έγινε κατάληψη από τους Ισπανούς και τον Αντρέα Ντόρια και ανακατάληψη από τους Τούρκους. Το 1603, οι Ιππότες της Μάλτας προκαλούν σημαντικές καταστροφές. Το 1687 γίνεται κατάληψη από το Μοροζίνι. Γίνονται ριζικές επισκευές και παίρνει τη μορφή που έχει σήμερα: νέοι πύργοι-προμαχώνες, ενίσχυση επάλξεων. Το 1715 γίνεται κατάληψη του Κάστρου από τους Τούρκους, ενώ το 1828 το κάστρο ύστερα από πολιορκία παραδίδεται από



τους Τούρκους στον στρατηγό Μαιζόν. Επισκευάζεται και παραδίδεται στους Έλληνες. Το Κάστρο χρησιμοποιήθηκε σαν φυλακή για μεγάλο διάστημα. Στο Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο εγκαταστάθηκαν Γερμανοί.

Το κάστρο του Ρίου έχει εξωτερικά σχήμα ισοσκελούς τριγώνου, του οποίου η βόρεια γωνία συμπίπτει με τη μύτη της χερσονήσου ενώ οι δυο του πλευρές είναι παράκτιες. Η νότια πλευρά του, εκτός από το τείχος και πύργους, προστατεύεται και από τάφρο η οποία γέμιζε θαλασσινό νερό. Η βόρεια γωνία του κάστρου προστατευόταν και αυτή από πύργους ενώ στο εσωτερικό του τριγώνου υπάρχουν τα ερείπια ενός τεράστιου κυκλικού οικοδομήματος. Δυστυχώς, δεν έχουν γίνει ανασκαφές στον χώρο του Φρουρίου.



Απόψεις του κάστρου στο Ρίο

### 3.5 ΑΝΩ ΛΟΥΣΟΙ

Πρόκειται για μια από τις γνωστότερες αρκαδικές πόλεις που έλεγχε ολόκληρο τον Επανάκαμπο. Από τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα το Αυστριακό αρχαιολογικό ινστιτούτο ανασκάπτει συστηματικά την αρχαία πόλη στην αγορά της οποίας έχουν έλθει στο φως ο δωρικός ναός Αρτέμιδος ημέρας ή ημερασίας (της Άρτεμης που εξημερώνει) που κατασκευάστηκε στις αρχές του 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. σε ένα ιδιόρρυθμο σχέδιο, λείψανα του γεωμετρικού παλαιότερου ναού της θεάς, το βουλευτήριο, η κρήνη και το πρόπυλο. Λίγο χαμηλότερα έχει ανασκαφεί μια σημαντική ελληνιστική οικία με κεντρική αυλή, ενώ ανασκάπτονται τώρα λίγο χαμηλότερα ένας ακόμα σημαντικός ναός και μια στοά στη θέση «Στάδιο». Η ακρόπολη της αρχαίας πόλης εντοπίστηκε πριν από λίγα χρόνια αλλά δεν έχει ανασκαφτεί ακόμα.

Επειδή η περιοχή που περιβάλλει την αρχαία πόλη έχει διατηρήσει την αρχαία μορφή της, έχει κηρυχθεί ολόκληρη ως αρχαιολογικός χώρος ώστε να αποφευχθούν οι βίαιες αλλοιώσεις του τοπίου. Ο αρχαιολογικός χώρος βρίσκεται στο χωριό Λούσοι ή Σουδένα, 15 χιλιόμετρα από τα Καλάβρυτα.



Αρχαιολογικός χώρος Άνω Λουσών

### **3.6 ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΛΕΙΤΩΡΑΣ**

Βρίσκεται στο Δήμο Λευκασίου και υπάγεται διοικητικά στην Άνω Κλειτορία. Πρόκειται για μια από τις σημαντικότερες πόλεις της αρχαίας Αζανίας και επειδή είναι χτισμένη σε κάμπο και όχι σε φύσει οχυρό ύψωμα. Περιβαλλόταν από ισχυρά τείχη για προστασία, τα οποία σήμερα δεν σώζονται σε καλή κατάσταση, γιατί το υλικό τους χρησιμοποιήθηκε στα μεταβυζαντινά και νεότερα χρόνια για το χτίσιμο των σπιτιών των γύρω οικισμών.

Το τείχος ενισχύεται κατ' αποστάσεις από ημικυκλικούς πύργους και κατασκευάστηκε κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους. Από τις τελευταίες ανασκαφές έχει αποκαλυφθεί σημαντικό μέρος της οχύρωσης και των πύργων της και μέρος του αρχαίου θεάτρου το οποίο όμως δεν σώζεται σε καλή κατάσταση.



Αρχαιολογικός χώρος αρχαίου Κλείτωρα

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ



Χάρτης 4.1 – Νομός Ηλείας

Ο Νομός Ηλείας καταλαμβάνει το βορειοδυτικό μέρος της Πελοποννήσου και πρωτεύουσα του είναι ο Πύργος. Η Ηλεία κάθε χρόνο δέχεται χιλιάδες τουρίστες – Έλληνες και αλλοδαπούς - όχι μόνο λόγω των όμορφων και απέραντων παραλιών της αλλά φυσικά, λόγω του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Ολυμπίας. Ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και η Αρχαία Ήλιδα, οι Βάσσεις, το κάστρο Χελμούτσι, καθώς επίσης και το δάσος της Φαλός, το οποίο είναι το μοναδικό αυτοφυές δρυόδασος των Βαλκανίων προστατευόμενο από το δίκτυο “NATURA 2000”.

### 4.1 ΑΡΧΑΙΑ ΟΛΥΜΠΙΑ

Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα Ιερά της αρχαιότητας. Η πολιτιστική της σπουδαιότητα για τους αρχαίους Έλληνες, και την ανθρωπότητα γενικότερα, τα ιστορικά της μνημεία και τα μουσεία που φιλοξενούν ευρήματα απαράμιλλης τέχνης καθώς και η μαγεία του τοπίου που την περιβάλλει, την καθιστούν έναν από τους

σημαντικότερους θησαυρούς του κόσμου. Σημαντικότερη τομή στην ιστορία της Ολυμπίας αποτέλεσε το έτος 776 π.Χ, όπου τότε κατά παράδοση, ο Σπαρτιάτης Λυκούργος, πρέπει να πραγματοποίησε συμφωνία με τον βασιλιά της Ήλιδος Ίφιτο για την τέλεση λατρευτικών εορτών στην Ολυμπία. Μέρος της συμφωνίας ήταν ότι κατά τις εορτές θα επικρατούσε εκεχειρία σε ολόκληρη την Ελλάδα.

Αν και η ανακάλυψη του χώρου έγινε το 1766 δεν υπήρξαν ανασκαφές μέχρι το 1829. Η πρώτη μεγάλη ανασκαφή στην Ολυμπία ξεκίνησε το 1875 χρηματοδοτούμενη από την Γερμανική Κυβέρνηση. Επικεφαλής ήταν ο Γερμανός αρχαιολόγος Ernst Curtius. Ανέσκαψαν το κεντρικό μέρος του ιερού, συμπεριλαμβανομένου του Ναού του Δία, του Ηραίου, του Μετρώου, του Βουλευτηρίου, της Στοάς της Ηχούς, των Θησαυρών και της Παλαίστρας. Βρέθηκαν σημαντικά ευρήματα μεταξύ αυτών η Νίκη του Παιωνίου και ο Ερμής του Πραξιτέλους. Συνολικά 14.000 αντικείμενα καταγράφηκαν τα οποία στεγάστηκαν στο μουσείο.

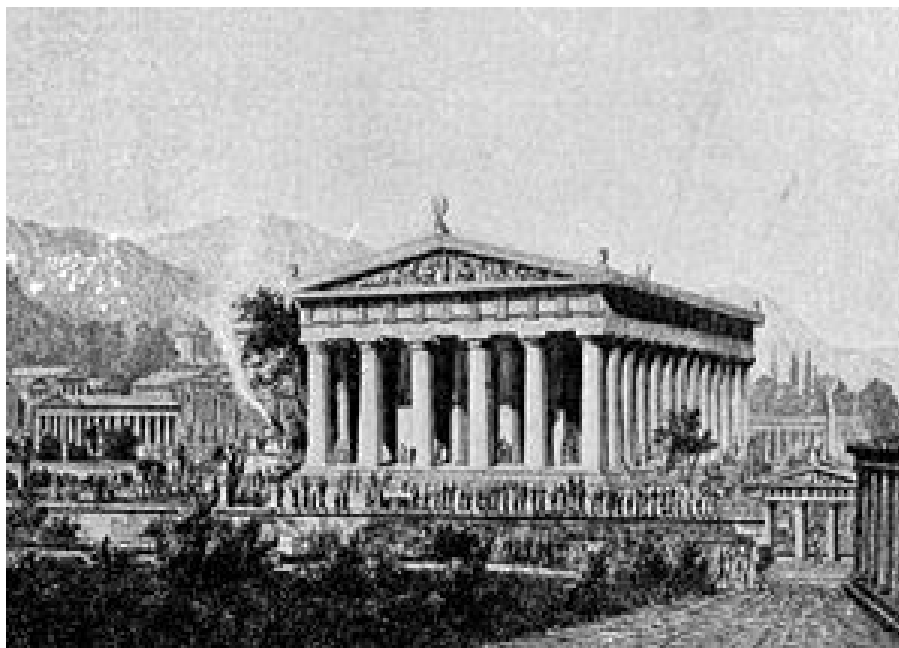
Ο αρχαιολογικός χώρος της Ολυμπίας – η Ιερά Άλτη - περιβαλλόταν από τείχος που διαχώριζε τους ναούς και τα θρησκευτικά οικοδομήματα από τα κοσμικά.

### **Ο ναός του Δία**

Εξέχουσα θέση ανάμεσα στα κτίρια είχε ο Ναός του Δία, κτισμένος από τον αρχιτέκτονα Λίβωνα το 456 π.Χ. Βρίσκεται μέσα στον περίβολο της Άλτεως, στο ιερό που ήταν αφιερωμένο στο Δία. Το κτίσμα είναι ένας τυπικός δωρικός περίπτερος ναός, με 6 κίονες στην κάθε στενή και 13 στην κάθε μακριά πλευρά του. Ο στυλοβάτης του έχει μήκος 64,12 μέτρα και πλάτος 27,68 μέτρα και οι κίονες του ύψος 10,51 μέτρα. Ο ναός είναι διπλός, ο σηκός του δηλαδή είναι χωρισμένος σε πρόναο, κυρίως ναό και οπισθόδομο. Η είσοδος είναι στα ανατολικά και προσεγγίζεται μέσω ράμπας. Εσωτερικά ο ναός διαθέτει δυο δίτονες (διώροφες) κιονοστοιχίες τοποθετημένες κοντά στους τοίχους. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται τρία κλίτη, το μεσαίο με διπλάσιο πλάτος από τα πλευρικά. Πάνω από τα πλευρικά κλίτη δημιουργείται ένα υπέρωο. Κύριο υλικό δομής του ναού είναι ο ντόπιος κογχυλιάτης λίθος, επιχρισμένος με λεπτό λευκό μαρμαροκονίαμα για να δίνει την εντύπωση μαρμάρου. Η στέγη του φέρει κεράμωση κορινθιακού τύπου.

Στο ανατολικό αέτωμα υπήρχε η παράσταση του αγώνα μεταξύ Οινόμαου και Πέλοπος ενώ στο δυτικό η θρυλική μάχη μεταξύ Κενταύρων και Λαπιθών με την εξάισια μορφή του Απόλλωνα στο μέσο. Οι μετόπες του ναού παριστάνουν τους 12

άθλους του Ηρακλή. Μέσα στο ναό φυλάσσονταν πολλά ανθήματα., μεταξύ αυτών καθισμένο σε θρόνο βρισκόταν το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία, έργο του Φειδία τη δεκαετία του 430 π.Χ., ύψους 13 μέτρων.



Ο ναός του Δία σε αναστύλωση το 1900

### Ο ναός της Ήρας

Στους πρόποδες του Κρονίου υψώνεται ο ναός της Ήρας, το Ηραίον. Χτίστηκε στα 650 π.Χ., ήταν μικρός, δωρικός και είχε μόνο σηκό και πρόναο, ενώ γύρω στο 600 π.Χ. προστέθηκε σε αυτόν ο οπισθόδομος και το πτερό. Ο ναός χαρακτηρίζεται από τις βαριές του αναλογίες, καθώς έχει ιδιαίτερα επιμήκη κάτοψη και είναι αρκετά χαμηλός σε ύψος. Είναι δωρικός, περίπτερος, με 6 κίονες στις στενές και 16 στις μακρές πλευρές. Το κατώτερο τμήμα του ναού ήταν κατασκευασμένο από κογχυλιάτη λίθο, ενώ το ανώτερο μέρος των τοίχων ήταν από ωμές πλίνθους. Ο θριγκός ήταν ξύλινος με πήλινη επένδυση και τα κεραμίδια της στέγης επίσης πήλινα. Το κεντρικό δισκοειδές ακρωτήριο του αετώματος, διαμέτρου 2,3 μέτρων ήταν πήλινο, με εντυπωσιακή γραπτή διακόσμηση. Ο πρόναος και ο οπισθόδομος είναι δίτυλοι εν παραστάσι και η πρόσβαση στο σηκό γινόταν από τον πρόναο, μέσω μιας δίφυλλης θύρας, πλάτους 2,90 μέτρων. Ο σηκός χωρίζεται κατά μήκος σε δυο κλίτη με δυο σειρές 8 δωρικών κίωνων. Σύμφωνα με τον Πausanias (5.17.1) στο βάθος του σηκού, επάνω σε βάθρο, ήταν στημένα τα λατρευτικά αγάλματα του Δία και της

Ἡρας. Η Ἡρα απεικονιζόταν καθισμένη σε θρόνο και δίπλα της στεκόταν ο Δίας. Το λίθινο αρχαϊκό κεφάλι που βρέθηκε κοντά στο Ηραίο και σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας, αποδίδεται με κάποιες επιφυλάξεις στο άγαλμα της θεάς. Στο εσωτερικό του ναού βρέθηκε το 1877 το άγαλμα του Ερμή του Πραξιτέλους. Σήμερα από το ναό σώζονται τα θεμέλια, οι τεράστιοι του ορθοστάτες του σηκού και το κάτω μέρος των κίωνων. Έχουν αναστηλωθεί 4 κίονες. Στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας εκτίθενται θραύσματα από την πλήνη διακόσμηση του θριγκού και το πήλινο κεντρικό ακρωτήριο του ναού.



Άποψη των ευρημάτων του Ναού της Ἡρας

### **Το Στάδιο, το Πρυτάνεων και άλλα κτίρια**

Στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. οικοδομήθηκε το Πρυτάνεων, αξιωματούχων του Ιερού. Σε ιδιαίτερο χώρο στεγαζόταν η ιερή εστία με το άσβεστο πυρ.

Το Στάδιο, το μεγαλύτερο της εποχής του, χωρητικότητας 45000 θεατών, με στίβο δρόμου 212,54 μέτρων. Το στάδιο συνδέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του με το Ιερό, με ένα στενό καμαρωτό διάδρομο, την Κρύπτη.

Άλλα κτίρια έξω από τον περίβολο της Ἀλτης είναι η Παλαίστρα όπου ασκούντο στην πάλη, την πυγμή και το άλμα. Συνεχόμενο με αυτήν κτίστηκε το Γυμνάσιο, χώρος υπαίθριος που περιβαλλόταν στις τέσσερις πλευρές από στοές. Εδώ γίνονταν ασκήσεις δρόμου όταν επικρατούσαν δυσμενείς συνθήκες καιρού.



Το Στάδιο της Αρχαίας Ολυμπίας

Στην σημερινή εποχή, στον χώρο της Αρχαίας Ολυμπίας κάθε τέσσερα χρόνια, ανάβει η Ολυμπιακή φλόγα που συμβολίζει την ειρήνη και τη ζωή από τις ακτίνες του ηλίου που αντικατοπτρίζονται στο κοίλο κάτοπτρο. Επιπλέον, στην Ολυμπία βρίσκονται, εκτός από το ομώνυμο αρχαιολογικό μουσείο, το μουσείο Ολυμπιακών Αγώνων, η έδρα της Διεθνούς Ολυμπιακής Ακαδημίας καθώς και η συμβολική έδρα του Διεθνούς Κέντρου Ολυμπιακής Εκεχειρίας.

#### **4.2 ΑΡΧΑΙΑ ΗΛΙΔΑ**

Η Ήλιδα, ένα από τα σημαντικά και ενδιαφέροντα κέντρα της Πελοποννήσου στην αρχαιότητα, έφθασε σε ακμή τα ρωμαϊκά χρόνια. Κύριο μέλημα του κράτους της αρχαίας Ήλιδας δεν ήταν τόσο τα πολιτικά και άλλα θέματα του δημόσιου βίου, όσο η οργάνωση των Ολυμπιάδων.

Σύμφωνα με τον Πausανία, η βαρύτητα που έδιναν οι Ηλείοι στις Ολυμπιάδες αντανακλάται και στην εικόνα της αγοράς της πόλης. Αναφερόμενος στην Ηλειακή πρωτεύουσα, περιγράφει γυμνάσια, παλαίστρα, στοές, ναούς, ιερά και τεμένη αλλά κανένα οικοδόμημα σχετικό με τον δημόσιο βίο. Τα κτίρια αυτά κοσμούσε πλήθος αγαλμάτων και γλυπτών από φημισμένους καλλιτέχνες της αρχαιότητας. Μεταξύ άλλων, αναφέρει το ναό της Αφροδίτης Ουρανίας με το χρυσελεφάντινο άγαλμά της, έργο του Φειδία, το υπαίθριο τέμενος της Αφροδίτης Πανδήμου, όπου υπήρχε ονομαστό χάλκινο άγαλμα της θεάς, έργο του Σκόπα, το ναό και το άγαλμα του



Απόλλωνα Ακέσιου, το ναό των Χαρίτων με τα ακρόλιθα αγάλματά τους, το ναό του Σιληνού και το σύμπλεγμα του θεού με τη Μέθη.

Τον 19<sup>ο</sup> αιώνα περιηγητές εντόπισαν την πόλη της Ήλιδας και οι πρώτες συστηματικές ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν από το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο την περίοδο 1911 – 1914, με διευθυντή τον Otto Walter.

Τα κτίρια που αποκαλύφθηκαν ή εντοπίστηκαν και στη συνέχεια ταυτίστηκαν σύμφωνα με τις περιγραφές του Πausανία, είναι τα εξής : Γυμνάσιο, που δεν έχει ανασκαφεί αλλά φαίνεται ότι έχει παρόμοιες διαστάσεις με εκείνο της Ολυμπίας (μήκος περίπου 200 μέτρα), Λουτρά στα δυτικά της αγοράς, Τέμενος του Αχιλλέα, Ελλανοδικαιώνας, Στοά «προς μεσημβρίαν», Κερκυραϊκή στοά, που αποτελούσε το νότιο σύνορο της αγοράς, διάφορα μικρά ιερά, ένα τετράγωνο οικοδόμημα με εσωτερική περίστυλη αυλή, όπου οι 16 ηλείες γυναίκες ύφαιναν τον πέπλο της Ήρας, ένα τμήμα του περιβόλου του τεμένους της Αφροδίτης, ένας ακόμη περίβολος ιερού, ναΐσκος και τεμένη, μεταξύ των οποίων και του Άδη και τέλος το Θέατρο στα βόρεια της αγοράς.

Το μουσείο που βρίσκεται στην περιοχή είναι γεμάτο με διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα και είναι ανοιχτό όλο το χρόνο. Στην Αρχαία Ήλιδα, διοργανώνεται κάθε χρόνο από την Εταιρεία Φίλων Αρχαίας Ήλιδας ένα φεστιβάλ με ποικιλία θεαμάτων.



Άποψη του θεάτρου και ερείπιων της αρχαίας Ήλιδας



Απεικόνιση της αρχαίας Ηλιδας

#### **4.3 ΝΑΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΕΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ**

Ανάμεσα σε ένα "μπερδεμένο" από βλάστηση τοπίο, ξεπροβάλλει ο επιβλητικός ναός του Επικούρειου Απόλλωνα, ο οποίος συγκαταλέγεται στον κατάλογο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της U.N.E.S.C.O. δίπλα στις Αιγυπτιακές Πυραμίδες, στον Παρθενώνα και άλλα μνημεία παγκόσμιας εμβέλειας. Κατασκευάστηκε τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. (περίπου το 410π.Χ.) από τον Ικτίνο ο οποίος ήταν και ο αρχιτέκτονας του Παρθενώνα γι' αυτό και χαρακτηρίστηκε ως «ο δίδυμος Παρθενώνας». Είναι δωρικός περίπτερος, κτισμένος από ντόπιο ασβεστόλιθο. Στους κίονές του συνδυάζονται με αρμονία όλοι οι γνωστοί ρυθμοί της αρχαιότητας (ιωνικός, κορινθιακός, δωρικός) ενώ η ζωφόρος του ναού (η οποία βρίσκεται σήμερα στο μουσείο του Λονδίνου) αποτελεί έργο ενός γλύπτη της αρχαιότητας, του Αλκαμένη. Αυτός καθώς και ο Ναός του Ήφαιστου που βρίσκεται στο Θησείο στην Αθήνα, είναι από τα πιο καλά διατηρημένα αρχαιολογικά ευρήματα στην Ελλάδα.

#### **4.4 ΦΙΓΑΛΕΙΑ**

Η Αρχαία Φιγάλεια (ή Φιγαλεία) υπήρξε μια ακμαία και σημαντική πόλη της αρχαίας Αρκαδίας. Βρίσκεται κοντά στα σημερινά χωριά της Ηλείας, Φιγαλεία και Περιβόλια, στην κοιλάδα του ποταμού Νέδα. Η πόλη ήταν κτισμένη σε ύψωμα, με πολλά τείχη γύρω από γκρεμούς και ισχυρό οχυρωτικό περίβολο και εκοσμήτο από ωραία αγάλματα. Στην πόλη υπήρχε το ιερό της Αρτέμιδος "σωτείρας" με λίθινο



Ο ναός του Επικούρειου Απόλλωνα

άγαλμα της θεάς και γυμναστήριο με ωραιότατα αγάλματα του Ερμή και του ολυμπιονίκη του παγκρατίου Αρραχίωνα.

Οι Φιγαλείς είχαν δυο ιερά βουνά. Το Κωτίλιον όρος, όπου έχτισαν τον ναό του Επικουρείου Απόλλωνα και το Ελαίον όρος (νότια από το χωριό Στόμιο της Ηλείας), στη νότια πλευρά του οποίου υπήρχε μια σπηλιά, πάνω από το βαθύ φαράγγι, όπου λατρευόταν η Μέλαινα Δήμητρα.

Σήμερα στο χώρο της αρχαίας Φιγαλείας σώζονται ερείπια του αρχαίου ναού της Αρτέμιδος με έναν εντυπωσιακό βωμό. Στη γύρω περιοχή διακρίνονται εύκολα τα τείχη του οχυρωματικού περιβόλου πάνω από τις απότομες πλαγιές και τους λόφους. Στον αρχαιολογικό χώρο οι ανασκαφές βρίσκονται σε εξέλιξη.

#### **4.5 ΑΡΧΑΙΑ ΑΛΙΦΕΙΡΑ**

Η αρχαία πόλη Αλίφειρα, αν και σήμερα ανήκει στην Ηλεία, θεωρείται Αρκαδική πόλη. Βρίσκεται κοντά στα σύνορα Τριφυλίας – Αρκαδίας, στα νότια της κοιλάδας του Αλφειού, κοντά στην Ανδρίτσεινα. Το τείχος που την περιέβαλε σώζεται πολύ καλά σε ορισμένα σημεία και είναι γνωστό από τους ντόπιους ως το «Κάστρο της Νεροβίτσας». Στο ψηλότερο σημείο του λόφου δεσπόζει η τειχισμένη ακρόπολη, που καταλαμβάνει το νότιο τμήμα του και λίγο νοτιότερα βρίσκεται το ιερό της Αθηνάς, όπου θα πρέπει να υψωνόταν μεγαλόπρεπο το κολοσσιαίο χάλκινο άγαλμα της θεάς. Στο άλλο άκρο του λόφου βρίσκεται ο ναός του Ασκληπιού.



Άποψη του Ναού της Αρτέμιδος στην Αρχαία Φιγάλεια

Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν το 1932 – 33 από τον καθηγητή Αν. Ορλάνδο, ο οποίος και ταύτισε με ευκολία την αρχαία πόλη με την αρχαία Αλίφειρα. Τα σημαντικότερα μνημεία του αρχαιολογικού χώρου είναι τα εξής :

#### **Το ιερό της Αθηνάς**

Ο ναός είναι εκατόμπεδος, μήκους 29,58 μέτρων και πλάτους 10,65 μέτρων με 6 επί 15 δωρικούς κίονες στην περίσταση. Η είσοδος στον ιερό χώρο γινόταν με κλιμακωτό ανάλημμα 14 βαθμίδων. Βόρεια του ναού αποκαλύφθηκαν τα λείψανα του μεγάλου βωμού και σε απόσταση 9 μέτρων δυτικά του βρισκόταν το βάθρο του χάλκινου αγάλματος της Αθηνάς, έργο του γλύπτη Υπατόδωρου. Ο ναός χρονολογείται στον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.

#### **Το ιερό του Ασκληπιού**

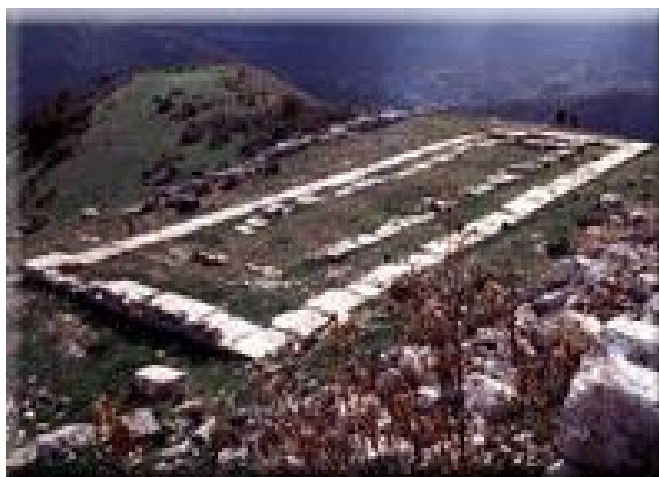
Είναι απλός ορθογώνιος ναός διαστάσεων 6 επί 9 μέτρων, κατασκευασμένος από μεγάλους ορθογώνιους λιθόπλινθους. Η είσοδος βρισκόταν προς τα ανατολικά, όπου υπήρχαν δυο κίονες μεταξύ παραστάδων. Στο βάθος του σηκού υπήρχε το βάθρο του λατρευτικού αγάλματος του θεού. Ανατολικά του ναού βρέθηκε ο λιθόκτιστος βωμός. Ο ναός κατασκευάστηκε πιθανότατα στον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., συνέχισε όμως να βρίσκεται σε χρήση πολλούς αιώνες αργότερα.

### Η κατοικία των ιερέων του Ασκληπιού

Βρίσκεται νοτίως του ναού του Ασκληπιού. Είναι τετράγωνο οικοδόμημα (διαστάσεων 4 επί 4 μέτρων), με εσωτερικό περιστύλιο στην κάθε πλευρά του οποίου υπήρχαν από δυο κίονες.

### Τα ταφικά μνημεία

Η νεκρόπολη της Αλίφειρας απλωνόταν στις ανατολικές και νότιες υπώρειες του λόφου. Από τα έξι ταφικά μνημεία που αποκαλύφθηκαν στις ανασκαφές, το σημαντικότερο και καλύτερα σωζόμενο είναι ο ονομαζόμενος “τάφος του Σεθέα“, σύμφωνα με τη χαραγμένη επιγραφή στην πρόσοψή του. Ο τάφος αποτελείται από μία υπαίθρια αυλή πλαισιωμένη από δυο τοίχους αντιστήριξης. Η πρόσοψη του είναι ναόσχημη με αέτωμα και πίσω από αυτήν υπάρχουν τέσσερα στενόμακρα διαμερίσματα για την τοποθέτηση των νεκρών.



Το ιερό της Αθηνάς στην Αρχαία Αλίφειρα

## **4.6 ΑΡΧΑΙΟ ΛΕΠΡΕΟΝ**

Το αρχαίο Λέπρεο ήταν κτισμένο στα υψώματα του όρους Μίνθη, σε σημείο από όπου έλεγχε τους δρόμους που συνέδεαν την Ηλεία, τη Μεσσηνία και την Αρκαδία. Σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα γνωστά ανασκαφικά δεδομένα, φαίνεται ότι ο χώρος του Λεπρέου κατοικείτο ήδη στους νεολιθικούς χρόνους. Η αρχαιολογική έρευνα που έγινε από τον αρχαιολόγο κ. Κωνσταντίνο Ζάχο το 1981-82 στο λόφο του Αγίου Δημητρίου, στα ανατολικά του χωριού, αποκάλυψε μία σημαντική προϊστορική ακρόπολη, όπου εκτός από τα λείψανα οικισμού της ΠΕ II περιόδου (2600-2000

π.Χ.), βρέθηκαν στα κατώτερα στρώματα του εδάφους της ίχνη νεολιθικής κατοίκησης με πλούσια χαρακτηριστική λεπτότεχνη αλλά και χονδροειδή κεραμική.

Η αρχαία πόλη πρέπει να απλωνόταν σε επικλινή πλαγιά βορείως του σημερινού χωριού περιβαλλόμενη από τείχη των οποίων δεν σώζονται σήμερα παρά πενιχρά λείψανα. Η κλασική και ελληνιστική ακρόπολη υψώνεται περί τα 150 μέτρα πάνω από το χωριό, με τείχη που έχουν τετράγωνους πύργους και σώζονται σε ύψος έως και 4 μέτρων. Μέσα στην ακρόπολη αποκαλύφθηκαν τα ερείπια ναού κλασικών χρόνων, που αποδίδεται στη θεά Δήμητρα. Είναι περίπτερος, δωρικού ρυθμού (διαστάσεων 11,98 επί 21,69 μέτρων), κατασκευασμένος από κογχυλιάτη λίθο με 6 επί 11 κίονες στο πτερό. Ο προσανατολισμός του είναι από Β-Ν, ενώ σε μικρή απόσταση βόρεια του κρηπιδώματος του αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια του βωμού, που ήταν κτισμένος από ορθογώνιους πωρόλιθους.

Οι σωστικές ανασκαφές που έχουν γίνει κατά καιρούς στο Λέπρεο, έχουν αποκαλύψει πολλούς τάφους διαφόρων τύπων, που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

#### **4.7 ΠΛΑΤΙΑΝΑ**

Η Πλατιάνα είναι χωριό χτισμένο σε περίοπτη θέση στις πλαγιές βουνού, με την ακρόπολη του αρχαίου Αίψυ στην κορυφή του και απέχει 16 χιλιόμετρα βόρεια των Κρεστένων.

Το Ομηρικό Αίψυ απέχει 5 χιλιόμετρα από το χωριό. Περιμετρικά του οροπεδίου εκτείνεται το τείχος της ακρόπολης. Είναι κτισμένο με τεράστιους τιτανόλιθους και τέλειο ισοδομικό σύστημα. Σε μερικά σημεία του διασώζεται σε ύψος 6 μέτρων, έχει πάχος περίπου 2 μέτρα και στη νότια και δυτική πλευρά του διασώζονται μερικοί ενσωματωμένοι στο τείχος τετράγωνοι πύργοι. Ο χώρος που περικλείει είναι 415 μέτρα μήκους από δυτικά προς ανατολικά και 20-50 μέτρα πλάτους από βόρεια προς νότια. Ένα ιδιόμορφο χαρακτηριστικό του είναι ότι με εγκάρσια τείχη, διαιρείται σε πέντε ανισοϋψη επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο που είναι και το ψηλότερο, διακρίνονται τα ερείπια της κυρίως Ακρόπολης. Στο δεύτερο επίπεδο διασώζονται το κοίλο ενός θεάτρου, σε ύψος 9 σειρών κερκίδων, ένας πέτρινος θρόνος, τα ερείπια της σκηνης, τα βάθρα, μια άριστα διατηρημένη λαξευτή στο βράχο δεξαμενή και τα λείψανα οικημάτων και ιερών. Στο τρίτο επίπεδο είναι τα ερείπια της Αγοράς. Το τείχος της Ακρόπολης στη σημερινή του μορφή και τα περισσότερα οικοδομήματα, χρονολογούνται κατά τους υστεροκλασσικούς χρόνους.

Στη θέση αυτή φαίνεται να συνυπάρχουν το πανάρχαιο Ομηρικό «Εύτικτον Αίπυ» και η νεότερη πόλη των Τυπανέων της Μινυακής εξάπολης. Η έλλειψη ανασκαφικών δεδομένων προς το παρόν, διχάζουν τις απόψεις των νεότερων ερευνητών.

#### **4.8 ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ**

Στη Βορειοανατολική Ηλεία, κοντά στα σύνορα των νομών Ηλείας και Αχαΐας και σε μικρή απόσταση ανατολικά του χωριού της Αγίας Τριάδας, έχει ερευνηθεί εκτεταμένο μυκηναϊκό νεκροταφείο θαλαμοειδών τάφων. Είναι λαξευμένοι στην κλιτύ του λοφίσκου και διατεταγμένοι σε σειρές.

Ερευνήθηκαν συνολικά 50 τάφοι, οι οποίοι απέδωσαν σημαντικότερα ευρήματα. Βρέθηκαν περίπου 500 αγγεία : ψευδόστομοι αμφορείς, μεγάλοι δίωτοι και τετράωτοι αμφορείς, πιθαμοφόρισκοι, αλάβαστρα, κύαθοι, πρόχοι, λήκυθοι, άωτα σφαιρικά αγγεία και πτηνόσχημα, ενώ βρέθηκαν και δυο νέοι τύποι αγγείων. Στα 1500 περίπου ανέρχονται και τα μικροευρήματα, που προέρχονται από το νεκροταφείο.

Το νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας χρονολογείται από την αρχή της ΥΕ ΙΙΙ Α έως και το τέλος της ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου και αποτελεί μία από τις σημαντικότερες θέσεις στην Ηλεία.

#### **4.9 ΚΑΣΤΡΟ ΑΡΧΑΙΑΣ ΣΑΜΙΑΣ (ΚΑΤΩ ΣΑΜΙΚΟ)**

Πόλη της Τριφυλίας , η οποία ιδρύθηκε στα Νότια της Ολυμπίας και της κοιλάδας του Αλφειού. Πιο συγκεκριμένα είναι τοποθετημένη στους δυτικούς πρόποδες του όρους Λάπιθα . Τα ευρήματα που έχουν βρεθεί μαρτυρούν ότι τον 4<sup>ο</sup> αιών. π.Χ. η ακρόπολη οχυρώνεται από ισχυρό τείχος με πύργους. Σήμερα τα τείχη μπορούν να γίνουν ορατά και βρίσκονται σε ένα ύψωμα 180 μέτρων βόρεια της λίμνης Καϊάφα.

Στη θέση Κλειδί, βόρεια του Σαμικού, ο Doerpfeld το 1908 βρήκε μυκηναϊκά όστρακα και λείψανα κυκλώπειων τειχών. Επίσης το 1954 ο Ν. Γιαλούρης ανέσκαψε έναν τύμβο με τάφους , στον οποίο βρέθηκαν αγγεία μεσοελλαδικών και μυκηναϊκών χρόνων. Οι ανασκαφές επαναλήφθηκαν από την Ελ. Παπακωνσταντίνου στις αρχές της δεκαετίας του '80 και έφεραν στο φως άλλους τέσσερεις τύμβους καθώς και έναν θολωτό τάφο, που είχε κτισθεί εντός ενός τύμβου.

Στην περιοχή υπάρχουν ερείπια της αρχαίας πόλης Σαμίας, την οποία ο Πausanias ταυτίζει με την ομηρική Ακρόπολη Αρήνη. Σώζεται οχυρωματικό τείχος, που χρονολογείται στους μακεδονικούς χρόνους. Στον χώρο σώζονται αναλημματικοί

τοίχοι. Στη θέση «Κλειδί» αποκαλύφθηκαν λείψανα κυκλώπειου τείχους, νεκροταφείο και θολωτός τάφος.

#### **4.10 ΚΑΣΤΡΟ ΧΛΕΜΟΥΤΣΙ**

Το Χλεμούτσι βρίσκεται στο χωριό Κάστρο του Δήμου Κυλλήνης, στο δυτικότερο ακρωτήριο της Πελοποννήσου.

Το κάστρο ιδρύθηκε το 1220-1223 από τον ηγεμόνα Γοδεφρείδο Α΄ Βιλαρδουίνο και αποτέλεσε το ισχυρότερο φρούριο του φράγκικου πριγκιπάτου της Αχαΐας, που γνώρισε ιδιαίτερη ακμή κατά την εποχή των Βιλαρδουίνων.

Σήμερα το Χλεμούτσι εξακολουθεί να διατηρεί τον έντονο φράγκικο χαρακτήρα του. Από τους μεταγενέστερους κατακτητές μόνο οι Τούρκοι φαίνεται να ενδιαφέρθηκαν για τον εκσυγχρονισμό του και έκαναν μικρής έκτασης εργασίες, κυρίως για την προσαρμογή στη χρήση των πυροβόλων όπλων. Έτσι το κάστρο παραμένει ένα από τα σημαντικότερα και πιο καλοδιατηρημένα φρούρια της Ελλάδας και αποτελεί εξαιρετικό δείγμα φρουριακής αρχιτεκτονικής της εποχής της Φραγκοκρατίας στην Πελοπόννησο.



Το κάστρο Χλεμούτσι

#### **4.11 ΚΑΣΤΡΟ ΚΥΛΛΗΝΗΣ (ΓΛΑΡΕΝΤΖΑ)**

Η Γλαρέντζα (Clarentia, Clarence) βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο της δυτικότερης χερσονήσου του Μοριά, στη θέση Παλαιόκαστρο, δυτικά της σύγχρονης Κυλλήνης. Ιδρύθηκε από τον πρίγκιπα Γουλιέλμο Βιλαρδουίνο λίγο μετά τα μέσα του 13<sup>ου</sup> αιώνα για να αποτελέσει τη βασική σκάλα για τα πλοία του Πριγκιπάτου της



Αχαΐας. Είναι το επίνειο της πρωτεύουσας Ανδραβίδας και απέχει ελάχιστα από το επιβλητικό κάστρο Χλεμούτσι, με το οποίο έχει και οπτική επαφή.

Η Γλαρέντζα ήταν σημαντική οχυρωμένη πόλη και λιμάνι της Πελοποννήσου κατά την εποχή της Φραγκοκρατίας.

Η αντίστροφη μέτρηση ξεκινά από τις αρχές του 15<sup>ου</sup> αιώνα. Το Πριγκιπάτο είναι σε πλήρη αποσύνθεση, η Γλαρέντζα χάνει το ρόλο της και μένει απροστάτευτη. Μετά από πολλές επιθέσεις και καταλήψεις, το 1430 ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος γκρεμίζει τα τείχη της για να αποτρέψει νέα κατάληψη. Μετά από πολλές περιπέτειες, η Γλαρέντζα ερημώνει και δεν απομένει παρά μόνον ο θρύλος της. Οι περιηγητές του 19<sup>ου</sup> αιώνα αναφέρονται σε μία πόλη ερειπωμένη και έρημη. Τα ερείπια τα οποία περιγράφουν οι περιηγητές και σώζονται σε φωτογραφίες κατεδαφίζονται από τον γερμανικό στρατό στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.



Τα ερείπια του κάστρου της Γλαρέντζας

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 : ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ



Χάρτης 5.1 – Νομός Κορινθίας

Ο νομός Κορινθίας οριοθετεί το ΒΑ σημείο της χερσονήσου όπου, με τον Ισθμό, ενώνει την Πελοπόννησο με τη Στερεά Ελλάδα. Βρέχεται βόρεια από τον Κορινθιακό κόλπο και ανατολικά από το Σαρωνικό. Η πρωτεύουσα του νομού, η Κόρινθος, είναι νέα πόλη, που χτίστηκε ύστερα από τους καταστρεπτικούς σεισμούς που την ισοπέδωσαν το 1928, Είναι χτισμένη 9 χιλιόμετρα από την Αρχαία Κόρινθο που υπήρξε από τις μεγαλύτερες και σπουδαιότερες πόλεις της Ελλάδας. Ορισμένα από τα αξιοθέατα του νομού είναι: Το αρχαίο θέατρο στο Δερβένη, ο ναός του Ποσειδώνα στο Λουτράκι, ο Ισθμός, ο αρχαιολογικός χώρος της Φλιούντας, η λίμνη της Στυμφαλίας με αναξιοποίητο σπήλαιο. Βυζαντινά και ενετικά κάστρα, μοναστήρια και εκκλησίες σε πολλά σημεία του Νομού.

### 5.1 ΑΡΧΑΙΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Η αρχαία Κόρινθος ήταν από τις μεγαλύτερες και σπουδαιότερες πόλεις της Ελλάδας. Πρωτοκατοικήθηκε στη Νεολιθική Εποχή, χωρίς να έχει διευκρινιστεί η

προέλευση των κατοίκων της. Η αρχαία πόλη της Κορίνθου ήταν χτισμένη στην πεδιάδα κάτω από το οχυρό φρούριο του Ακροκόρινθου. Αξιοθέατα αποτελούν τα εξής :

### **Τα ερείπια της αρχαίας πόλης**

Βρίσκονται εννέα χιλιόμετρα νότια από την πρωτεύουσα. Η είσοδος κατευθύνει στον κεντρικό χώρο της αγοράς μέσω της οδού Λεχαίου, η οποία στην αρχαιότητα συνέδεε την πόλη με το λιμάνι του Λεχαίου στον Κορινθιακό. Πρόκειται για μια φαρδιά πλακόστρωτη οδό, πλαισιωμένη από καταστήματα που άνοιγαν κάτω από κορινθιακές στοές. Στο τέλος της οδού υπήρχαν επιβλητικά προπύλαια, πάνω στα οποία ήταν στημένα τα επιχρυσωμένα αγάλματα του Ήλιου και του Φαέθοντα.

### **Η κρήνη Πειρήνη**

Ανατολικά από τα προπύλαια διακρίνονται τα ερείπια της κρήνης Πειρήνης, που χρησιμοποιούνταν από την αρχαιότητα ως το τέλος του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Κατεβαίνοντας στην αυλή της κρήνης υπάρχουν έξι δεξαμενές άντλησης που συγκοινωνούν με μια μεγάλη δεξαμενή χωρητικότητας τετρακοσίων κυβικών μέτρων. Βόρεια της Πειρήνης είναι ο περίβολος του Απόλλωνα, που αποτελείται από μια αυλή περιστοιχισμένη από στοές, σε μερικές από τις οποίες βρέθηκαν ιωνικοί κίονες.

### **Ρωμαϊκά μνημεία**

Στη δυτική πλευρά της αγοράς αξιόλογα είναι τα θεμέλια από 6 μικρούς ρωμαϊκούς ναούς, μερικούς από τους οποίους περιγράφει ο Πausανίας όπως το ναό της θεάς Τύχης. Στο κέντρο και νότια της αγοράς υπήρχαν σειρές από καταστήματα Ρωμαϊκών και Αυτοκρατορικών Χρόνων, ενώ στο νότιο τμήμα της αγοράς υπήρχαν δυο σειρές από δεκαπέντε κεντρικά καταστήματα που πλαισιώνουν το ρήμα, μια μνημειώδη εξέδρα απ' όπου ο Ρωμαίος κυβερνήτης εμφανιζόταν στο κοινό.

### **Ο ναός της Οκταβίας και ο ναός του Απόλλωνα**

Στα νοτιοδυτικά του μουσείου βρίσκεται ο ναός Ρωμαϊκής Εποχής αφιερωμένος στη θεοποιημένη αυτοκράτειρα των Ρωμαίων, Οκταβία, ενώ στα βόρεια βρίσκεται η κρήνη Γλαύκη.

Στην αρχαία αγορά υπάρχουν ακόμη διάφορα δημόσια οικοδομήματα Ρωμαϊκών Χρόνων, στοές και ερείπια ναών (Αθηνάς, Ήρας). Το σημαντικότερο μνημείο

αποτελεί ο ναός του Απόλλωνα, που υψώνεται σε χαμηλό λόφο στα βόρεια της αγοράς και είναι ένας από τους σπουδαιότερους αρχαϊκούς ναούς της Ελλάδας. Χτίστηκε ανάμεσα στο 550 και στο 525 π.Χ. με τη μορφή δωρικού περίπτερου ναού. Από το ναό στέκουν όρθιοι επτά μονολιθικοί κίονες από τους τριάντα οκτώ που στήριζαν το περιστύλιο.

### **Το Θέατρο, το Ωδείο και το Ασκληπιείο**

Χαμηλότερα του ναού του Απόλλωνα, διακρίνονται τα ερείπια του θεάτρου, που χτίστηκε τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και ξανά από την αρχή τον 1<sup>ο</sup> αιώνα μ.Χ. Στα νότια του θεάτρου χτίστηκε Ρωμαϊκό Ωδείο που ανακαινίστηκε το 165 μ.Χ. από τον Ηρώδη τον Αττικό, και ήταν αφιερωμένο σε πολιτιστικές δραστηριότητες, μέχρι που μετατράπηκε σε αρένα.

Βόρεια από το θέατρο βρίσκεται το Ασκληπιείο, ναός 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., με το καθιερωμένο άβατο, όπου οι ασθενείς περνούσαν την νύχτα. Δίπλα στο ναό, υπάρχουν τα ερείπια της κρήνης της Λέρνας, συνδεμένης με τη λατρεία του Ασκληπιού, και νοτιότερα λείψανα του Γυμνασίου.

### **Η Ακροκόρινθος**

Πίσω από την πόλη ορθώνεται η Ακροκόρινθος στην κορυφή βραχόβουνου ύψους πεντακοσίων εβδομήντα πέντε μέτρων που αποτελούσε πάντοτε την οχυρωμένη ακρόπολη της Κορίνθου. Η είσοδος του βρίσκεται στα δυτικά. Η Ακροκόρινθος αποτελεί το μεγαλύτερο και παλιότερο κάστρο της Πελοποννήσου. Τα επιβλητικά τείχη ανήκουν σχεδόν στο σύνολό τους στα Μεσαιωνικά Χρόνια, ενώ υπάρχουν και τουρκικές προσθήκες. Η μεσαιωνική οχύρωση χτίστηκε πάνω στην αρχαία ή αποτελεί ανακαίνισή της.

Στην κορυφή του λόφου φτάνει κανείς περνώντας από τρεις διαδοχικές πύλες, στις οποίες κυριαρχούν στοιχεία της Φραγκικής αρχιτεκτονικής. Στο μεγάλο πλάτωμα της κορυφής υπάρχουν ερείπια από το ναό της Αφροδίτης και από άλλα προχριστιανικά οικοδομήματα, λείψανα χριστιανικών ναών και τουρκικών οικοδομημάτων. Κοντά στο ιερό της Αφροδίτης βρισκόταν η κρήνη Πειρήνη, ενώ ιερά υπήρχαν κατά μήκος του δρόμου που οδηγούσε στον Ακροκόρινθο.



Άποψη της αρχαίας Κορίνθου

## **5.2 ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΘΜΙΑ**

Ο Ισθμός, το στενό αυτό κομμάτι γης, που ενώνει τη Στερεά Ελλάδα με την Πελοπόννησο, αποτέλεσε, από την αρχαιότητα, μείζον ζήτημα για τους κατοίκους της Κορίνθου, αφού χώριζε το Σαρωνικό από τον Κορινθιακό κόλπο και καθιστούσε τη μετάβαση από τη μία θάλασσα στην άλλη επικίνδυνη, κουραστική και χρονοβόρα. Έτσι, λοιπόν, στους χρόνους του Περίανδρου κατασκευάστηκε ο δίορκος, ένας δρόμος λιθόστρωτος, από την παραλία του Σχοινούντα (Καλαμάκι) έως του δυτικού πέρατος του καναλιού.

Αξιοθέατα επίσης αποτελούν :

### **Το ιερό του Ποσειδώνα**

Βρίσκεται στα νότια του Ισθμού. Το κυριότερο οικοδόμημα του ιερού ήταν ο ναός του Ποσειδώνα, που πρωτοχτίστηκε τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως τα θεμέλια μόνο διάφορων κτιρίων, αφού μεγάλο μέρος των οικοδομημάτων χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του δίορκου τείχους (6<sup>ος</sup> αιώνας π.Χ.) που σκοπό είχε να προστατεύει την Πελοπόννησο από τις βαρβαρικές επιδρομές. Σήμερα στο χώρο αξίζει η αφετηρία του αρχαιότερου σταδίου της Ισθμίας, όπου διακρίνονται τα ίχνη 16 συνολικά βαλβίδων εκκίνησης, και τα ρωμαϊκά λουτρά με τα θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα. Στο ιερό υπήρχε ακόμη θέατρο και ιερό του Παλαίμονα, που

χτίστηκε στα Ρωμαϊκά Χρόνια πάνω στην αφετηρία του σταδίου. Το νεότερο στάδιο διαμορφώθηκε σε φυσική κοιλότητα και το μήκος του ήταν περίπου 181,15 μέτρα.

### Οι αρχαίες Κεγγρεές

Βρίσκονται 5 περίπου χιλιόμετρα νότια της Ισθμίας και αποτελούσαν επίνειο της Κορίνθου. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν οικοδομήματα του αρχαίου λιμανιού (τμήμα τους βρίσκεται μέσα στην θάλασσα) και στην παραλία ενδιαφέρουσες λιμενικές εγκαταστάσεις. Από τα κτίρια των Ρωμαϊκών Χρόνων που βρέθηκαν, ένα, εν μέρει κατακλυσμένο από τη θάλασσα, αποδίδεται στο ναό της Ίσιδας. Συνεχόμενο είναι το κτίριο παλαιοχριστιανικής βασιλικής, με καλοδιατηρημένο μωσαϊκό δάπεδο. Στη βόρεια πλευρά υπάρχουν λείψανα πύργου και θεμέλια οικοδομημάτων Ρωμαϊκών και Χριστιανικών Χρόνων.

### **5.3 ΗΡΑΙΟ**

Στην περιοχή του Ηραίου Περαχώρας αποκαλύφθηκαν τα πιο σημαντικά λείψανα του πρώιμου κορινθιακού πολιτισμού. Κέντρο ήταν το ιερό της Ήρας, στο λιμανάκι κάτω από το εμφανές μικρό χτίσμα του σημερινού φάρου. Η Περαχώρα, κατά τα προρωμαϊκά χρόνια, αποτελούσε ζωτικό τμήμα της κορινθιακής γης. Με τις ανασκαφές, που πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 1930-1933, μελετήθηκε η περιοχή του Ηραίου και τα γειτονικά ιερά Ήρας Ακραιάς και Λιμενίας. Η έρευνα επεκτάθηκε ως τη λιμνοθάλασσα της Βουλιαγμένης, όπου βεβαιώθηκαν κατάλοιπα από εγκαταστάσεις νεολιθικής, πρώιμης ελλαδικής αλλά και μυκηναϊκής εποχής.

### **5.4 ΤΕΝΕΑ**

Η Τενέα ήταν η κυριότερη πολίχνη της τενεατικής πεδιάδας, η οποία βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Χιλιόμοδι και Κλένια. Λίγα λείψανα της αρχαίας πόλης είναι γνωστά. Έχει ανασκαφεί στην περιοχή εργαστήριο ρωμαϊκών χρόνων ενώ έχουν επισημανθεί θεμέλια οικοδομημάτων, ίχνη αρχαίου τείχους, ορθογώνιοι ογκόλιθοι και κίονες από πωρόλιθο. Επίσης, στην Πάνω Κλένια ανακαλύφθηκε το σημαντικότερο ίσως ιερό σε σπηλιά της αρχαίας Κορινθίας. Τα ευρήματα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ανθρώπινη παρουσία εκεί διαρκεί από τη νεολιθική ως και τη ρωμαϊκή εποχή. Τα όστρακα που βρέθηκαν είναι κυρίως μεσοελλαδικής (2000-1600 π.Χ.) και κλασικής εποχής.

Επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος, δείγμα της αρχαίας ελληνικής τεχνολογίας, είναι το αρχαίο Λατομείο, που βρίσκεται δίπλα στην Εθνική Οδό στον Άγιο Βασίλειο. Τα κεραμικά και τα νομίσματα που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές τοποθετούν τη χρήση του λατομείου από τον 5<sup>ο</sup> έως τον 3<sup>ο</sup> π.Χ. αιώνα. Τέλος, κοντά στον Άγιο Βασίλειο σώζονται κατάλοιπα του Αδριάνειου Υδραγωγείου.

## **5.5 ΑΡΧΑΙΕΣ ΚΛΕΩΝΕΣ**

Βρίσκονται νοτιοδυτικά της Κορίνθου, στις παρυφές του όρους Λιουφάτα, σε υψόμετρο 320 μέτρων. Η περιοχή κατοικείται από τους νεολιθικούς χρόνους και συνεχίστηκε και κατά την Εποχή του Χαλκού.

Το Λατομείο των Αρχαίων Κλεώνων βρίσκεται επί της νέας Εθνικής Οδού Κορίνθου-Τριπόλεως. Έχουν ανασκαφεί 3.055 τετραγωνικά μέτρα λατομημένης επιφάνειας και έχουν έρθει στην επιφάνεια μοναδικά δείγματα της αρχαίας ελληνικής εκλατόμευσης.

## **5.6 NEMEA**

Η Νεμέα είναι αναμφίβολα περιοχή μεγάλης αρχαιολογικής σημασίας. Τα σημαντικότερα αξιοθέατα της, είναι :

### **Ο ναός του Δία**

Η θεμελίωση του ναού έχει μήκος περίπου 44,5 μέτρα και πλάτος περίπου 22 μέτρα. Οι κίονες έχουν ύψος περίπου 10 μέτρα. Ο ναός έχει χτιστεί με πωρόλιθο τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Αποτελείται από επιμήκη σηκό με πρόναο και άδυτο. Οι κίονες του περυσίου ήταν δωρικοί, 6 στις πλευρές ανατολικά και δυτικά και 12 στις άλλες δυο. Σώζεται η θεμελίωση στενόμακρου βωμού ανατολικά του ναού.

### **Το Στάδιο**

Έχει απόσταση περίπου 180 μέτρων. Διακρίνεται ακόμη η αφετηρία του σταδίου με 13 διαδρόμους και θολωτή στοά, από την οποία έμπαιναν στο στάδιο οι αγωνιστές.

Λίγα χιλιόμετρα δυτικότερα της Νεμέας ανασκάφηκαν μεταξύ 1978-1980 μυκηναϊκοί τάφοι που ανήκαν στη μυκηναϊκή πόλη Αραιθυρέη. Εκεί βρέθηκαν μυκηναϊκές σφραγίδες και κοσμήματα (σύνολο 312 αντικείμενα). Τα αντικείμενα χρονολογούνται κυρίως στα 1500-1400 π.Χ.

## 5.7 ΦΛΙΟΥΝΤΑΣ

Η θέση του αρχαίου Φλιούντα απέχει από τη σημερινή Νεμέα 3,5 χιλιόμετρα ΒΔ. Σε διαδοχικές ανασκαφές που έγιναν από το 1924 έως το 1970, αποκαλύφθηκαν τα χαμηλότερα ειδώλια του θεάτρου, τα θεμέλια της σκηνής, τα σχεδόν συνεχόμενα προς το νότο θεμέλια του λεγόμενου παλατιού και ένα κομμάτι αναλημματικού τοίχου ισοδομικά χτισμένου με μεγάλες ορθογώνιες πέτρες. Ψηλότερα στο λόφο ήταν η ακρόπολη με ιερά της Ήβης, της Δήμητρας και της Περσεφόνης και ο ναός του Ασκληπιού. Σήμερα διατηρούνται σπόνδυλοι από κάποιους κίονες και οικοδομικό υλικό.

## 5.8 ΑΡΧΑΙΑ ΣΤΥΜΦΑΛΙΑ

Σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα, η πόλη ήταν περιτειχισμένη και αποτελούνταν από θέατρο, αγορά, ναό, παλαιίστρα, κρήνη, ωστόσο σήμερα δεν έχουν παραμείνει παρά τα θεμέλια των κτισμάτων. Το θέατρο με τις λαξεμένες στο βράχο πολυάριθμες θέσεις, μαρτυρεί ότι η πόλη είχε αρκετό πληθυσμό. Ένας βωμός δείχνει ότι υπήρχε στο σημείο αυτό λατρευτικός ναός αφιερωμένος σε κάποια θεότητα. Επίσης είναι εμφανή δυο βάθρα τα οποία στήριζαν αγάλματα. Η πέτρινη κλεψύδρα που υπάρχει φανερώνει την ύπαρξη αγοράς ή δικαστηρίου. Λίγο πιο κάτω υπάρχουν εξέδρες και κρήνη, η οποία ακόμα και σήμερα αναβλύζει νερό.

Η πόλη ήταν κτισμένη πίσω από ψηλό βράχο. Στην κορυφή του βράχου υπάρχουν θεμέλια που φανερώνουν την ύπαρξη κτίσματος πιθανόν ναού. Στην άκρη του βράχου υπάρχουν δύο ορθογώνια μεγάλα και βαθιά ανοίγματα τα οποία πιθανόν να είναι τάφοι. Δυστυχώς ο χώρος δεν έχει περιφραχθεί και η εγκατάλειψή του είναι εμφανής.

## 5.9 ΑΡΧΑΙΑ ΣΙΚΥΩΝΑ

Βρίσκεται στο ύψωμα του χωριού Βασιλικού, 4 χιλιόμετρα ΝΑ του Κιάτου. Το θέατρο και το ρωμαϊκό λουτρό είναι τα επιβλητικότερα από τα ερείπια της αρχαίας Σικυώνας.

Το θέατρο κατασκευάστηκε περίπου το 303 π.Χ., ενώ ένα μέρος των κερκίδων λαξεύτηκαν σε βράχο. Παραπλεύρως του θεάτρου κατασκευάστηκε το στάδιο (το μήκος του στίβου είναι 207 περίπου μέτρα) από το οποίο σώζεται σε αρκετό ύψος ο αναλημματικός τοίχος της σφενδόνης. Από το θέατρο έχει ανασκαφεί η σκηνή, η ορχήστρα, μέρος των ειδωλίων, καθώς επίσης και οι δυο καμαροσκεπείς δίοδοι που



οδηγούν προς το άνω διάζωμα. Αυτές διατηρούνται αρκετά καλά κι έχουν μήκος 16 μέτρων και ύψος μεγαλύτερο από 2.60 μέτρα.

Επίσης έχουν αποκαλυφθεί τα θεμέλια του βουλευτηρίου, το οποίο ήταν ένα ευρύχωρο τετράγωνο οικοδόμημα με 4 σειρές από 4 κίονες στο εσωτερικό. Τέλος το Γυμνάσιο, όπως αποκαλύφθηκε από τις τελευταίες ανασκαφές, είναι ένα μεγάλο τετράγωνο που χωρίζεται σε δυο επίπεδα. Το ανατολικό μέρος θεωρείται το κυρίως γυμνάσιο και έγινε γύρω στα 280 π.Χ. Το πάνω μέρος (μήκους 70 μέτρων και πλάτους 32,50) θεωρείται μεταγενέστερη προσθήκη των ρωμαϊκών χρόνων. Άλλο αξιόλογο μνημείο είναι τα ερείπια του αρχαϊκού ναού, του 7<sup>ου</sup> αιώνα, στον περίβολο της αγοράς, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στην Αρτέμιδα ή τον Απόλλωνα.

### **5.10 ΑΡΧΑΙΑ ΦΕΝΕΟΣ**

Η ακρόπολη της αρχαίας Φενεού τοποθετείται κοντά στο σημερινό χωριό Καλύβια στα βορειοδυτικά κράσπεδα της φενεατικής πεδιάδας. Ανασκάφηκε ανάμεσα στα 1958-1961 και αποκαλύφθηκε ναός αφιερωμένος στον Ασκληπιό, οι διαστάσεις του οποίου είναι 10x6,10 μέτρα. Επίσης βρέθηκε ορθογώνιο βάθρο πάνω στο οποίο βρέθηκαν δύο πελώρια μαρμάρινα πόδια με σανδάλια μήκους 80 εκατοστών το καθένα, ενώ πίσω από το βάθρο βρέθηκε γυναικείο μαρμάρινο κεφάλι ύψους 80 εκατοστών με οφθαλμό από αλάβαστρο. Παριστάνουν τον Ασκληπιό και την Υγεία και χρονολογούνται στα 150 π.Χ.

### **5.11 ΑΡΧΑΙΑ ΠΕΛΛΗΝΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΤΙΤΑΝΗ**

Η αρχαία Πελλήνη τοποθετείται ανάμεσα στο Ξυλόκαστρο και τα Τρίκαλα, στην περιοχή του χωριού Ζούγγρα. Εκεί έγιναν ανασκαφές το 1931-32 από τον καθηγητή Αναστάσιο Ορλάνδο και επιγραφικά ευρήματα επιβεβαίωσαν τη θέση της αρχαίας πόλης. Επίσης αποκαλύφθηκαν τάφοι, θεμέλια αρχαίων οικοδομημάτων, κρηπίδωμα ναού και ίχνος θεάτρου, όλα της κλασικής εποχής, ενώ κάποια νομίσματα που βρέθηκαν ήταν της ρωμαϊκής εποχής.

Η αρχαία Τιτάνη ήταν άμεσα εξαρτώμενη από την αρχαία Σικυώνα. Εκεί αναπτύχθηκε από την αρχαιότητα ονομαστό Ασκληπιείο, ένα από τα αρχαιότερα στον ελληνικό χώρο. Εντυπωσιάζουν τα ψηλά τείχη της οχυρωμένης ακρόπολης των ελληνιστικών χρόνων, πάνω στην κορυφή του απόκρημνου βράχου.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 : ΝΟΜΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ



Χάρτης 6.1 – Νομός Λακωνίας

Ο Νομός Λακωνίας βρίσκεται στην νοτιοανατολική Πελοπόννησο ενώ πρωτεύουσα του είναι η Σπάρτη. Πλούσιος σε εναλλαγές νομός, προσφέρεται για διακοπές όλο το χρόνο. Η ρομαντική καστροπολιτεία της Μονεμβάσιας, ο αρχαιολογικός χώρος του Μυστρά, τα μοναδικά στην Ελλάδα τοπία της Μάνης, οι εξωτικές παραλίες στην Ελαφόνησο, τα εντυπωσιακά σπήλαια του Δυρού είναι οι βασικοί πόλοι έλξης για κάθε μορφή τουρισμού.

### 6.1 ΣΠΑΡΤΗ

#### Μενέλαιον

Πέντε χιλιόμετρα έξω από τη Σπάρτη, σ' ένα ύψωμα του Πάρνωνα, πάνω από την ανατολική όχθη του Ευρώτα, σώζονται αρκετά ερείπια που χρονολογούνται από τα μυκηναϊκά μέχρι και τα κλασικά χρόνια. Ο επικεφαλής των ανασκαφών στην περιοχή Η. Catling ταυτίζει μάλιστα το χώρο με την ομηρική Σπάρτη, την έδρα του

ανακτόρου του Μενέλαου. Το ενδιαφέρον είναι ότι εδώ από τα αρχαϊκά χρόνια και μετά υπήρχε ιερό για τη λατρεία του Μυκηναίου βασιλιά. Το κρηπίδωμα (η χτιστή βάση) του ιερού της κλασικής περιόδου σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Ο χώρος είναι αφύλακτος και η είσοδος ελεύθερη.

### **Πελλάνα**

Βρίσκεται 20 χιλιόμετρα έξω από τη Σπάρτη. Υποστηρίζεται ότι εδώ βρίσκεται η ομηρική πόλη Λακεδαίμων, όπου είχαν τα ανάκτορά τους ο Μενέλαος και η Ελένη. Αυτό για το οποίο αξίζει κυρίως να επισκεφθεί κανείς το χώρο είναι το προϊστορικό νεκροταφείο με τους θολωτούς τάφους, που είναι λαξευμένοι στο βράχο (στη θέση Σπηλιές). Ο μεγαλύτερος κατασκευάστηκε στα πρώιμα μυκηναϊκά χρόνια (1500 π.Χ. περίπου) κι έχει θόλο διαμέτρου 10 μέτρων. Ο χώρος είναι περιφραγμένος, αλλά έχει ελεύθερη είσοδο.

### **Ιερό Αμυκλαίου Απόλλωνος**

Στο λόφο της Αγίας Κυριακής στο χωριό Αμύκλες, λίγα χιλιόμετρα μετά τη Σπάρτη, βρίσκεται το φημισμένο ιερό του παλαιότερου –προδωρικού– θεού της περιοχής, του Υάκινθου, και του Απόλλωνος Αμυκλαίου. Η σπαρτιατική γιορτή Υακίνθεια, που τελούνταν στο Αμυκλαίον, συμβόλιζε την πολιτική συμφιλίωση της δωρικής Σπάρτης (Απόλλων) με τον προδωρικό πληθυσμό των Αμυκλών (Υάκινθος). Σήμερα στο λόφο στέκει η μικρή εκκλησία της Αγίας Κυριακής. Κατά τις ανασκαφές διαπιστώθηκε ότι κάτω από το εκκλησάκι της Αγίας Κυριακής βρισκόταν ο «θρόνος του Απόλλωνα» που ήταν ταυτόχρονα και ο τάφος-βωμός του Υάκινθου.

### **Ιερό Ορθίας Αρτέμιδος**

Πανάρχαιος τόπος λατρείας στην άκρη της Σπάρτης. Παρατηρώντας προσεκτικά τα ερείπια, διακρίνουμε τα θεμέλια ενός ναού, ενός βωμού, καθώς και τα λείψανα του θεάτρου που περιέκλειε το χώρο. Αυτά είναι όλα όσα έχουν απομείνει. Ο μύθος λέει ότι αρχικά τελούνταν ανθρωποθυσίες προς τιμήν της θεάς, στους ιστορικούς όμως χρόνους οι αιματηρές προσφορές είχαν αντικατασταθεί από τελετουργικές μαστιγώσεις εφήβων. Για το λόγο αυτό υπήρχε και το θέατρο, για να παρακολουθούν οι πιστοί την ιδιόμορφη αυτή δοκιμασία μύησης, από την οποία κάθε νεαρός Σπαρτιάτης έπρεπε να περάσει προκειμένου να καταταχθεί στις ομάδες των εφήβων.

## 6.2 ΜΥΣΤΡΑΣ

Ο σημαντικότερος τουριστικός πόλος έλξης στη Σπάρτη απέχει λίγα χιλιόμετρα από την πόλη. Ο Μυστράς χτίστηκε το 1249, από το Φράγκο ηγεμόνα Γουλιέλμο Β΄ Βιλεαρδουίνο, στην προσπάθειά του να εδραιώσει την εξουσία του στην ανατολική Πελοπόννησο. Δεκατρία χρόνια αργότερα, όμως, αναγκάστηκε να τον παραδώσει στους Βυζαντινούς. Από τα μέσα του 14ου αιώνα ο Μυστράς υπήρξε πρωτεύουσα του Δεσποτάτου του Μορέως και βάση των Βυζαντινών στην Πελοπόννησο. Το 1460 παραδόθηκε στους Τούρκους. Τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα ο Μυστράς ήταν ακόμα κατοικημένος, η νέα πόλη της Σπάρτης, όμως, απορρόφησε τον πληθυσμό της ιστορικής καστροπολιτείας, η οποία τελικά ερήμωσε.

Ο Μυστράς χωρίζεται σε τρία βασικά πολεοδομικά επίπεδα – το οχυρωμένο κάστρο βρίσκεται στην κορυφή, ενώ ακολουθούν η Πάνω και η Κάτω Χώρα. Λίγα μέτρα μετά την είσοδο υπάρχει η επιβλητική Αγία Σοφία (μέσα 14ου αιώνα) με τα παρεκκλήσια, το ψηλό κωδωνοστάσιο και τις αξιόλογες τοιχογραφίες. Συνεχίζοντας το κατηφορικό μονοπάτι που περνά μπροστά από την είσοδο του ναού, σύντομα βρίσκεται κανείς μπροστά στο Παλάτι των Δεσποτών (13ος-15ος αιώνας). Πρόκειται για ένα τριώροφο πέτρινο συγκρότημα (σε σχήμα Γ) με δεκάδες τοξωτά παράθυρα.

Λίγο παρακάτω, η Πόρτα της Μονοβασιάς οδηγεί έξω από το εσωτερικό τείχος, στην περιοχή της Κάτω Χώρας. Εκεί, σ' ένα τεχνητό πλάτωμα με υπέροχη θέα προς τον κάμπο, βρίσκεται η Μονή της Παντάνασσας της οποίας η εκκλησία λειτουργεί ακόμη και σήμερα.

Επιστρέφοντας από το ίδιο μονοπάτι προς την Πόρτα της Μονοβασιάς μπορεί κανείς να κατηφορίσει προς τη Μητρόπολη (όπου στεγάζεται το μουσείο). Η Μητρόπολη (ή Άγιος Δημήτριος) βρίσκεται σύρριζα στο εξωτερικό τείχος. Κοσμείται με σημαντικές τοιχογραφίες, πολλές από τις οποίες απεικονίζουν μορφές αρρώστων και θαυματουργές θεραπείες. Σ' ένα δώροφο κτίριο της βόρειας αυλής της Μητρόπολης στεγάζεται και το μικρό Μουσείο του Μυστρά. Εδώ θα δείτε γλυπτά, έργα μικροτεχνίας, κεραμικά, νομίσματα, σπαράγματα τοιχογραφιών και εικόνες.

Τέλος, παίρνοντας το μονοπάτι που οδηγεί από τη Μητρόπολη στη βορινή γωνία του εξωτερικού τείχους, μπορεί να δει κανείς δυο από τις παλαιότερες και επιβλητικότερες εκκλησίες του Μυστρά, τους Αγίους Θεοδώρους (1290-1295) και την Παναγία την Οδηγήτρια (1310).



Άποψη της καστροπολιτείας του Μυστρά

### **6.3 ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑ**

Η Μονεμβασιά αποτελείται από δυο οικισμούς, τελείως ξεχωριστούς μεταξύ τους. Την ερειπωμένη και ακατοίκητη σήμερα Επάνω Πόλη και την κατοικημένη Κάτω Πόλη, που εκτείνεται κατά μήκος του θαλασσινού τείχους.

#### **Κάτω Πόλη**

Μπαίνοντας από την κεντρική πύλη, βρισκόμαστε στην Κάτω Πόλη, ενώ μπροστά ανηφορίζει το κεντρικό καλντερίμι, η βασική εμπορική οδός τότε και τώρα. Περπατώντας το από την αρχή μέχρι το τέλος του (καταλήγει στην ανατολική πύλη) συναντάμε, το σπίτι του Γιάννη Ρίτσου, την πλατεία του Ελκόμενου Χριστού (που βρίσκεται και η ομώνυμη εκκλησία η οποία στεγάζει κάποιες ενδιαφέρουσες μεταβυζαντινές εικόνες), την Παναγία την Μυρτιδιώτισσα και την μικρή εκκλησία της Αγίας Άνας.

#### **Επάνω Πόλη**

Η ανάβαση στην Επάνω Πόλη είναι μια ξεχωριστή εμπειρία. Το καλντερίμι είναι σοφά σχεδιασμένο και έχει ήπια κλίση. Η πιο σύντομη διαδρομή ξεκινάει από την Παναγία την Μυρτιδιώτισσα. Η Αγία Σοφία είναι το εντυπωσιακότερο κτίριο που σώζεται στην Επάνω Πόλη, ένας από τους πιο σημαντικούς ναούς της

μεσοβυζαντινής περιόδου σε ολόκληρη την Πελοπόννησο. Χτίστηκε το 12<sup>ο</sup> αιώνα και η αρχιτεκτονική της έχει κοινά στοιχεία με πολλές σημαντικές εκκλησίες της ίδιας περιόδου, τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης υπάρχουν, τα ερείπια ενός χαμάμ, η τουρκική κρήνη, η μεγάλη δημόσια δεξαμενή, γνωστή και ως κάτεργο, ενώ δίπλα της υπάρχει και μια μικρότερη.



Επάνω πόλη

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 : ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ



Χάρτης 7.1 – Νομός Μεσσηνίας

Ο Νομός Μεσσηνίας βρίσκεται στο ΝΔ άκρο της Πελοποννήσου και είναι το νοτιότερο σημείο της ηπειρωτικής Ελλάδας. Βρέχεται δυτικά από το Ιόνιο πέλαγος και νότια από το Μεσσηνιακό κόλπο. Συνορεύει με την Ηλεία, Αρκαδία και Λακωνία. Πρωτεύουσα του νομού είναι η Καλαμάτα. Στο νομό Μεσσηνίας υπάρχουν σημαντικοί αρχαιολογικοί χώροι οι οποίοι παρουσιάζουν αξιόλογο ενδιαφέρον και προσελκύουν κάθε χρόνο ένα μεγάλο αριθμό επισκεπτών. Ο σημαντικότερος, αρχαιολογικός χώρος στην περιοχή του Νομού είναι η Αρχαία Μεσσήνη. Επίσης, τα ανάκτορα του βασιλιά Νέστορα στην Πύλο, τα ταφικά μνημεία που χρονολογούνται την περίοδο της 2<sup>ης</sup> π.Χ. χιλιετίας, όπως οι Θολωτοί Τάφοι. Τέλος, κάποιοι άλλοι αρχαιολογικοί χώροι τους οποίους ο επισκέπτης αξίζει να επισκεφτεί είναι η περιοχή της Βοϊδοκοιλιάς, , τα Νιχώρια, τα Ακοβίτικα και οι όρμοι του Αρχαίου Κορυφασίου και του Διβαρίου.

## 7.1 ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗ

Η αρχαία Μεσσήνη ήταν η πρωτεύουσα της Μεσσηνίας. Κατά την περίοδο των ελληνιστικών (369- 146 π.Χ.) και ρωμαϊκών χρόνων (146 π.Χ.- 330 μ.Χ.) χαρακτηριζόταν ως ελλαδική μεγαλούπολη και υπήρξε το κέντρο της αρχαίας Μεσσηνίας για διάστημα 700 χρόνων. Αποτελεί ένα σύνολο από κτίσματα και διαιρείται σε φυσικό, ιστορικό και σύγχρονο χώρο. Ο φυσικός χώρος είναι μια πεδιάδα 5.000- 6.000 στρεμμάτων νοτιοδυτικά των λόφων Ιθώμης και Εύας ενώ ο αρχαιολογικός, υποσύνολο του φυσικού, περιλαμβάνει αρκετά ευρήματα πολιτιστικής κληρονομιάς.

Ως αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Μεσσήνης νοείται εκείνος που περικλείεται εντός του οχυρωματικού περιβόλου. Πέραν, δηλαδή, του οργανωμένου τμήματος, που συνδέεται άμεσα με το Αρχαιολογικό Μουσείο, περιλαμβάνεται και το όρος Ιθώμη, όπου βρισκόταν η ακρόπολη και το ιερό του Διός Ιθωμάτα, κοντά στην παλιά Μονή Βουλκάνου. Επίσης, περιλαμβάνονται τα ιερά Ειλειθυίας – Κουρητών και το ιερό της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος, στις ΒΑ πλαγιές του όρους.

Η Ιθώμη ήταν το ισχυρότερο φυσικό και τεχνητό οχυρό της Μεσσηνίας. Οι οχυρώσεις της, που διατηρούνται σε καλή κατάσταση κυρίως στο ΒΔ τμήμα τους, ακολουθούν πορεία μήκους 9,5 χιλιομέτρων. Διατηρούνται αρκετοί ορθογώνιοι πύργοι και ένας πεταλόσχημος, καθώς και η μνημειώδης Αρκαδική πύλη (δυτική).

Ο κυρίως αρχαιολογικός χώρος αποτελείται από, το θέατρο της πόλης με το επιβλητικό ανάλημά του, τη κρήνη Αρσινόη, την αγορά η οποία ανασκάπτεται και καταλαμβάνει τεράστια έκταση ανατολικά της κρήνης Αρσινόης και το οικοδομικό συγκρότημα του Ασκληπιείου που αποτελούσε τον πυρήνα της δημόσιας ζωής της πόλης, μαζί με την αγορά. Στο κέντρο του υπαίθριου χώρου δεσπόζει ο μεγάλος δωρικός ναός και ο βωμός του Ασκληπιού. ΒΔ του Ασκληπιείου αποκαλύφθηκε το πρώτο ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος, και κοντά σε αυτό, το ιερό της Δήμητρας και των Διόσκουρων που δεν είναι επισκέψιμο.

Επίσης, μπορεί κανείς να θαυμάσει τα ερείπια ρωμαϊκής επαύλεως που εκτείνονται στην Ανατολική Οδό. Ευρεία οδός οδεύει δυτικά του Ασκληπιείου και καταλήγει στο πρότυλο του γυμνασίου της Μεσσήνης. Το γυμνάσιο, που περιέβαλλε με τρεις στοές σε σχήμα Π το στάδιο της πόλης, αποτελούσε με αυτό ενιαίο λειτουργικά και αρχιτεκτονικά σύνολο, όπου τελούνταν αγώνες και εκπαιδεύονταν οι έφηβοι. Τέλος, ορθογώνιο κτίσμα στο νότιο πέρας της δυτικής στοάς του γυμνασίου, αναγνωρίζεται ως παλαιόστρα.





Άποψη της αρχαίας Μεσσήνης

## 7.2 ΠΥΛΟΣ

### Τα ανάκτορα του Νέστορα

Τα ανάκτορα του βασιλιά της Πύλου Νέστορα, αποτελούν ένα από τα καλύτερα μυκηναϊκά ανάκτορα που έχουν σωθεί και πιθανολογείται ότι κτίστηκαν το 13<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Αποτελούν ένα υπερσύμπλοκο μέσα στο οποίο εντάσσονται ποικίλα κτίρια μεταξύ των οποίων 105 ισόγεια διαμερίσματα και άλλοι χώροι. Η μεγάλη ορθογώνια αίθουσα του θρόνου με την κυκλική εστία, το λουτρό με τον πήλινο λουτήρα και οι αποθήκες με τα πολυάριθμα αποθηκευτικά αγγεία θεωρούνται ως τα πιο σημαντικά διαμερίσματά του. Τα κύρια κτίριά του είναι το νοτιοδυτικό, το κεντρικό, το βορειοανατολικό και οι αποθήκες οίνου, ελαίου και σιταριού ενώ υπάρχουν και κάποια μικρότερα κτίσματα. Στα ανάκτορα αυτά έχουν βρεθεί τοιχογραφίες που παριστάνουν λυράρηδες και γρύπες (σύμβολο της εξουσίας του Νέστορα), δάπεδα με γραπτές διακοσμήσεις, ενώ υπάρχουν και χίλιες πινακίδες όπου διασώζεται η δεύτερη πιο παλιά μορφή της γλώσσας μας, η αρχαία ελληνική διάλεκτος της Γραμμικής Β΄.

### **Θολωτοί τάφοι**

Τα ταφικά μνημεία που χρονολογούνται την περίοδο της 2<sup>ης</sup> π.Χ. χιλιετίας, όπως οι θολωτοί τάφοι, είναι περίπλοκα κτίσματα που σύμφωνα με τους αρχαιολόγους γεννήθηκαν στην Μεσσηνία. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς θεωρούνται ο θολωτός τάφος στη Μάλθη που είναι ο πιο καλοδιατηρημένος της Ελλάδας, οι τέσσερις θολωτοί τάφοι στην Περιστερία που χαρακτηρίζονται ως οι «Μυκήνες της Δυτικής Πελοποννήσου», αυτός της Ανθείας, ο θολωτός τάφος του διαδόχου του Νέστορα Θρασυμήδη στη Βοϊδοκοιλιά, οι τρεις θολωτοί τάφοι στον Εγκλιανό και ο παλαιότερος της ηπειρωτικής χώρας στην τοποθεσία Οσμάναγα του Κορυφασίου.

### **Βοϊδοκοιλιά – Νιχώρια – Ακοβίτικα**

Κάποιοι άλλοι αρχαιολογικοί χώροι τους οποίους ο επισκέπτης αξίζει να επισκεφτεί είναι η περιοχή της Βοϊδοκοιλιάς, στην οποία σώζονται σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα, τα Νιχώρια, στα οποία σώζονται διάφορα ταφικά μνημεία από την Μεσοελλαδική εποχή και τα Ακοβίτικα, όπου οι ανασκαφές έφεραν στο φως δυο τεράστια μέγαρα με δυο ορόφους και ένα σύνολο από τα κτίρια που ανάγονται στο 3000 π.Χ. και αποτελούν μια κατασκευή με προηγμένη αρχιτεκτονική.



Θολωτός τάφος στη Χώρα

### 7.3 ΚΑΣΤΡΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

#### **Κάστρο Κορώνης**

Το κάστρο της Κορώνης περιτοιχίζεται από το σημερινό ομώνυμο οικισμό και είναι χτισμένο πάνω στα ερείπια της μεσσηνιακής αρχαίας Ασίνης. Τα σημαντικότερα μνημεία του είναι ο βυζαντινός ναός της Αγίας Σοφίας και ο ναός του Αγίου Χαραλάμπους.

#### **Κάστρο Μεθώνης**

Το φρούριο της Μεθώνης βρίσκεται στο νότιο άκρο της δυτικής ακτής της Πελοποννήσου. Αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα οχυρωματικά σύνολα του ελληνικού χώρου και είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα καστροπολιτείας. Έξω από το κάστρο υπάρχει πέτρινη γέφυρα που δρασκελίζει την τάφρο, η οποία οδηγεί μέσα στο κάστρο όπου σώζονται πολλά λείψανα αστικών και εκκλησιαστικών οικοδομημάτων. Η περίοδος ακμής του κάστρου τοποθετείται στην περίοδο της Α' Ενετοκρατίας (13<sup>ος</sup> – 15<sup>ος</sup> αιώνας).

## ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 : ΝΟΜΟΣ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ



Χάρτης 8.1 – Νομός Ηρακλείου

Οι αρχαιολογικοί χώροι είναι θέσεις πολιτισμικού ενδιαφέροντος και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του νομού Ηρακλείου. Υπάρχουν πολλοί επισκέψιμοι αρχαιολογικοί χώροι διάσπαρτοι στο νομό, όπως η Κνωσός, η Φαιστός, ο αρχαιολογικός χώρος της Αγίας Τριάδας, της Γόρτυνας και των Μαλίων, όπως επίσης και οι Αρχαίες Αρχάνες και η Ζάκρος .

#### 8.1 ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΚΝΩΣΟΥ

Το Μινωικό Παλάτι της Κνωσού βρίσκεται 5 χιλιόμετρα ΝΑ από το Ηράκλειο. Ο πρώτος οικισμός στην Κνωσό χρονολογείται γύρω στο 7000 π.Χ., στη Νεολιθική Εποχή. Η οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανάπτυξη του οικισμού οδήγησε κατά τα τέλη της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. στην ανέγερση του μεγαλοπρεπούς ανακτόρου

της Κνωσού. Η Κνωσός αποτέλεσε έδρα του μυθικού βασιλιά Μίνωα και το κυριότερο κέντρο εξουσίας στην Κρήτη.

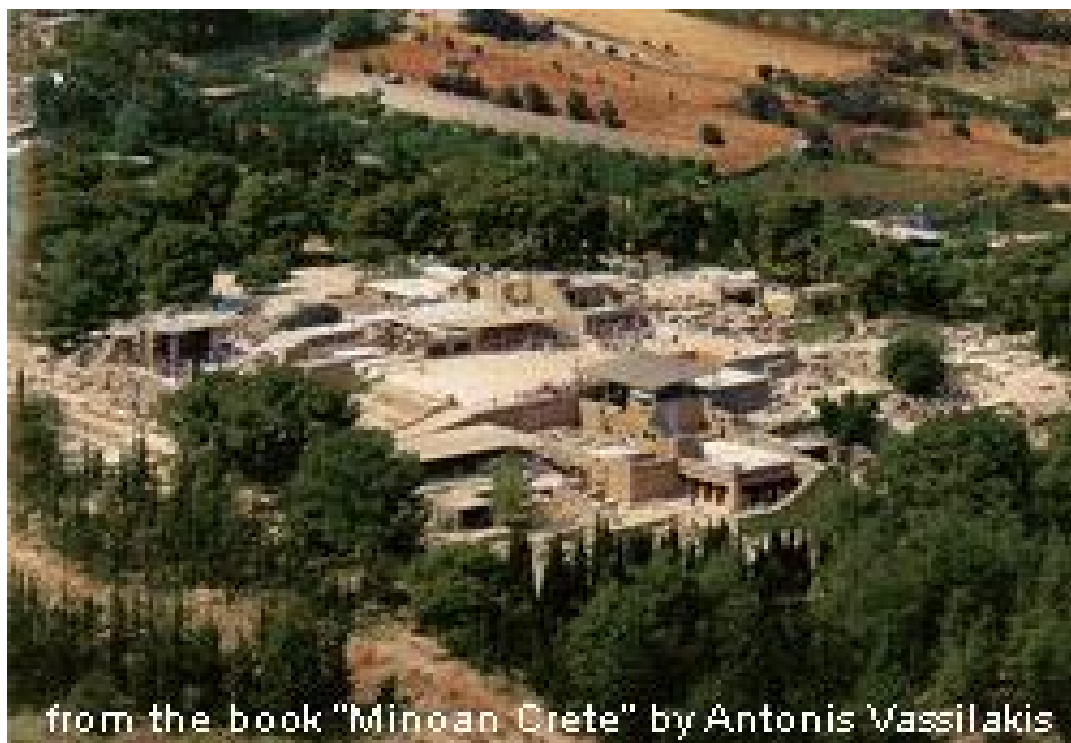
Το πρώτο αυτό Ανάκτορο καταστρέφεται κατά το 1700 π.Χ. περίπου, αλλά ξανακτίζεται για να καταστραφεί οριστικά πια από φωτιά το 1350 π.Χ. Έκτοτε ο χώρος του ανακτόρου μετατρέπεται σε ιερό άλσος της Ρέας, αλλά δεν ξανακατοικείται. Το ανάκτορο της Κνωσού αποτελεί το μνημειακό σύμβολο του μινωικού πολιτισμού σε ότι αφορά την κατασκευή, χρήση πολυτελών υλικών, αρχιτεκτονικού σχεδίου, προηγμένων τεχνικών δόμησης και το εντυπωσιακό μέγεθός του.

Η πρώτη ανασκαφή μεγάλης έκτασης έλαβε χώρα το 1878 από τον Μίνω Καλοκαιρινό, ο οποίος ανέσκαψε τμήμα των δυτικών αποθηκών και έφερε στο φως πολλούς μεγάλους πίθους. Το Μάρτιο του 1900 ο sir Arthur Evans ανασκάπτει όχι μόνο το ανάκτορο αλλά και την ευρύτερη περιοχή της Κνωσού. Η ανασκαφή διαρκεί μέχρι το 1931, ενώ το συγκρότημα του ανακτόρου ανασκάφτηκε σε 5 χρόνια, χρόνος που θεωρείται ελάχιστος με τις σημερινές μεθόδους. Ο Evans προχώρησε στην αναστήλωση του ανακτόρου με τσιμέντο, τεχνική που κατακρίνεται σήμερα σαν αυθαίρετη και επιβαρυντική για το μινωικό οικοδόμημα. Έκτοτε η αρχαιολογική έρευνα συνεχίζεται διαρκώς και έχει ξεκινήσει πρόγραμμα συντήρησης του ανακτόρου από τις φθορές

Η επίσκεψη στο χώρο της Κνωσού ξεκινά από τη Δυτική Είσοδο του ανακτόρου και ακολουθεί κυκλική φορά. Περνώντας την είσοδο, ο επισκέπτης βρίσκεται στην πλακόστρωτη Δυτική Αυλή, της οποίας οριοθετούσαν τρεις τελετουργικοί δρόμοι σε σχήμα τριγώνου. Ο χώρος είχε ιερό χαρακτήρα που φαίνεται και από την ύπαρξη δυο χαμηλών βωμών. Μπροστά διακρίνεται μερικώς αναστηλωμένη η δυτική πρόσοψη του ανακτόρου. Αριστερά υπάρχουν τρεις λάκκοι με κυλινδρικό σχήμα, οι Κουλούρες κατά τον Evans. Πρόκειται για δεξαμενές απόθεσης προσφορών από τις τελετουργίες που γίνονταν στη Δυτική Αυλή.

Συνεχίζοντας την πορεία του ο επισκέπτης συναντά στα δεξιά σε χαμηλότερο επίπεδο, κατάλοιπα της Προανακτορικής Εποχής (πριν το 2000 π.Χ.) και ακόμη παλιότερα, από τον Νεολιθικό οικισμό. Περνώντας τη Δυτική Είσοδο του ανακτόρου με το Πρόπυλο, συνεχίζει ο πλακόστρωτος Πομπικός Διάδρομος προς τα νότια Προπύλαια. Οι τοίχοι του Πομπικού Διαδρόμου ήταν διακοσμημένοι με την τοιχογραφία της « Πομπής », τμήμα της οποίας υπάρχει σε αντίγραφο παρακάτω, στα νότια Προπύλαια.

Γενικώς, τα Μινωικά Ανάκτορα δεν ήταν οχυρωμένα. Είναι συγκροτήματα κτιρίων, αποτελούνται δηλαδή από πολλές πτέρυγες με μικρά δωμάτια. Είναι πολυώροφα, έχουν μεγάλες κλίμακες και φωταγωγούς, ενώ οι είσοδοι τους ήταν ιδιαίτερα πολυτελείς. Τέλος αξίζει να γίνει αναφορά σε ένα στοιχείο των Μινωικών Ανακτόρων που εντυπωσιάζει και αυτό δεν είναι άλλο από το περίφημο αποχετευτικό τους σύστημα πριν από 4000 χρόνια.



Άποψη των ανακτόρων της Κνωσού

## 8.2 ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΟΥ

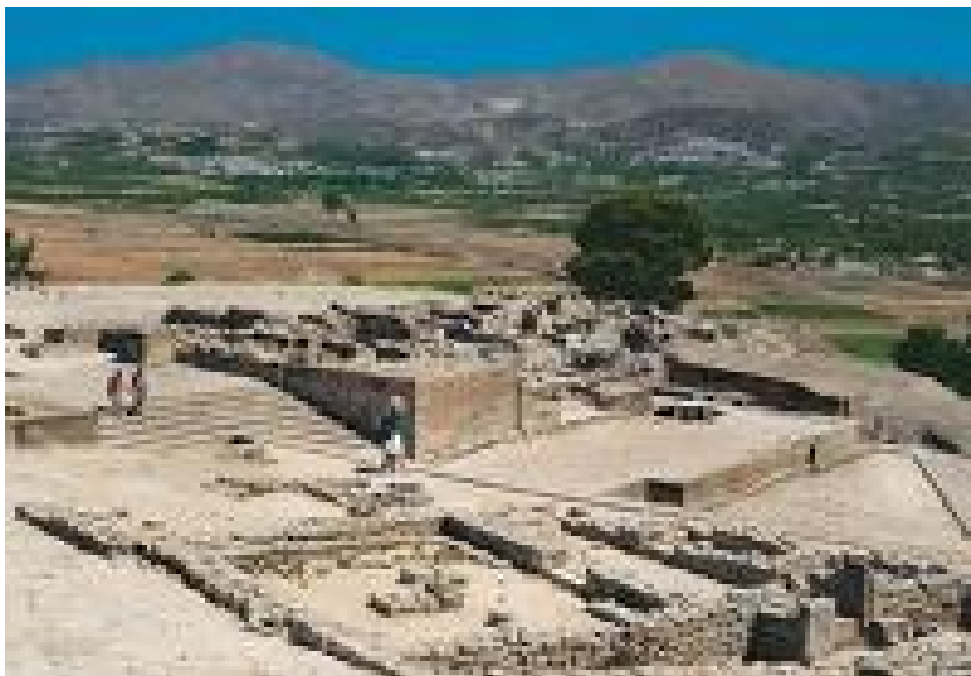
Το Μινωικό Ανάκτορο της Φαιστού βρίσκεται στην νότιο-κεντρική Κρήτη, στην πεδιάδα της Μεσσάρας, 55 χιλιόμετρα νότια από το Ηράκλειο. Η Φαιστός είναι από τους πιο σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους στην Κρήτη και δέχεται πολλές χιλιάδες επισκεπτών κάθε χρόνο. Το Μινωικό Ανάκτορο αντιστοιχεί σε ακμαία πόλη που αναπτύχθηκε κατά τους προϊστορικούς χρόνους, δηλαδή από το 6000 π.Χ. περίπου, μέχρι και τον 1<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., όπως επιβεβαιώνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα.

Το ανασκαφικό έργο στην ευρύτερη περιοχή της Φαιστού ξεκίνησε το 1900 από την ιταλική αρχαιολογική σχολή. Τα περισσότερα κτίσματα που βλέπει σήμερα ο επισκέπτης ανήκουν στην νεοανακτορική περίοδο, δηλαδή 1700-1450 π.Χ. περίπου,

ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι αντίθετα με την Κνωσό δεν έχει γίνει καμία προσπάθεια αναστήλωσης παρά μόνο συντήρηση.

Ο επισκέπτης ξεκινώντας από την πλακόστρωτη ΒΔ αυλή, κατεβαίνει τη σκάλα μπροστά και φτάνει στη Δυτική Αυλή με το θέατρο και το τριμερές ιερό. Ανεβαίνοντας το μεγάλο κλιμακοστάσιο και περνώντας τα Προπύλαια, φτάνει κανείς στην Κεντρική Αυλή, όπου στα δεξιά είναι οι Δυτικές Αποθήκες της Φαιστού και αριστερά, στο βόρειο τμήμα, υπάρχει ο τριβαθμιδωτός βωμός και η είσοδος του διαδρόμου που οδηγεί στη βόρεια πτέρυγα, δηλαδή στα Βασιλικά διαμερίσματα.

Νότια της Κεντρικής Αυλής βρίσκεται ο Νεολιθικός Κλίβανος και ο Ναός της Ρέας. Στην ανατολική πτέρυγα, επιστρέφοντας στην Κεντρική Αυλή στα δεξιά, υπάρχει ένα μέγαρο που αναφέρεται ως Μέγαρο του Πρίγκιπα και ΒΑ είναι η Ανατολική Αυλή με τον μεταλλευτικό κλίβανο στο κέντρο. Στα βόρεια είναι τα ερείπια του Αρχείου, εκεί όπου βρέθηκε ο περίφημος δίσκος της Φαιστού. Από την ΒΑ Αυλή στα αριστερά βρίσκονται τα ερείπια των εργαστηρίων. Συνεχίζοντας βόρεια, βρίσκονται το διαμέρισμα της Βασίλισσας και το διαμέρισμα του Βασιλιά της Φαιστού και μια δεξαμενή καθαρωμών.



Άποψη της Φαιστού

### **8.3 ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΩΝ ΜΑΛΙΩΝ**

Τα Μάλια βρίσκονται 37 χιλιόμετρα ανατολικά από το Ηράκλειο, στη βόρεια ακτή της Κρήτης. Ανατολικά από τα σημερινά Μάλια βρίσκεται το Μινωικό

Ανάκτορο των Μαλίων. Είναι το τρίτο σε μέγεθος ανάκτορο της μινωικής Κρήτης και είναι χτισμένο σε μια τοποθεσία προνομιακή, κοντά στη θάλασσα και πάνω στο δρόμο που συνδέει την ανατολική με την κεντρική Κρήτη. Το όνομα του αρχαίου οικισμού δεν είναι γνωστό. Ο αρχαιολογικός χώρος δανείστηκε το όνομά του από την ομώνυμη γειτονική κωμόπολη.

Το Ανάκτορο των Μαλίων πρωτοχτίστηκε το 1900 π.Χ. Ο προϋπάρχων ισχυρός οικισμός, από τον οποίο σώζονται συνοικίες γύρω από το ανάκτορο, μετατρέπεται έτσι σε ανακτορικό κέντρο-πόλη. Το πρώτο αυτό Ανάκτορο καταστρέφεται γύρω στα 1700 π.Χ. και ανοικοδομείται γύρω στα 1650 π.Χ., στην ίδια θέση και με το ίδιο βασικό σχέδιο του παλιού. Τέλος, το 1450 π.Χ. καταστρέφεται και δεν κατοικείται ξανά. Μόνο στην περίοδο της Μυκηναϊκής κυριαρχίας χτίζεται ανάμεσα στα ερείπια του ένα μικρό οικοδόμημα που μάλλον ήταν ένα ιερό.

Όπως αποκάλυψαν οι ανασκαφές των αρχαιολόγων, το μεγαλύτερο μέρος των ορατών σήμερα ερειπίων ανήκει στο νεοανακτορικό συγκρότημα, το δεύτερο δηλαδή ανάκτορο, οι χώροι του οποίου οργανώνονται γύρω από τρεις αυλές, την κεντρική, τη βόρεια και την « αυλή του Πύργου ». πρόκειται για ένα Ανάκτορο που προκαλεί το ενδιαφέρον για τις μεγαλοπρεπείς διαστάσεις του, το περίπλοκο σχαδιά του και τις πολλαπλές λεπτομέρειές του.



Άποψη του αρχαιολογικού χώρου στα Μάλια

#### **8.4 ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΔΑ**

Ο αρχαιολογικός χώρος της Αγίας Τριάδας βρίσκεται 64 χιλιόμετρα ΝΔ του Ηρακλείου και 3 χιλιόμετρα δυτικά του αρχαιολογικού χώρου της Κνωσού. Στα



Μινωικά χρόνια η Φαιστός συνδεόταν με την Αγία Τριάδα μέσω ενός λιθόστρωτου δρόμου του οποίου ακόμη και σήμερα σώζονται κάποια κομμάτια.

Η βασιλική έπαυλη ή μικρό Μινωικό Ανάκτορο της Αγίας Τριάδας, χτίστηκε γύρω στα 1600 π.Χ. σύμφωνα με τους Ιταλούς αρχαιολόγους που έκαναν και τις ανασκαφές. Γύρω στα 1450 π.Χ. καταστρέφεται και στην θέση του χτίζεται ένα νέο κτίριο και μια στοά. Στο σημείο αυτό κατά την διάρκεια των ανασκαφών βρέθηκαν και διάφορα λατρευτικά αντικείμενα που δείχνουν ότι ο χώρος αυτός χρησιμοποιήθηκε και σαν χώρος λατρείας.

Η επίσκεψη στον αρχαιολογικό χώρο ξεκινά από την μέση της δυτικής πτέρυγας, μέσω ενός πολύθυρου δωματίου που οδηγεί σε μια στοά και ένα φωταγωγό. Στα ΒΑ του δωματίου βρέθηκαν πήλινα σφραγίσματα καθώς και ένα δωμάτιο με τοιχογραφίες. Σε κοντινό χώρο βρέθηκαν 19 χάλκινα τάλαντα και έτσι ο χώρος αυτός θεωρείται ότι χρησίμευε σαν θησαυροφυλάκιο. Στη συνέχεια υπάρχει δωμάτιο με θρανία και ένα άλλο πιο μικρό με αλαβάστρινο πόδιο που μάλλον χρησίμευε σαν κλίνη. Επίσης στην δυτική πτέρυγα υπάρχουν αποθήκες, μια στοά με 5 πέσσους που οδηγεί στην επιμήκη αγορά της Αχαϊκής Εποχής.

Στην ανατολική πτέρυγα βρίσκονται τα διαμερίσματα του προσωπικού, ιερός χώρος λατρείας με θρανίο, ερείπια αχαϊκών κτισμάτων και η αρχή του λιθόστρωτου μονοπατιού που οδηγούσε στη Φαιστό. Σε απόσταση 150 μέτρων ΒΑ της έπαυλης βρέθηκαν δυο κυκλικοί θολωτοί τάφοι. Σ' έναν από αυτούς βρέθηκε η γνωστή λίθινη σαρκοφάγος της Αγίας Τριάδας η οποία είναι διακοσμημένη και στις τέσσερις πλευρές με λατρευτικές παραστάσεις.

## **8.5 ΓΟΡΤΥΝΑ Ή ΓΟΡΤΥΣ**

Η Γόρτυνα είναι μια από τις σημαντικότερες πόλεις της Κρήτης, με αδιάκοπη ιστορία 6000 χρόνων και ένας από τους μεγαλύτερους σε έκταση αρχαιολογικούς χώρους στην Ελλάδα. Βρίσκεται στο νότιο-κεντρικό τμήμα της Κρήτης στην πεδιάδα της Μεσάρας, η οποία φημίζεται για την πρώτη ανθρώπινη κατοίκηση στο νησί στο τέλος της Νεολιθικής Περιόδου (5<sup>η</sup> χιλιετία π.Χ.).



Άποψη του αρχαιολογικού χώρου της Αγίας Τριάδας

Η Γόρτυνα ήταν από τις πρώτες περιοχές της Κρήτης που προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των ερευνητών και των αρχαιολόγων ήδη από την περίοδο της Τουρκοκρατίας στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα, σε μια εποχή όπου κανείς δεν ήξερε ακόμα τίποτα για τον Μινωικό πολιτισμό. Το 1884 η ανεύρεση και διάσωση της Μεγάλης Επιγραφής από ερευνητές, στάθηκε αφορμή για ανασκαφική έρευνα της περιοχής της Γόρτυνας. Οι ανασκαφικές εργασίες ξεκίνησαν μετά το 1898 από την Ιταλική Αρχαιολογική Αποστολή σε συνεργασία με την Αρχαιολογική Υπηρεσία. Οι εργασίες κράτησαν μέχρι και το 1940.

Οι ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή της Γόρτυνας έφεραν στο φως σπουδαία αρχιτεκτονικά σύνολα καθώς και ευρήματα ενώ μέχρι και σήμερα μεγάλο μέρος της Ρωμαϊκής πόλης δεν έχει ανασκαφεί. Τα σημαντικότερα ευρήματα εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

Τα σπουδαιότερα επισκέψιμα μνημεία είναι : το Ωδείο και η Μεγάλη Επιγραφή, το βόρειο θέατρο, η ακρόπολη, ο ναός του Αγίου Τίτου, το Πυθίο, το ιερό των αιγυπτιακών θεοτήτων, το Νυμφαίο, το Αμφιθέατρο, η Μεγάλη Πόρτα, ο Ιππόδρομος, το νεκροταφείο της πόλης, το παλαιοχριστιανικό τρίκογχο και οι τάφοι των Αγίων Δέκα.

## **8.6 ΑΡΧΑΝΕΣ Ή ΕΠΑΝΩ ΑΡΧΑΝΕΣ**

Οι Αρχάνες βρίσκονται 16 χιλιόμετρα νότια από το Ηράκλειο. Στον οικισμό και στην γύρω περιοχή υπάρχουν αρκετά μνημεία. Ένα σημαντικό κτίριο που καταστράφηκε γύρω στα 1500 π.Χ. και που θεωρείται ανακτορικού τύπου σηματοδοτεί την ύπαρξη κάποιας σημαντικής Μινωικής Πόλης στην περιοχή. Τα

σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα, μεταξύ των οποίων τριώροφο μινωικό ανάκτορο με μεγάλη αυλή και βωμούς μπροστά, απολιθωμένα κομμάτια υφάσματος ηλικίας περίπου 5500-6000 χρόνων, μεγάλοι αποθηκευτικοί πίθοι και πολλά άλλα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, επιβεβαιώνουν το πόσο σημαντική ήταν αυτή η αρχαία πόλη.

Ένας επίσης σπουδαίος αρχαιολογικός χώρος υπάρχει στη θέση «Φουρνί», περίπου 1 χιλιόμετρο βόρεια από το χωριό. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό νεκροταφείο, ίσως το πιο αξιόλογο και πιο εκτεταμένο νεκροταφείο στον ευρύτερο χώρο του προϊστορικού Αιγαίου (2400-1200 π.Χ.).

Ένας άλλος σημαντικός αρχαιολογικός χώρος υπάρχει στο Βαθύπτερο στην τοποθεσία « Πίσω Λιβιάδια » όπου βρίσκεται μια Μινωική έπαυλη με μορφή μικρού ανακτόρου. Το κτίριο χρονολογείται στο πρώτο μισό του 16<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., καταστράφηκε από σεισμό γύρω στα 1550 π.Χ. και άρχισε να ανασκάπτεται το 1949.

Ωστόσο, η πιο γνωστή αρχαιολογική θέση στην περιοχή είναι το Μινωικό ιερό στη θέση « Ανεμοσπηλιά » που βρίσκεται 4 χιλιόμετρα ΒΔ από τον οικισμό των Αρχάνων. Το ιερό ανασκάφηκε το 1979 και έφερε στο φως ένα σχετικά μικρό ιερό με λίγα ευρήματα. Αυτό που το έκανε διάσημο ήταν οι σοβαρές ενδείξεις ότι στο χώρο λίγο πριν την καταστροφή του από το σεισμό είχε τελεστεί η πρώτη γνωστή ανθρωποθυσία στον Αιγαιακό χώρο.

## **8.7 ΤΥΛΙΣΟΣ**

Ο αρχαιολογικός χώρος της Τύλισου βρίσκεται 14 χιλιόμετρα δυτικά του Ηρακλείου. Όπως έδειξαν τα στοιχεία που ήρθαν στο φως από τις ανασκαφές, η Τύλισος υπήρξε μια από τις σπουδαιότερες Μινωικές πόλεις και διατηρεί το προελληνικό της όνομα.

Στην Τύλισο δεν βρέθηκε κάποιο ανάκτορο αλλά τρία μεγάλα οικοδομήματα που χαρακτηρίστηκαν σαν « Οικίες ». Τα τρία αυτά οικοδομήματα ανήκουν στην υστερομινωική περίοδο και αποτελούταν από υπαίθριες αυλές, κλιμακοστάσια, δωμάτια για το υπηρετικό προσωπικό, διαδρόμους και λατρευτικούς χώρους. Επίσης στον χώρο βρέθηκε δίκτυο ύδρευσης.

Σύμφωνα με τα νομίσματα που βρέθηκαν στο χώρο και πάνω τους απεικόνιζαν το κεφάλι της Ήρας στεφανωμένο με φοίνικες, μάλλον στην Τύλισο η θεά Ήρα είχε λατρευτικό χαρακτήρα. Εκτός των νομισμάτων βρέθηκαν και άλλα ευρήματα όπως ειδώλια, χάλκινα τάλαντα, αμφορείς, επιγραφές με γράμματα της γραμμικής Α, διπλοί

πέλεκες, πέτρινα σκεύη και εργαλεία και τοιχογραφίες. Τα περισσότερα από αυτά βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.



Άποψη των οικοδομημάτων στην Τύλισο

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 : ΝΟΜΟΣ ΛΑΣΙΘΙΟΥ



Χάρτης 9.1 – Νομός Λασιθίου

Ο ανατολικότερος από τους νομούς της Κρήτης είναι ο νομός Λασιθίου. Ο νομός χωρίζεται σε 4 επαρχίες : Μιραμπέλου, Λασιθίου, Ιεράπετρας και Σητείας. Δυο είναι οι εκδοχές για το όνομα του νομού. Η πρώτη αναφέρει ότι πήρε το όνομα από την Σητεία μιας και οι Βενετσιάνοι το έγραφαν La Sitti. Η άλλη εκδοχή στηρίζεται στην αρχαία Ελληνική λέξη «Λάσιος» που σημαίνει κατάφυτος τόπος. Πρωτεύουσα του νομού είναι ο Άγιος Νικόλαος. Πολλά είναι και τα αξιοθέατα όπως το φοινικόδασος του Βάι. Από ιστορικής πλευράς υπάρχουν αρχαιολογικοί χώροι όπως το ανάκτορο της Ζάκρου, το φρούριο Σπιναλόγκα, η αρχαία Ολούς, η αρχαία Λατώ και τα Γουρνιά.

### 9.1 ΠΡΑΙΣΟΣ

Ο αρχαιολογικός χώρος της Πραισού βρίσκεται ΝΑ της πόλης του Αγίου Νικολάου. Πρόκειται για την πόλη στην οποία ζούσαν οι Ετεοκρήτες που ήταν

γνήσιοι απόγονοι των μινωιτών. Οι Ετεοκρήτες μαζί με τους Δωριείς τον 12<sup>ο</sup> αιώνα χτίζουν την νέα πόλη που απλωνόταν σε τρεις λόφους ο καθένας από τους οποίους είχε ακρόπολη στην κορυφή και περιβαλλόταν από τείχος του οποίου σήμερα σώζονται μερικά απομεινάρια.

Οι ανασκαφές στον χώρο άρχισαν το 1884 φέρνοντας έτσι την πρώτη ετεοκρητική επιγραφή και πολλά πήλινα ειδώλια. Μετά το 1901 οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από την Αγγλική Σχολή οι οποίες και αποκάλυψαν ότι τα ερείπια δεν ήταν από την πόλη των Ετεοκρητών αλλά από μια πόλη των ιστορικών-ελληνιστικών χρόνων.

Τα ευρήματα που βρέθηκαν ήταν ένα ελληνιστικό μέγαρο (πρώτος λόφος) το οποίο διέθετε αποχετευτικό δίκτυο και χώρο συγκέντρωσης των νερών και ελαιοπιεστήριο. Επίσης βρέθηκαν πολλά χάλκινα και πήλινα αφιερώματα (τρίτος λόφος) ασπίδες, κράνη, θώρακες και τρεις ετεοκρητικές επιγραφές σκαλισμένες πάνω σε πλάκες.

## **9.2 ΓΟΥΡΝΙΑ**

Ο αρχαιολογικός χώρος Γουρνιά βρίσκεται 18 χιλιόμετρα ΝΑ από τον Άγιο Νικόλαο. Τα Γουρνιά – με άγνωστη την αρχαία ονομασία - είναι το χαρακτηριστικότερο ανασκαμμένο παράδειγμα ενός μεσαίου μεγέθους οικισμού της εποχής της μινωικής ακμής και διατηρείται καλά, γι' αυτό τον ονόμασαν «Πομπηία της μινωικής Κρήτης». Στον χώρο αυτό βρέθηκε μινωικός οικισμός με σπίτια, δρόμους και ένα μεγάλο οικοδόμημα σε κορυφή λόφου που πιστεύεται ότι ήταν η κατοικία του άρχοντα της περιοχής.

Η πόλη χτίστηκε το 1600 π.Χ. και καταλάμβανε μια έκταση μεγαλύτερη από 15000 τετραγωνικά μέτρα. Το 1450 π.Χ. περίπου καταστράφηκε από την ίδια θεομηνία που έπληξε και τα υπόλοιπα μινωικά ανάκτορα. Το όνομα της πόλης προέρχεται από μικρές αρχαίες γούρνες που βρέθηκαν στον χώρο. Από τους αρχαιολόγους χαρακτηρίστηκε σαν βιομηχανική πόλη γιατί ανακαλύφθηκαν πολλά εργαλεία όπως πριόνια και σμίλες, έχοντας έτσι μεγάλη αρχαιολογική σημασία.

## **9.3 ΛΑΤΩ**

Τα ερείπια της αρχαίας δωρικής πόλης της Λατούς της Ετέρας βρίσκονται στη θέση Κοντάρατος, 10 περίπου χιλιόμετρα ΝΔ της πόλης του Αγίου Νικολάου.



Άποψη από τον αρχαιολογικό χώρο στα Γουρνιαά

Τις ανασκαφές στον χώρο ανέλαβε και διεκπεραίωσε η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Σύμφωνα με τις ανασκαφές η πόλη της Λατούς άκμασε μεταξύ του 4<sup>ου</sup> και 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. και βρισκόταν ανάμεσα σε δυο ακροπόλεις που την προστάτευαν.

Το όνομά της προέρχεται από τη Λητώ, τη μητέρα του Απόλλωνα και της Άρτεμης και ονομάστηκε Ετέρα για να ξεχωρίζει από τη Λατώ προς Καμάρα (σημερινό Άγιο Νικόλαο).

Τα νομίσματα της πόλης που βρέθηκαν, απεικόνιζαν από τη μια πλευρά το κεφάλι της Αθηνάς, της Άρτεμης ή της Ειλειθυίας (η θεά του τοκετού που λάτρευαν στην περιοχή), ενώ από την άλλη τον Ερμή και τη λέξη «ΛΑΤΙΩΝ». Τέλος ο αρχαιολογικός χώρος περιλαμβάνει διάφορα δημόσια κτίρια, αγορά σε σχήμα πενταγώνου και αρκετά σπίτια.

#### **9.4 ΖΑΚΡΟΣ**

Το ανάκτορο της Ζάκρου είναι το τέταρτο σε μέγεθος της Μινωικής Κρήτης. Βρισκόταν σε σημαντικό στρατηγικό σημείο, σε ασφαλισμένο κολπίσκο, και ήταν κέντρο εμπορικών ανταλλαγών με τις χώρες της Ανατολής, όπως φαίνεται από τα ευρήματα.



Άποψη της αρχαίας Λατούς

Στο «Φαράγγι των Νεκρών», όπως λέγεται το φαράγγι που φθάνει από την Πάνω Ζάκρο στην Κάτω, αποκαλύφθηκαν ταφές σε σπήλαια στις πλαγιές του.

Το ανάκτορο της Ζάκρου έχει δυο κύριες οικοδομικές φάσεις : το παλαιότερο κτίστηκε το 1900 π.Χ. περίπου, ενώ το νεότερο γύρω στο 1600 π.Χ. και καταστράφηκε, όπως και τα άλλα κέντρα της Μινωικής Κρήτης, στα 1450 π.Χ.

Τα ευρήματα της Ζάκρου εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, ενώ μερικά υπάρχουν στο Μουσείο Σητείας και Αγίου Νικολάου.

## 9.5 ΑΡΧΑΙΑ ΟΛΟΥΣ

Ο τόπος κατοικείται οργανωμένα από τα Μινωικά χρόνια. Η Ολούς υπήρξε μια από τις σημαντικότερες 100 πόλεις της αρχαίας Κρήτης. Βρισκόταν στον ισθμό που ενώνει την απέναντι χερσόνησο με τον κύριο κορμό της Κρήτης. Ο ισθμός την εποχή που υπήρχε η αρχαία πόλη ήταν πλατύτερος και σε ψηλότερο επίπεδο.

Στην Ολούντα λατρευόταν ο Ταλλαίος Δίας, ο Απόλλωνας και η Βριτομάρτις με ναό αφιερωμένο σ' αυτήν. Από τις επιγραφές που έχουν βρεθεί συμπεραίνουμε πως ασχολούνταν με το εμπόριο, τη θάλασσα και την επεξεργασία οστράκων από τα οποία έβγαζαν χρώματα και βαφές.





Άποψη από το ανάκτορο της Ζάκρου

Η Ολούς αφανίστηκε είτε από τοπική καθίζηση, είτε από το μεγάλο σεισμό του 780 π.Χ. Έχουν βρεθεί πολλά αρχαιολογικά ευρήματα και επιγραφές τα περισσότερα από τα οποία βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αγίου Νικολάου και στο μουσείο του Λούβρου.

#### **9.6 ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ**

Ο οικισμός της Βασιλικής, ένας από τους πρώτους μινωικούς οικισμούς με πολεοδομική οργάνωση, καταλαμβάνει τις πλαγιές και την κορυφή χαμηλού λόφου που βρίσκεται κοντά στο χωριό Βασιλική, πολύ κοντά στον μινωικό οικισμό των Γουρνιών. Ξεκινά την ύπαρξή του στην Πρωτομινωική II εποχή (2600-2300 π.Χ.). Το κεντρικό κτίριο του οικισμού καταστράφηκε από φωτιά γύρω στο 2300 π.Χ. Υπήρξε όμως μεταγενέστερα ανακατάληψη του λόφου, έχουν μάλιστα αποκαλυφθεί ένα Μεσομινωικό κτίριο (2200-1900 π.Χ.) καθώς και ίχνη κατοίκησης κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους.

Τις πρώτες ανασκαφικές έρευνες έκαναν Αμερικανοί αρχαιολόγοι στις αρχές της δεκαετίας του 1900. Στα 1970 άρχισαν συστηματικές ανασκαφές από την Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι ανασκαφικές έρευνες συνεχίζονται ως και σήμερα.

Τα σημαντικότερα μνημεία και αρχιτεκτονικά σύνολα του μινωικού οικισμού της Βασιλικής είναι τα ακόλουθα :

Το επονομαζόμενο «σπίτι του Λόφου», το οποίο είναι μεγάλο οικοδόμημα, το οποίο μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος, σε μικρή βέβαια κλίμακα, των μεταγενέστερων μινωικών ανακτόρων.

Το σπίτι Α της Μεσομινωικής εποχής, που βρίσκεται στη συμβολή δυο δρόμων, με στενή θύρα από τον κλιμακωτό δρόμο, και είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα των σπιτιών της Μινωικής εποχής, στα οποία τα δωμάτια προστίθονταν ανάλογα με τις ανάγκες.

Ο οικισμός φαίνεται να είχε τέσσερις κύριες οικοδομικές φάσεις, σε κάθε μια από τις οποίες υπάρχουν ίχνη σπιτιών της αντίστοιχης περιόδου. Ειδικά στη Μεσομινωική εποχή, σπίτια θα πρέπει να καταλάμβαναν όλη την ανατολική πλευρά του λόφου.



Μέρος του οικισμού στη Βασιλική

## 9.7 ΠΑΛΑΙΚΑΣΤΡΟ

Στο βορειότερο άκρο της ανατολικής ακτής της Κρήτης υπάρχει ένας μινωικός οικισμός, που ήκμασε κατά την διάρκεια της Υστερομινωικής περιόδου (1550-1220 π.Χ.). Αποκαλύφθηκαν όμως και λείψανα της Πρωτομινωικής και Μεσομινωικής εποχής (3000-1550 π.Χ.), κυρίως νεκροταφεία, που περιλαμβάνουν καλά δομημένα “ οστεοφυλάκια “ αλλά και ερείπια αρκετά μεγάλων κατοικιών. Η κατοίκηση σταμάτησε την ίδια εποχή που ερημώθηκε η Ζάκρος (1450 π.Χ.). Μια ανακατάληψη σημειώθηκε κατά την Υστερομινωική ΙΙΙ περίοδο (1300-1200 π.Χ.). Η πόλη

καταλάμβανε έκταση μεγαλύτερη από 50000 τετραγωνικά μέτρα, ήταν ατείχιστη και πυκνοκατοικημένη.



Μέρος του οικισμού στο Παλαίκαстро

## 9.8 ΒΡΟΚΑΣΤΡΟ

Πάνω στο υψίπεδο του Βρόκαστρου σε υψόμετρο 313 μέτρα, ανατολικά από το Καλό Χωριό, ιδρύθηκε στο τέλος των μετανακτορικών μινωικών χρόνων και διατηρήθηκε μέχρι τον 7<sup>ο</sup> αιώνα, ένας ορεινός οικισμός-καταφύγιο. Πάνω σ' αυτό βρέθηκαν λείψανα του Μεσομινωικού και Υστερομινωικού (2200-1200 π.Χ.) και γεωμετρικού συνοικισμού. Ο συνοικισμός, χαρακτηριστικό κέντρο του γεωμετρικού κυρίως πολιτισμού, αποτελείται από φτωχά σπίτια, χτισμένα ακανόνιστα και πρόχειρα.

Έχουν ανασκαφτεί πολλοί τάφοι διαφόρων τύπων. Έχουν εντοπιστεί δυο ιερά, ένα στον οικισμό με πεζούλι για τα είδωλα και ένα άλλο δίπλα στους τάφους. Η κεραμική ήταν ποικίλη. Πιθάρια, κρατήρες, αμφορείς, κύπελλα, πυξίδες με γεωμετρική διακόσμηση, ομοιώματα από άρματα, πήλινες περίεργες προσωπίδες, είδωλα, είναι πολύ χαρακτηριστικό της εποχής τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα βρίσκονται στο Μουσείο Αγίου Νικολάου και Ηρακλείου.

## 9.9 ΣΠΗΝΑΛΟΓΚΑ

Το πιο γνωστό νησί της Κρήτης, βράχος και φρούριο στη ΒΔ είσοδο της λιμνοθάλασσας της Ελούντας. Το κάστρο χτίστηκε κατά τη Βενετοκρατία με τη χρησιμοποίηση του οικοδομικού υλικού προϋπάρχοντος αρχαίου φρουρίου.

Θεμελιώθηκε το 1579 από το Βενετό προβλεπτή Luca Michiel, όπως αναγράφεται στο ανώφλι της κύριας εισόδου, στα πλαίσια της προσπάθειας των Βενετών να οργανώσουν το αμυντικό σύστημα της Κρήτης προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον Τουρκικό επεκτατισμό και τις πειρατικές επιδρομές.

Το 1903 μετατράπηκε σε λεπροκομείο όλης της χώρας με απόφαση της Κρητικής πολιτείας. Το 1957 σταμάτησε η λειτουργία του και από τότε παραμένει ακατοίκητο. Πρόσφατα όμως ξεκίνησε η αναστήλωση των κτισμάτων. Τα δημόσια κτίρια, κατοικίες και τα τείχη που αναστηλώνονται, ανασυνθέτουν την ιστορία του νησιού και μεταδίδουν την ένταση των περιπετειών του. Οι επισκέπτες βιώνουν την ιστορία του και απολαμβάνουν την εκπληκτική ομορφιά του φρουρίου.

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 : ΝΟΜΟΣ ΡΕΘΥΜΝΗΣ



Χάρτης 10.1 – Νομός Ρεθύμνης

Σε ολόκληρη την έκταση του Νομού Ρεθύμνης έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά κατάλοιπα που χρονολογούνται από την εποχή του λίθου έως και τα ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια.

Τα δείγματα αυτά υποδηλώνουν μια γεωγραφική περιοχή που όχι μόνο υπήρχε αλλά και άνθιζε χωρίς διακοπή στο πέρασμα του χρόνου αφήνοντας ισχυρές ενδείξεις οικονομικής και πνευματικής ακμής. Μινωικές, γεωμετρικές και αρχαϊκές θέσεις και νεκροταφεία, ρωμαϊκές πόλεις και ελληνιστικά κατάλοιπα έχουν αποκαλυφθεί σε όλη την έκταση του νομού, με μια ιδιαίτερη συγκέντρωση γύρω από τον Ψηλορείτη.

Ο αριθμός των εντοπισμένων αρχαιολογικών θέσεων φθάνει τους 350, από τους οποίους φυσικά δεν είναι πολλοί επισκέψιμοι. Παρακάτω θα εξετάσουμε κάποιους από αυτούς.

## 10.1 ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

Η αρχαία Ελεύθερνα βρίσκεται περίπου 30 χιλιόμετρα ΝΑ του Ρεθύμνου. Είναι αναμφισβήτητα ένα από τα σημαντικότερα μέρη –αρχαιολογικού ενδιαφέροντος – που έχει να επιδείξει η Κρήτη. Από το 1985 μέχρι σήμερα ο Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Κρήτης πραγματοποιεί συστηματική έρευνα στην περιοχή.

Ο αρχαιολογικός χώρος καλύπτει μια ευρύτερη περιοχή, οι κύριοι πυρήνες της οποίας βρίσκονται στους λόφους Πυργί και Νησί. Πιο συγκεκριμένα, τα σημαντικότερα ευρήματα έχουν εντοπιστεί σε τρεις θέσεις ενός λόφου «τοποθετημένου» ανάμεσα σε δυο συγκλίνοντες χείμαρρους : στην θέση Ορθή Πέτρα στη δυτική πλευρά του λόφου, στη θέση Πυργί στο κέντρο του λόφου και στη θέση Κατσίβελος στην ανατολική πλευρά του λόφου.

Σημαντικά είναι επίσης τα ευρήματα που έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή Νησί, κοντά στο χωριό Ελεύθερνα, που περιλαμβάνουν κυρίως υπολείμματα οικισμού της ελληνιστικής περιόδου. Στη θέση Ορθή Πέτρα έχουν έρθει στο φως νεκρόπολη των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων καθώς και ελληνιστικά και ρωμαϊκά κτίρια και δρόμοι που οικοδομήθηκαν πάνω στα προγενέστερα. Στη θέση Πυργί στην κορυφή του λόφου, όπου και τοποθετείται ο κεντρικός οικιστικός πυρήνας της πόλης, έχουν αποκαλυφθεί τμήματα κτιρίων των ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, ενώ στα ανατολικά του λόφου, στην περιοχή του σημερινού χωριού «Αρχαία Ελεύθερνα» έχουν ανασκαφθεί μέρη του οικισμού σε όλες τις χρονολογικές του φάσεις από τα προϊστορικά έως και τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Τέλος στη θέση Κατσίβελος διατηρείται μια Παλαιοχριστιανική τρίκλιτη Βασιλική που έχει ωραίο και πλούσιο διάκοσμο που πιθανόν χρονολογείται από τον 6<sup>ο</sup> – 7<sup>ο</sup> μ.Χ. αιώνα.

## 10.2 ΑΡΜΕΝΟΙ

Το Υστερομινωικό νεκροταφείο των Αρμένων (13<sup>ος</sup> – 12<sup>ος</sup> αιώνας π.Χ.) βρίσκεται σε απόσταση 10 χιλιομέτρων νότια της πόλης του Ρεθύμνου, κοντά στο ομώνυμο χωριό. Το νεκροταφείο ανακαλύφθηκε τυχαία το 1969, όταν δυο μαθητές παρέδωσαν στους υπεύθυνους του Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου δυο αγγεία που είχαν βρεί στη θέση Πρινοκέφαλο κοντά στο χωριό Αρμένοι.



Άποψη του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Ελεούθερνας

Έτσι ξεκίνησαν οι ανασκαφές που συνεχίζονται μέχρι σήμερα, που αποκάλυψαν εκτεταμένο Υστερομινωικό νεκροταφείο με πάνω από 220 τάφους. Στόχος των τελευταίων ανασκαφικών εργασιών είναι ο εντοπισμός και η αποκάλυψη και της αντίστοιχης πόλης.

Οι περισσότεροι τάφοι είναι θαλαμωτοί και έχουν λαξευτεί στον μαλακό βράχο με προσανατολισμό ανατολή-δύση και έχουν λαξευτό, επίσης στο μαλακό βράχο, στενό διάδρομο που οδηγεί στον θάλαμο. Μόνο ένας από τους τάφους που αποκαλύφθηκαν είναι κτιστός θολωτός. Ένα σημαντικό στοιχείο της ανακάλυψης ήταν το ότι οι περισσότεροι από τους τάφους βρέθηκαν ασύλητοι και περιείχαν πάρα πολλά και πλούσια ευρήματα. Κεραμικά αγγεία, ειδώλια, χάλκινα όπλα, κοσμήματα, εργαλεία καθώς και ένα περιάπτο με επιγραφή σε γραμμική γραφή Α.

Τα περισσότερα κινητά ευρήματα μπορεί κανείς να τα δει στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου. Επίσης, ο αρχαιολογικός χώρος είναι επισκέψιμος.

### **10.3 ΙΔΑΙΟΝ ΑΝΤΡΟ**

Στο οροπέδιο της Νίδας, σε υψόμετρο 1538 μέτρα, βρίσκεται η «Σπηλιάρα της Βοσκοπούλας», το σπήλαιο όπου κατά τη μυθολογία μεγάλωσε, ή και γεννήθηκε, ο πατέρας των Θεών, ο Δίας. Συνδεδεμένο λοιπόν το Ιδαίον Άντρο με το μύθο αυτό απέκτησε μεγάλη φήμη κατά την αρχαιότητα και αποτέλεσε λατρευτικό κέντρο με διαχρονική αξία από τα μινωικά χρόνια έως και τα ύστερα ρωμαϊκά.



Άποψη του νεκροταφείου στους Αρμένους

Η ιερότητα του σπηλαίου αποδείχθηκε από τις ανασκαφικές έρευνες που ξεκίνησαν το 1885 από τον Ιταλό αρχαιολόγο Federico Halbherr και συνεχίστηκαν από το 1983 και μετά από τους αρχαιολόγους Γιάννη και Έφη Σακελλαράκη.

#### 10.4 ΑΞΟΣ

Κοντά στο σημερινό χωριό Αξός υπήρχε η αρχαία πόλη Όαξος, που ήταν από τις σπουδαιότερες πόλεις της αρχαίας Κρήτης. Άκμασε για μεγάλο διάστημα από την Υστερομινωική εποχή, έως τους Ύστερους Ρωμαϊκούς χρόνους.

Οι αρχαιολογικές ανασκαφές έχουν φέρει στο φως σημαντικά ερείπια της αρχαίας πόλης, όπως ο Ναός της Αφροδίτης, πολλοί τάφοι, το Πρυτανείο και ερείπια από πολλά άλλα κτίρια, όπως και μικρά τμήματα του εντυπωσιακού αρχαίου αμυντικού τοίχους της ακρόπολης ψηλά στην κορυφή του λόφου.

Τα ευρήματα καταλαμβάνουν μια πολύ μεγάλη έκταση, έως τη θέση Λιβάδα, αρκετά μακριά από το χωριό στα ΒΑ, όπου έχουν έρθει στο φως υπολείμματα αρχαϊκής εγκατάστασης, γεγονός που υποδηλώνει την έκταση της αρχαίας Αξού. Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν από τους Ιταλούς στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα που βρήκαν πάρα πολλά και σημαντικά αγγεία, όστρακα, επιγραφές, ειδώλια (η θεα της Γονιμότητας) και άλλα πολλά αντικείμενα, μεταξύ των οποίων και πολλά νομίσματα πολλών ειδών. Επίσης σε πολλές βυζαντινές εκκλησίες της περιοχής εντοπίστηκαν μέλη αρχαίων κτιρίων, κυρίως ναών των κλασικών χρόνων.





Άποψη του τείχους της Ακρόπολης στην Αζό

### **10.5 ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ**

Στο χωριό Μοναστηράκι που βρίσκεται στην κοιλάδα του Αμαρίου και σε απόσταση 38 χιλιομέτρων από το Ρέθυμνο, έχει αποκαλυφθεί αρχαιολογικός χώρος, οι ανασκαφές του οποίου ξεκίνησαν από τους Γερμανούς κατακτητές κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και συνεχίζονται από το Πανεπιστήμιο Κρήτης το 1980.

Αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο κτιριακό συγκρότημα της Μινωικής εποχής (περίπου τέλη της 3<sup>ης</sup> χιλιετίας π.Χ.) που καταστράφηκε από σεισμό με ταυτόχρονη εκδήλωση φωτιάς γύρω στα 1700 π.Χ., όπως και πολλά άλλα κτίρια στην Μινωική Κρήτη εκείνη την εποχή.

Το συγκρότημα αποτελείται από πολλά κτίρια που πιστεύεται ότι ήταν αποθήκες, οικήματα όπου στεγάζονταν αρχεία και λατρευτικοί χώροι. Από τη φύση και τον αριθμό των ευρημάτων (πάρα πολλά σφραγίσματα) θεωρείται ότι ο χώρος είναι σημαντικό ανάκτορο της εποχής.



Άποψη του ανακτόρου στο Μοναστηράκι

## 10.6 ΑΡΧΑΙΑ ΡΙΘΥΜΝΑ

Τα νεολιθικά όστρακα που βρέθηκαν από επιφανειακές έρευνες στο βραχώδη λόφο του Παλαιοκάστρου, μαρτυρούν την ύπαρξη ζωής στη φάση αυτή. Για την ύπαρξη οικισμού στα υστερομινωικά χρόνια δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, όπως απέδειξε η αποκάλυψη λαξευτού, κτερισμένου τάφου της τελευταίας φάσης της υστερομινωικής περιόδου (ΥΜ ΙΙΙ = 1350-1250 π.Χ.) στην περιοχή Μασταμπάς. Οι πλουσιότερες και σαφέστερες μαρτυρίες για την αρχαία πόλη του Ρεθύμνου, τη Ρίθυμνα, προέρχονται από τις επιγραφές και τα νομίσματα του 4<sup>ου</sup> και του 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. τα οποία απεικονίζουν στη μια πλευρά κεφαλή Απόλλωνα ή Αθηνάς και στην άλλη θαλασσινά σύμβολα.

Τα λαξεύματα που παρατηρήθηκαν πάνω στ φυσικό βράχο στο λόφο του Παλαιοκάστρου αποτελούν μια απόδειξη της ύπαρξης Ιερού στο λόφο. Επίσης δεν υπάρχει αμφιβολία ότι κατά την ανέγερση του βενετσιάνικου φρουρίου κάποια από τα κτίσματα και τις κατασκευές που συνέθεταν το Ιερό θα κατεδαφίστηκαν.

Για την ακριβή θέση του οικισμού της αρχαίας Ρίθυμνας τίποτα δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα. Ωστόσο, κάποιες γραπτές μαρτυρίες Βενετών σε συνδυασμό με αρχαιολογικά ευρήματα που εντοπίστηκαν στην περιοχή της οδού Αρκαδίου και του τελωνείου οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο οικισμός κατά τα ελληνιστικά τουλάχιστον και ρωμαϊκά χρόνια, εκτεινόταν στη θέση του σημερινού Ρεθύμνου.

## **10.7 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΠΟΔΟΥΛΟΥ**

Σε απόσταση περίπου 53 χιλιόμετρα ΝΑ από το Ρέθυμνο, στην κοιλάδα του Αμαρίου, βρίσκεται ο αρχαιολογικός χώρος Αποδούλου, πολύ κοντά στο χωριό Αποδούλου, στη θέση Τουρνές, που τις έρευνες εκεί ξεκίνησε ο διάσημος Έλληνας αρχαιολόγος Σπύρος Μαρινάτος τη δεκαετία του 1930.

Τα τρία κτιριακά συγκροτήματα της Παλαιοανακτορικής περιόδου (1950-1700 π.Χ.) και οι θολωτοί τάφοι με πολλά ευρήματα των Μετανακτορικών χρόνων (1380-1200 π.Χ.), που έφεραν στο φως οι Γερμανοί κατά τη διάρκεια της Κατοχής και μετά το 1985 το υπουργείο Πολιτισμού σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Νάπολης, δείχνουν την αξία και τη σημασία της εγκατάστασης.

Τα σημαντικότερα ευρήματα είναι :

Το 1<sup>ο</sup> κτίριο που βρίσκεται Ανατολικά από το λόφο στη νότια πλευρά ενός μεγάλου αναλημματικού τοίχου. Το κτίριο στην αρχική του μορφή ήταν διώροφο, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τις δυο κλίμακες που βρέθηκαν. Τα δεκάδες πιθάρια και άλλα αγγεία που βρέθηκαν στο ισόγειο βεβαιώνουν τη χρήση του κτιρίου ως αποθηκευτικού χώρου. Το κτίριο καταστράφηκε από πυρκαγιά που προκλήθηκε μάλλον από σεισμό.

Το 2<sup>ο</sup> κτίριο που είναι μεγάλο συγκρότημα από διακεκριμένους χώρους που βρίσκεται βόρεια του αναλημματικού τοίχου.

Το 3<sup>ο</sup> κτίριο που βρίσκεται ανατολικότερα του 1<sup>ου</sup> και χρονολογείται σε νεώτερη περίοδο από τα άλλα δυο.

Ένας θολωτός τάφος που θεωρείται ο σημαντικότερος από τους πολλούς τάφους που έχουν βρεθεί και στη θέση Τουρνές και στην ευρύτερη περιοχή. Βρίσκεται στη θέση Σοποτάκια με είσοδο-δρόμο μήκους 7 μέτρων και θάλαμο με διάμετρο 3,10 μέτρα. Εντός του τάφου βρέθηκαν τρεις λάρνακες (1380-1200 π.Χ.). Το πιο εντυπωσιακό εύρημα είναι τα υπολείμματα ξύλινου φορείου που χρονολογείται περίπου την περίοδο 1400-1200 π.Χ.

## **10.8 ΛΑΠΠΑ**

Στο σημερινό χωριό Αργυρούπολη διενεργούνται τα τελευταία χρόνια σωστικές ανασκαφές. Σε διάσπαρτα σημεία έχουν αποκαλυφθεί τμήματα της αρχαίας Λάππας τα οποία χρονολογούνται από τη Γεωμετρική έως και τη Ρωμαϊκή εποχή. Τα περισσότερα ωστόσο ευρήματα χρονολογούνται στα ελληνιστικά και πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια, γεγονός που μαρτυρεί εκτενέστερη ακμή της περιοχής στις

συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Είναι άλλωστε γνωστό και από τις φιλολογικές μαρτυρίες ότι η Λάππα ήταν μια από τις σημαντικότερες πόλεις της δυτικής Κρήτης που άκμασε κατά τη ρωμαϊκή εποχή.

Τα τελευταία χρόνια έχει αποκαλυφθεί εκτεταμένο νεκροταφείο ρωμαϊκών χρόνων στη θέση «Πέντε Παρθένας». Τα πλούσια ευρήματα των ανασκαφών αλλά και εκείνα που είχαν περισυλλεγεί πριν ξεκινήσουν οι συστηματικές ανασκαφές, ανάμεσα στα οποία δυο μαρμάρινα αγάλματα και ένα χάλκινο αγαλματίδιο, εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου.

### **10.9 ΣΤΑΥΡΩΜΕΝΟΣ**

Από τον 18<sup>ο</sup> αιώνα μέχρι το 1990 πολλά ευρήματα ήρθαν στο φως στην περιοχή, τα περισσότερα τυχαία. Το 1918 ανακαλύπτεται η μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφη τη μορφή ενός νεαρού κυνηγού (5<sup>ος</sup> αιώνας π.Χ.) που εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου μαζί με πολλά άλλα ευρήματα της περιοχής.

Από το 1990 διενεργούνται πλέον συστηματικές ανασκαφές που έχουν φέρει στο φως μεγάλα οικοδομικά συγκροτήματα, οικίες και εργαστήρια. Τα περισσότερα ευρήματα βρίσκονται νότια του Σταυρωμένου στους λόφους Κακαβέλλα και Τσικουριανά.

### **10.10 ΦΟΡΤΕΤΖΑ**

Εξαιρετικό μνημείο της περιόδου της Βενετοκρατίας, το φρούριο της Φορτέτζας που δεσπόζει στα απόκρημνα βράχια, στο βορειότερο άκρο της χερσονήσου, σ' ένα σημείο ιδανικό για την επιτήρηση της πόλης, των λόφων και των ακτών. Η Φορτέτζα, φημίζεται ως το μεγαλύτερο βενετσιάνικο κάστρο που χτίστηκε ποτέ. Είχε σχεδιαστεί έτσι ώστε να μπορεί να προσφέρει καταφύγιο σε ολόκληρο τον πληθυσμό και περιλαμβάνει στρατώνες, μια εκκλησία, ένα νοσοκομείο και αποθήκες.

Το Βενετσιάνικο φρούριο χτίστηκε το 1573 από τον ρετούρη (διοικητή) Λάντο. Οι λόγοι υπήρξαν καθαρά οχυρωματικοί για αυτό και επιλέχθηκε ο λόφος Παλαιόκαστρο. Το συνολικό μήκος του είναι 1307 μέτρα και περιλαμβάνει τέσσερις προμαχώνες και τρεις αιχμές.

Το κάστρο της Φορτέτζας, στο οποίο μέχρι σήμερα δεν έχουν πραγματοποιηθεί συστηματικές ανασκαφές, «φιλοξενεί» τους εξής χώρους :

- Την κεντρική πύλη
- Την κατοικία των Συμβούλων
- Την κατοικία του Ρέκτορα
- Καθεδρικό ναό
- Πυριτιδαποθήκες
- Δεξαμενές
- Αποθήκη πυροβολικού
- Πιθανό Επισκοπικό Μέγαρο
- Μη αναγνωρισμένα κτίρια
- Κατοικίες πολιτών



Άποψη του Κάστρου της Φορτέτζας

## ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11 : ΝΟΜΟΣ ΧΑΝΙΩΝ



Χάρτης 11.1 – Νομός Χανίων

Ο Νομός Χανίων καλύπτει το δυτικό τμήμα του νησιού και έχει έκταση 2376 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Υποδιαιρείται σε πέντε επαρχίες : Σελίνου, Κυδωνίας, Κισάμου, Αποκορώνου και Σφακίων. Οι κυριότερες πόλεις του νομού είναι τα Χανιά, η πρωτεύουσα του Νομού, και το Καστέλι στην Κίσαμο. Οι κυριότερες κομποπόλεις είναι η Παλαιοχώρα, η Κάντανος στο Σέλινο και η Χώρα Σφακίων στα Σφακιά. Ο Νομός Χανίων διαθέτει πολλά αρχαιολογικά μνημεία και αξιοθέατα όπως : η αρχαία Απτέρα, η αρχαία Λισσός, η αρχαία Πολυρρήνια, η αρχαία Φαλάσαρνα, η Γαύδος και το Φραγκοκάστελο.

### 11.1 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΑΠΤΕΡΑ

Ο αρχαιολογικός χώρος Άπτέρα βρίσκεται 15 χιλιόμετρα ΝΑ από τα Χανιά, κοντά στο χωριό Μεγάλα Χωράφια. Η αρχαία Απτέρα ήταν μια από τις σπουδαιότερα πόλεις – κράτη της Κρήτης. Αναφέρεται ήδη στις πινακίδες της

Γραμμικής Β γραφής (14<sup>ος</sup> – 13<sup>ος</sup> αιώνας π.Χ.) και εξακολουθεί να ζει μέχρι και τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., οπότε καταστρέφεται από ισχυρό σεισμό σε συνδυασμό με τις επιθέσεις των Σαρακηνών.

Τα τελευταία χρόνια διενεργούνται συστηματικές ανασκαφικές έρευνες στον αρχαιολογικό χώρο της Απτέρας και σωστικές ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή. Τα εντυπωσιακότερα, για την κατασκευή και το μέγεθος, από τα σωζόμενα αρχαία οικοδομήματα είναι τα συγκροτήματα των ρωμαϊκών δεξαμενών, που μαζί με τα πολυάριθμα πηγάδια και τις στέρνες εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της πόλης. Αυτές πρέπει να τροφοδοτούσαν και τις εγκαταστάσεις των δημόσιων και ιδιωτικών λουτρών που βρίσκονται προς τα δυτικά τους.

Τμήμα μεγάλης ιδιωτικής οικίας με περίστυλη αυλή (5 επί 7 κίονες), που περιβάλλεται από στοά στεγασμένη με κεραμίδια, έχει αποκαλυφθεί στη νοτιοδυτική περιοχή της πόλης. Στο εσωτερικό της αυλής είναι πεσμένοι οι περισσότεροι από τους κίονες και μερικά κιονόκρανα. Το 1942 ανασκάφηκε από τους Γερμανούς το λεγόμενο «διμερές ιερό», ένας μικρός ναός που χρονολογήθηκε στον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.

Η πόλη διέθετε θέατρο, το οποίο δεν έχει ακόμα αποκαλυφθεί πλήρως. Η Απτέρα περιβαλλόταν από τείχος, το οποίο σώζεται σήμερα σε μήκος 4 χιλιομέτρων περίπου. Η κεντρική είσοδος της πόλης βρισκόταν στα δυτικά, ενώ υπήρχαν και άλλες δευτερεύουσες στα ανατολικά και στα βόρεια.

Η νεκρόπολη βρισκόταν εκτός των τειχών, στα δυτικά και στα ανατολικά της πόλης. Τα τελευταία χρόνια έχουν ανασκαφεί τάφοι διαφόρων τύπων των γεωμετρικών χρόνων (8<sup>ο</sup> και 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.), των ελληνιστικών (κυρίως του 4<sup>ο</sup> και 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.) και της περιόδου της ρωμαιοκρατίας. Κοντά στη δυτική είσοδο της πόλης, αποκαλύφθηκε ηρώον με ενεπίγραφους πεσσούς του 1<sup>ο</sup> – 2<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Ανάμεσα στους τάφους εντοπίστηκαν υπολείμματα τελετουργιών της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής περιόδου.

Τέλος, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ο αρχαιολογικός χώρος της Απτέρας είναι επισκέψιμος.



Άποψη του αρχαιολογικού χώρου της Απτέρας

## 11.2 ΑΡΧΑΙΑ ΛΙΣΟΣ

Η Λισός είναι αρχαία πόλη, που τα ερείπια της σώζονται ανάμεσα στην Παλαιοχώρα και τη Σούγια, στη νότια ακτή του Νομού Χανίων. Ήταν λιμάνι της δωρικής πόλης Έλυρος που βρισκόταν κοντά στο σημερινό χωριό Ροδοβάνι.

Στον αρχαιολογικό χώρο της Λισού σήμερα σώζονται ερείπια, κυρίως από τα χρόνια της ρωμαιοκρατίας. Διακρίνονται απλές κατοικίες, δημόσια κτίρια, υπαίθριοι χώροι, τάφοι και λιμενικές εγκαταστάσεις. Στο βάθος της κοιλάδας και στη βορειοανατολική πλευρά της βρίσκεται ο δωρικός ναός του Ασκληπιού και η ιερή πηγή, που αναβλύζει ακόμα. Τα ιερά ανασκάφηκε την περίοδο 1957-1960 και έδωσε πλήθος μαρμάρινων γλυπτών και επιγραφών.

Ο ναός, κτίσμα των ελληνιστικών χρόνων, σώζεται ασκεπής, με προξενικές επιγραφές στην πρόσοψη και ψηφιδωτό δάπεδο που προστέθηκε τα ρωμαϊκά χρόνια. Γύρω από το ναό έχουν εντοπιστεί βοηθητικοί χώροι που σχετίζονται με τη λειτουργία του ιερού.

Το διοικητικό κέντρο της πόλης πρέπει να τοποθετηθεί στην περιοχή νότια του Ασκληπιείου όπου βρίσκεται και το θέατρο καθώς και κτίριο ρωμαϊκών χρόνων (Πύργος). Ο οικισμός εκτεινόταν, πιθανότατα, στην ανατολική πλαγιά της Λισού. Η νεκρόπολη καταλαμβάνει όλη τη νοτιοδυτική και δυτική πλαγιά της. Είναι ορατοί 118 τάφοι. Στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι κτιστοί, θολωτοί, μονόχωροι με ορθογώνια κάτοψη.



Περίπου 150 μέτρα από την παραλία προς τα ΒΔ υπάρχει ένας μεγάλος τοίχος, μήκους 25 μέτρων περίπου και πλάτους 1,50 μέτρα, μάλλον η προβλήτα του λιμανιού. Στην ευρύτερη περιοχή δυτικά της Λισού έχουν εντοπιστεί οικισμοί-δορυφόροι της, καθώς και ένα σημαντικό τμήμα του οδικού δικτύου που τη συνέδεε στην αρχαιότητα με τις πόλεις Έλυρο και Υρτακίνα.



Άποψη της αρχαίας Λισού

### 11.3 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ ΠΟΛΥΡΡΗΝΙΑΣ

Η Πολυρρήνια ήταν μία από τις σπουδαιότερες πόλεις κράτη τις Δυτικής Κρήτης. Χτισμένη αμφιθεατρικά στη κορυφή ενός λόφου στα 418 μέτρα από τη θάλασσα δέσποζε από το Κρητικό μέχρι το Λιβυκό πέλαγος. Βρίσκεται κοντά στο χωριό Πολυρρήνια σε απόσταση 6 χιλιομέτρων νότια από το Καστέλι και 49 χιλιόμετρα δυτικά από τα Χανιά. Η ιστορία της ξεκινά από τη Μινωική περίοδο και φτάνει μέχρι τη Ρωμαϊκή απ' όπου είναι τα περισσότερα από τα ορατά σήμερα ευρήματα.

Το σημερινό χωριό (παλιότερα Άνω Παλαιόκαστρο) έχει κτιστεί πάνω σε τμήμα της αρχαίας πόλης. Σε πολλά από τα σύγχρονα σπίτια έχουν χρησιμοποιηθεί τμήματα των αρχαίων λαξευτών οικιών. Ημικυκλικός πύργος των ελληνοιστικών τειχών σώζεται σε κεντρική πλατεία του χωριού. Εκεί κατέληγε και ένα σκέλος του λαξευτού υδραγωγείου που τροφοδοτούσε την πόλη στην κεντρική της είσοδο.

Η ελληνοιστική νεκρόπολη, εκτός των τειχών κατά τη συνήθη πρακτική στις αρχαίες πόλεις, σώζεται στα χαμηλότερα πρηνή του λόφου, έξω από το σύγχρονο οικισμό. Πρόκειται για υπέργειους ή υπόγειους λαξευτούς τάφους, ορατούς και

σήμερα. Σε ορισμένους υπάρχει επιρροή από την ταφική αρχιτεκτονική της ελληνοιστικής Αλεξάνδρειας.

Συστηματικές ανασκαφές στο χώρο δεν έχουν γίνει. Ο Halbherr ανάσκαψε ένα κομμάτι από τον ελληνικό τοίχο του περιβόλου του ναού της Δικτύνης Αρτέμιδος (4<sup>ος</sup> π.Χ. αιώνας) και ο Β. Θεοφανίδης το 1938, τοίχους πελώριου οικοδομήματος που κατά τον ίδιο ήταν βωμός.

Από τα σπουδαιότερα ευρήματα είναι μια επιτύμβια στήλη που παριστάνει τη νέα Τυρώ και τον πατέρα της Σωσαμενό, με ελεγείο που υμνούσε τις αρετές της νεκρής. Η στήλη αυτή φυλάσσεται στο Μουσείο Χανίων.

#### **11.4 ΑΡΧΑΙΑ ΦΑΛΑΣΑΡΝΑ**

Η θέση της αρχαίας Φαλάσαρνας εντοπίζεται στο δυτικό άκρο του ακρωτηρίου της Γραμβούσας στη δυτική ακτή της Κρήτης. Η Φαλάσαρνα ήταν ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της Κρήτης, με κύρια περίοδο ακμής τον 4<sup>ο</sup> και 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. και η προέλευση του ονόματος της αποδίδεται στη νύμφη-τοπική ηρωίδα Φαλασάρνη.

Ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Φαλάσαρνας περιλαμβάνει το λιμάνι, την ακρόπολη και τα νεκροταφεία της πόλης. Το λιμάνι της αρχαίας πόλης, διαστάσεων 100 επί 75 μέτρα, ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια στην αρχαιότητα και το μοναδικό «κλειστό» στη δυτική Κρήτη, κατασκευάστηκε σε λιμνοθάλασσα που προϋπήρχε και συνδεόταν με τη θάλασσα με τεχνητό κανάλι. Το λιμάνι ήταν ενταγμένο στην οχύρωση της πόλης.

Αποκαλύφθηκε επίσης, ένα δεύτερο αβαθέστερο κανάλι, πιθανόν για υπερχειλίση και ανακύκλωση των ρευμάτων για προστασία από την επίχωση, το οποίο εκβάλλει 100 μέτρα περίπου βόρεια από το κανάλι εισόδου. Η συστηματική ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τους δυο από τους τέσσερις οχυρωματικούς πύργους του λιμανιού, που χρονολογούνται στο β' μισό του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Ο πρώτος είναι κυκλικός και ο δεύτερος τετράπλευρος. Ο κυκλικός σώζεται σε ύψος 4,5 μέτρων και έχει διάμετρο 9 μέτρα. Επίσης, στη ΒΔ πλευρά του λιμανιού αποκαλύφθηκε εργαστηριακός χώρος.

Στην κορυφή του ακρωτηρίου Γραμβούσα (αρχαία Κόρυκος) εντοπίζεται η Ακρόπολη, με δύο τουλάχιστον ναούς, δημόσια κτίρια και δεξαμενές. Ολόκληρο το ακρωτήριο ήταν ένα φρούριο που περιβαλλόταν από πύργους και προμαχώνες ενώ στους πρόποδες του υπάρχει διπλός οχυρωματικός τοίχος, μήκους 550 μέτρων, με

τρεις αμυντικούς προμαχώνες. Στην ακρόπολη εντοπίστηκαν επίσης διάφορες δεξαμενές και πηγάδια. Άλλα κτίρια της πόλης έχουν βρεθεί κατά μήκος της ανατολικής πλευράς του ακρωτηρίου και στην πεδιάδα.

Ανατολικά του λιμανιού βρίσκεται το νεκροταφείο της πόλης των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Έχουν ανασκαφεί 43 τάφοι. Στην ίδια περιοχή βρίσκεται και ο γνωστός "θρόνος" της Φαλάσαρνας που ίσως ήταν απλώς βήμα για ομιλητές, ενώ νότια του "θρόνου" και κατά μήκος της βραχώδους ακτής διακρίνονται λατομεία καθώς και μία δεξαμενή λαξευμένη στο βράχο.

Στη θέση «Μπουρούνη», στο νότιο τμήμα του κάμπου της Φαλάσαρνας, έχουν εντοπιστεί λείψανα μινωικής εγκατάστασης, η οποία καταλαμβάνει χαμηλό παραλιακό λοφίσκο. Πάνω στο λόφο διακρίνονται τοίχοι χωρίς συνδετικό υλικό, ο σημαντικότερος από τους οποίους έχει μήκος 17,50 μέτρα. Από την κεραμική που έχει εντοπιστεί στο χώρο, συμπεραίνεται ότι πρόκειται για οικισμό της Πρωτομινωικής περιόδου. Στο σημείο όπου ολοκληρώνεται ο νότιος μυχός της παραπάνω μικρής χερσονήσου και σε απόσταση περίπου 180 μέτρων από το πλάτωμα του υψώματος (όπου βρίσκεται το κέντρο της μινωικής εγκατάστασης), σώζεται τμήμα ρωμαϊκού υδραγωγείου σε εντυπωσιακό μήκος (περίπου 210 μέτρα) και ύψος.



Άποψη του αρχαιολογικού χώρου στη Φαλάσαρνα

## 11.5 ΚΥΔΩΝΙΑ

Η σύγχρονη πόλη των Χανίων είναι ιδρυμένη στη θέση μίας σημαντικής αρχαίας κρητικής πόλης, της Κυδωνίας, όπως αναγράφεται στις πινακίδες της Γραμμικής Β' γραφής. Η παράδοση αναφέρει ότι ήταν μία από τρεις πόλεις που ίδρυσε ο βασιλιάς Μίνωας στην Κρήτη. Από το 1966 μέχρι σήμερα γίνονται σωστικές και συστηματικές ανασκαφές. Σημαντικό τμήμα της πόλης ανασκάπτεται σε συνεργασία με το Σουηδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

Οι ανασκαφές των τελευταίων χρόνων στην περιοχή της πόλης των Χανίων έχουν φέρει στο φως αρκετά λείψανα όλων των χρονολογικών φάσεων του μινωικού πολιτισμού (περίπου 3650-1070 π.Χ.) στον παραλιακό λόφο "Καστέλι" και τη γειτονική συνοικία "Σπλάντζια", σε δύο σημεία στην καρδιά της Παλιάς Πόλης. Η καλύτερα σωζόμενη φάση ανάγεται στα νεοανακτορικά χρόνια, σφραγισμένη κάτω από το παχύ στρώμα της καταστροφικής πυρκαγιάς του τέλους της περιόδου (1425 π.Χ.).

Την πληρέστερη εικόνα μας δίνει η ελληνοσουηδική ανασκαφή στην πλατεία Αγίας Αικατερίνης. Σε έκταση 550 τετραγωνικών μέτρων και σε βάθος 2 μέτρων αποκαλύφθηκε ολόκληρη η κάτοψη οικίας, τμήματα τριών άλλων, στενοί δρόμοι και μία μικρή πλατεία. Στην ίδια περίοδο ανήκουν 100 περίπου θραύσματα της Γραμμικής Α' γραφής, που περιέχουν καταγραφές γεωργικών προϊόντων και απογραφές ατόμων και ζώων. Μαζί με μεγάλο αριθμό πήλινων σφραγισμάτων και δισκίων, μαρτυρούν τη λειτουργία ενός εξελιγμένου συστήματος διοικητικής οργάνωσης που είχε σχέση με τη συγκεντρωτική οικονομία του οικισμού.

Στη νεοανακτορική περίοδο χρονολογείται και τμήμα εκτεταμένου συγκροτήματος της Κυδωνίας που αποκαλύφθηκε στις νοτιοανατολικές υπώρειες του λόφου Καστέλι, στη Σπλάντζια. Σε αυτό ανήκουν πολύθυρες αίθουσες, φωταγωγοί, άδυτο ή "δεξαμενή καθαρμών", μεγάλη αυλή, εντυπωσιακή λίθινη υπαίθρια εξέδρα, χώρος πυράς με σφάγια και εσχάρα - βόθρο και σειρά υπόγειων δωματίων. Τα παραπάνω χαρακτηρίζουν το οικοδόμημα ως ιερό χώρο. Εξαιρετικά σημαντικό γεγονός υπήρξε η ανεύρεση πινακίδων με Γραμμική Β' γραφή που χρονολογούνται στο 1300 π.Χ. (ΥΜ ΙΙΒ1).

Από την κλασική Κυδωνία προέρχεται μεγάλος αριθμός ευρημάτων κεραμικής που σταδιακά εμπλουτίζει τα δεδομένα για την περίοδο και τις σχέσεις της πόλης με την Αττική και άλλες περιοχές. Τα οικοδομικά λείψανα της ελληνιστικής πόλης αποκαλύπτονται αποσπασματικά, αλλά παρέχουν τα στοιχεία για την πολεοδομική

οργάνωσή της. Η ακρόπολη βρισκόταν στο λόφο Καστέλι. Μέρος του δομικού της υλικού έχει ενταχθεί στο βυζαντινό τείχος. Εργαστηριακοί χώροι έχουν εντοπιστεί στα νότια και δυτικά της πόλης, δείγματα των οποίων διατηρούνται επισκέψιμα. Τμήμα του υπόσκαφου υδραγωγείου εντοπίστηκε στα νότια της πόλης. Από την περίοδο της Ρωμαϊκής εποχής έχουν ανασκαφεί τμήματα οικιών και λουτρών με εντυπωσιακά ψηφιδωτά δάπεδα του 3ου αιώνα μ.Χ., μερικά από τα οποία εκτίθενται στο Μουσείο Χανίων.

Η νεκρόπολη της Κυδωνίας παρουσιάζει διαχρονική συνέχεια από τη μεσομινωική περίοδο μέχρι το τέλος της αρχαιότητας. Απλώνεται στα ανατολικά, τα νοτιοανατολικά και τα δυτικά της πόλης και σε μεγάλο τμήμα της χρησιμοποιήθηκε η ίδια έκταση για την Υστερομινωική III, την υστεροκλασική και την πρώιμη ελληνιστική περίοδο.



Άποψη του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Κυδωνίας

## 11.6 ΕΛΥΡΟΣ

Η Έλυρος είναι κτισμένη στο λόφο "Κεφάλια", 500 μέτρα νοτιοδυτικά του χωριού Ροδοβάνι της επαρχίας Σελίνου. Θεωρείται η σημαντικότερη αρχαία πόλη στη νοτιοδυτική Κρήτη κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους.

Πρώτος ο Pashley, οδηγούμενος από τα σχετικά χωρία των αρχαίων συγγραφέων και των επιγραφών, όρισε τη θέση της κοντά στο σημερινό χωριό Ροδοβάνι της κοινότητας Καμπανού της επαρχίας Σελίνου. Ο Thenon εξέτασε τα ερείπια αυτής

προσεκτικότερα και ανακάλυψε επιγραφή, που έγραφε "έδοξε τη πόλει των Ελυρίων", με την οποία επικυρώθηκε η γνώμη του Pashley. Η πόλη καταστράφηκε από τους Σαρακηνούς.

Στο χώρο της αρχαίας πόλης της Ελύρου διακρίνονται ερείπια κτιρίων, από τα οποία ορισμένα σώζονται σε μεγάλο ύψος. Εντυπωσιακές είναι οι υδατοδεξαμενές και τμήμα του ρωμαϊκού υδραγωγείου. Είναι ορατό τμήμα του αρχαίου τείχους και του αρχαίου θεάτρου. Στην κορυφή του υψώματος σώζεται τούρκικος "κουλές". Στο κέντρο του αρχαιολογικού χώρου υπάρχει εκκλησία της Παναγίας, που έχει ανεγερθεί πάνω στα ερείπια Παλαιοχριστιανικής βασιλικής, από την οποία σώζονται ψηφιδωτά δάπεδα με φυτικό και ζωικό διάκοσμο, αλλά και πλησίον αρχαίου ναού, όπως μαρτυρείται βιβλιογραφικά.

Μέχρι πρόσφατα δεν είχε διεξαχθεί ανασκαφική έρευνα στην πόλη. Περιστασιακά έχουν διενεργηθεί σωστικές ανασκαφές τάφων της ρωμαϊκής κυρίως περιόδου. Τα έτη 2003-2004 πραγματοποιήθηκε συστηματική ανασκαφή στο χώρο του αρχαίου θεάτρου. Εντυπωσιακό άγαλμα ρωμαϊκών χρόνων, ο Φιλόσοφος της Ελύρου, αποκαλύφθηκε στην περιοχή στις αρχές του 20ου αιώνα και σήμερα εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων. Το νεκροταφείο της πόλης εκτείνεται στις νότιες και νοτιοανατολικές υπώρειες του λόφου, όπου έχουν εντοπιστεί αρκετοί τάφοι διαφόρων τύπων των ελληνοιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων.

## **11.7 ΥΡΤΑΚΙΝΑ**

Η Υρτακίνα, χτισμένη στο δυσπρόσιτο ύψωμα "Καστρί" κοντά στο χωριό Τεμένια Σελίνου, υπήρξε ισχυρή μεσόγεια, ανεξάρτητη δύναμη που ιδρύθηκε κατά την αρχαϊκή περίοδο και άκμασε κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους.

Στην Υρτακίνα σώζονται τα λείψανα διπλού οχυρωματικού τείχους, που περιέβαλλε την πόλη. Έχει εντοπιστεί τμήμα του δρόμου που τη συνέδεε με τη Λισό, ο οποίος με σκαλοπάτια οδηγεί στη νότια είσοδο της ακρόπολης.

Μικρή ανασκαφική έρευνα που διεξήγαγε το 1939 ο Β. Θεοφανίδης, έφερε στο φως υπαίθριο ιερό του Πανός. Το ιερό, που χρονολογείται από τα ελληνοιστικά χρόνια μέχρι τον 1ο αιώνα π.Χ., βρέθηκε στην ανατολική προεξοχή του τείχους, μεταξύ της βόρειας και της νότιας εισόδου της ακρόπολης και είχε μήκος 22,70 μέτρα και πλάτος 6 περίπου μέτρα. Στην πόλη λατρευόταν και η Δήμητρα, ενώ σε επιγραφή αναφέρεται και ναός της Ήρας. Στην περιτειχισμένη έκταση είναι ορατά τα λείψανα οικιών και δημόσιων κτιρίων. Στα πρηνή του λόφου της εκτός των τειχών περιοχής,

υπάρχουν αρκετοί λαξευτοί θαλαμοειδείς και κιβωτιόσχημοι τάφοι, συλημένοι από παλιά.

### **11.8 ΑΝΩΠΟΛΙΣ**

Τα ερείπια της αρχαίας Ανωπόλεως εντοπίζονται επάνω στο λόφο της Αγίας Αικατερίνης, στα δυτικά και νοτιοδυτικά του σημερινού ομώνυμου χωριού.

Ο αρχαιολογικός χώρος καλύπτει μία αρκετά μεγάλη έκταση, που περιβάλλεται από ισχυρά τείχη και περιλαμβάνει θεμέλια πολλών οικιών, μία μεγάλη στέρνα και ίσως τα θεμέλια ενός μεγάλου ναού. Αρκετοί τοίχοι σώζονται σε ύψος 1-3 μέτρων, οι περισσότεροι κτισμένοι από αδούλευτες πέτρες ενώ μερικοί από γωνιόλιθους. Τα ορατά αρχιτεκτονικά λείψανα φτάνουν στα νότια μέχρι το εκκλησάκι της Αγίας Αικατερίνης, όπου σώζεται και τμήμα τούρκικου κουλέ.

Στην ευρύτερη περιοχή έχουν εντοπιστεί δύο τρόποι κατοίκησης, κατά γειτονιές και κατά μεμονωμένες αγροικίες. Επίσης έχουν αποκαλυφθεί με σωστικές ανασκαφές κιβωτιόσχημοι τάφοι της εποχής της ρωμαιοκρατίας (το νεκροταφείο της αρχαίας πόλης τοποθετείται μεταξύ των οικισμών Λιμνιά και Παυλιανά).

Το 1987-1988 πραγματοποιήθηκε επιφανειακή έρευνα στην επαρχία Σφακίων. Στα πλαίσια της έρευνας στην ευρύτερη περιοχή της Ανώπολης, σε υψόμετρο 600 και 800 μέτρων, ανακαλύφθηκαν λίγες θέσεις της Υστερονεολιθικής/Πρωτομινωικής περιόδου.

### **11.9 ΚΙΣΑΜΟΣ**

Η αρχαία Κίσαμος, παράλια πόλη στη βόρεια ακτή της δυτικής Κρήτης, έχει εντοπιστεί εδώ και αρκετούς αιώνες στην πεδιάδα που πλαισιώνει τον ομώνυμο σήμερα κόλπο. Οι απαρχές της κατοίκησης ανάγονται στους μινωικούς χρόνους, όπως μαρτυρούν όστρακα και πενιχρά υπολείμματα τοίχων που βρέθηκαν σε ανασκαφές της πόλης.

Η θέση του λιμανιού της πόλης εντοπίστηκε ήδη από τους περιηγητές του περασμένου αιώνα στη θέση Μαύρος Μόλος. Στην ανυψωμένη ξηρά και σε απόσταση λίγων μέτρων από τη θάλασσα, διακρίνεται επιμήκης ισχυρός τοίχος, που ίσως χρησίμευε ως κυματοθραύστης. Ανατολικά του Μαύρου Μόλου, στην παραλία και μέσα στη θάλασσα διακρίνονται ογκόλιθοι από θεμελίωση ελληνιστικής προβλήτας.

Η οργάνωση της πόλης, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, ακολουθεί τους πολεοδομικούς κανόνες της εποχής. Ο κεντρικός οδικός άξονας, πλάτους 4,5 - 4,7 μέτρων, διασχίζει το κέντρο της πόλης με κατεύθυνση Α-Δ. Τρία τμήματά του έχουν εντοπιστεί στο δυτικό άκρο της πόλης, προς την είσοδο της από το λιμάνι. Σε τρεις θέσεις έχει εντοπιστεί ο κάθετος του, με κατεύθυνση Β-Ν και πλάτος 4,20 μέτρα.

. Στα δημόσια κτίρια που έχουν έρθει μέχρι σήμερα στο φως ανήκουν τα 3 ή 4 λουτρά ή θέρμες σε διαφορετικά σημεία της πόλης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ανατολικές θέρμες, όπου έχουν αποκαλυφθεί θολωτές δεξαμενές και υπόστυλες αίθουσες με μαρμαρόστρωτα δάπεδα και ορθομαρμάρωση. Η Αγορά πρέπει να βρισκόταν κοντά στο λιμάνι, καθώς στην περιοχή της εισόδου έχει αποκαλυφθεί τμήμα μεγάλης υπόστυλης στοάς, που ίσως σχετίζεται με αυτή τη λειτουργία.

Αν και τα δημόσια οικοδομήματα που έχουν έρθει στο φως είναι λίγα, η ιδιαίτερη άνθιση και ακμή της πόλης πιστοποιείται από τις πολυτελείς οικίες και τις ιδιωτικές αστικές επαύλεις με τα ψηφιδωτά δάπεδα, που έρχονται στο φως τμηματικά και πολύ αποσπασματικά. Την πληρέστερη μέχρι τώρα εικόνα για τις επαύλεις αυτές μας παρέχει η ανασκαφή του Κέντρου Υγείας Κισάμου. Πρόκειται για μεγαλοπρεπή αστική έπαυλη, της οποίας το διασωθέν τμήμα καταλαμβάνει έκταση 1,5 στρέμματα. Η θέση του ρωμαϊκού νεκροταφείου με λαξευτούς αλλά και κτιστούς τάφους (1ος-3ος αιώνας μ.Χ.) εντοπίζεται όχι μακριά από την πόλη, στο βόρειο τμήμα, κοντά στην αρχαία παραλία.

### **11.10 ΓΑΥΔΟΣ**

Το νησί της Γαύδου αποτελεί το νότιο κατοικημένο εθνικό όριο της Ελλάδας, το νοτιότερο άκρο της Ευρώπης. Τα πιο πρώιμα επιφανειακά υπολείμματα χρονολογούνται στην μεταβατική νεολιθική περίοδο. Η διάσπαρτη κεραμική φαίνεται να εκπροσωπεί, σε διαφορετικούς βαθμούς, όλες τις περιόδους του μινωικού πολιτισμού, με κάποια ίσως έμφαση στη Μεσομινωική περίοδο. Από το 1992 έως το 1997 πραγματοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο Κρήτης επιφανειακή έρευνα στο νησί, ενώ από το 1998 διενεργεί σωστικές ανασκαφές στη Γαύδο.

Στο λόφο του Αγίου Ιωάννη εντοπίστηκαν λείψανα από συγκροτήματα οικιών, μία λαξευτή δεξαμενή, καθώς και λαξευμένοι χώροι για εξόρυξη δομικού υλικού. Γύρω από τη σημερινή εκκλησία του Αγίου Ιωάννη έχουν εντοπιστεί υποθεμελιώσεις



αρχαίων κτιρίων. Λείψανα κτιριακών εγκαταστάσεων υπάρχουν ακόμη στις παρυφές του λόφου ανατολικά, μέχρι σχεδόν την αιγιαλίτιδα ζώνη και την παραλία του Αγίου Ιωάννη. Τα θεμέλια κτιρίου των ρωμαϊκών χρόνων διακρίνονται πάνω στην παραλία.

Στα βόρεια του Κεδροδάσους εκτείνεται νεκροταφείο κλασικών και ελληνοιστικών χρόνων, το οποίο είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος. Διακρίνονται τουλάχιστον 20 τάφοι λαξευμένοι στο βράχο με επίσης λαξευτό διάδρομο. Σε ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο ρέμα του Αγίου Παύλου, αποκαλύφθηκε μικρό αγροτικό συγκρότημα των ρωμαϊκών χρόνων με εγκατάσταση ληνού. Ανατολικά της παραλίας του Σαρακήνικου, στο λόφο "Κάβο", έχει εντοπιστεί άφθονη κεραμική των προϊστορικών χρόνων και έχουν περισυλλεγεί λίθινα εργαλεία.

Στην περιοχή του Σαρακήνικου, έχουν ανασκαφεί δύο αγροικίες των ρωμαϊκών χρόνων με εγκαταστάσεις ελαιοπιεστηρίου. Σε διάφορες περιοχές του νησιού, έχουν εντοπιστεί πολλά λαξευτά υπαίθρια πατητήρια, κεραμικοί κλίβανοι καθώς και μεμονωμένοι τάφοι, κιβωτιόσχημοι, λαξευμένοι στο βράχο και θαλαμοειδείς.

### **11.11 ΤΑΡΡΑ**

Η Τάρρα ήταν πόλη της δυτικής Κρήτης, κοντά στο στόμιο του φαραγγιού της Σαμαριάς, στη θέση του σημερινού οικισμού της Αγίας Ρούμελης, σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα, πάνω σε λόφο στην αριστερή (ανατολική) όχθη του χειμάρρου που κατεβαίνει το Φαράγγι της Σαμαριάς.

Ιδρύθηκε πιθανότατα στους κλασικούς χρόνους και υπήρξε σημαντικό θρησκευτικό κέντρο των Δωριέων, με πολλούς ναούς, πλούσια αναθήματα και με κύρια λατρεία του Απόλλωνα Ταρραίου. Ακμασε κυρίως κατά την Ελληνορωμαϊκή περίοδο.

Η αρχαία Τάρρα ήταν παραλιακή πόλη, χτισμένη σε υπώρειες λόφου στην έξοδο του εθνικού δρυμού της Σαμαριάς προς τη θάλασσα, στις ακτές του Λιβυκού πελάγους. Διέθετε ισχυρή οχύρωση, τμήματα της οποία έχουν διασωθεί. Στη δυτική πλευρά της κοίτης του ποταμού σώζονται τα ερείπια αρχαίου ναού, πιθανώς του Απόλλωνα, επί του οποίου είχε ιδρυθεί παλαιοχριστιανική βασιλική (διασώζονται οι τοίχοι σε ύψος 3 μέτρων καθώς και ψηφιδωτά δάπεδα), που μετατράπηκε σε μικρό ναό της Παναγίας. Ακόμη ένα ιερό, υπαίθριου χαρακτήρα, βρέθηκε στο φαράγγι της Σαμαριάς και τοποθετείται χρονολογικά από τα αρχαϊκά έως και τα υστερορωμαϊκά χρόνια.

Εντός του οικισμού της Αγίας Ρουμέλης έχουν ανασκαφεί τμήματα του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης. Σε ανασκαφική έρευνα που διενεργήθηκε το 1970 στην παραλιακή θέση Γυαλός αποκαλύφθηκαν τμήματα του νεκροταφείου με ταφές των αρχαϊκών, κλασικών, ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Ανασκάφηκαν τριάντα κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ο χώρος του ρωμαϊκού νεκροταφείου χρησιμοποιήθηκε και κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο και σε μικρή απόσταση από αυτό είχαν οικοδομηθεί μικρά, θρησκευτικής χρήσεως, οικήματα.

Οικισμός των κλασικών χρόνων έχει εντοπιστεί και στην Πάνω Αγία Ρουμέλη, ενώ κατά τη διάρκεια канаδικής επιφανειακής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα Σφακιά, επισημάνθηκε και προϊστορικός οικισμός δυτικά του αρχαίου οικισμού της Αγίας Ρουμέλης. Η Τάρρα θεωρείται ότι είχε σπουδαία εργαστήρια υαλουργίας αλλά η δοκιμαστική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε το 1959 δεν έδωσε δείγματα που να επιβεβαιώνουν αυτή την άποψη. Τα ευρήματα από την αρχαία πόλη της Τάρρας εκτίθενται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων.

#### **11.12 ΦΡΟΥΡΙΟ ΦΡΑΓΚΟΚΑΣΤΕΛΛΟ**

Βενετσιάνικο φρούριο, σχήματος ορθογωνίου με τετράγωνο πύργο σε κάθε πλευρά. Πάνω από την πύλη σώζεται ανάγλυφο το λιοντάρι του Αγ. Μάρκου και βενετσιάνικα στέμματα.

Τα εσωτερικά κτίρια και οι πολεμίστρες κατασκευάστηκαν την εποχή της τουρκοκρατίας, οπότε πραγματοποιήθηκαν πολλές επισκευές. Κάτω από το φρούριο υπάρχουν ερείπια της εκκλησίας του Αγ. Μάρκου. Η ανέγερση του αποφασίστηκε το 1371, για την προστασία του μικρού παρακειμένου όρμου από τους κουρσάρους. Η χρήση του την περίοδο της Βενετοκρατίας ήταν μηδαμινή, ενώ τις παραμονές της Τουρκικής επίθεσης ήταν παροπλισμένο.

Το 1828 βρισκόταν στα χέρια των Κρητών επαναστατών, οπότε πολιορκήθηκε και καταστράφηκαν οι πύργοι του. Σύμφωνα με την παράδοση το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Μάη και υπό συγκεκριμένες καιρικές συνθήκες εμφανίζονται να οδεύουν προς το Φραγκοκάστελλο μαύρες σκιές ενόπλων κρητικών αγωνιστών που έχασαν εκεί τη ζωή τους. Οι ντόπιοι τους ονομάζουν Δροσουλίτες. Κοντά στο φρούριο, βρίσκεται ο ναός του Αγ. Νικήτα, του 1371, όπου σώζονται ίχνη παλαιοχριστιανικής βασιλικής.



Άποψη του Φραγκοκάστελλου

## ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

### Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

#### ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12 : ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

##### 12.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Τους αρχαιολογικούς χώρους και όχι τα μουσεία προτιμούν οι Έλληνες και οι ξένοι επισκέπτες. Αυτό αποδεικνύουν τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας που αφορούν την κίνηση στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους κατά τον Απρίλιο του 2007. Τα νούμερα είναι εύγλωττα. Το σύνολο των αρχαιολογικών χώρων επισκέφθηκαν 306.527 άτομα, ενώ το ίδιο διάστημα τις πόρτες των μουσείων μας πέρασαν 141.041 επισκέπτες. Η διαφορά είναι μεγάλη.

Μια πρώτη πρόχειρη εξήγηση για τη μεγαλύτερη γοητεία των αρχαιολογικών χώρων είναι γιατί αφήνουν ελεύθερη τη φαντασία του επισκέπτη, χωρίς να τον εξαναγκάζουν η πολύ προσεκτική και, ίσως, κουραστική παρατήρηση μεμονωμένων αντικειμένων. Από την άλλη, τα μουσεία μας μάλλον δεν πρέπει να νιώθουν υπερήφανα, που δεν έχουν καταφέρει να πείσουν τους επισκέπτες ότι μια περιδιάβαση στις αίθουσές τους μπορεί να είναι εξίσου διασκεδαστική όσο και επιμορφωτική υπόθεση.

Δείχνουν, όμως, και κάτι άλλο τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (Πίνακας 12.1). Δεν φτάνει που τα μουσεία έρχονται δεύτερα σε σχέση με τους αρχαιολογικούς χώρους. Μειώνονται και οι επισκέπτες τους.

Έτσι, ενώ τον Απρίλιο του 2006 όλα τα μουσεία της χώρας είχαν δεχτεί 174.922 επισκέπτες τον Απρίλιο του 2007 οι επισκέπτες ήταν 141.041, υπήρξε, δηλαδή, μείωση της τάξης του 24,0%. Αντίθετα οι επισκέπτες των αρχαιολογικών χώρων είχαν άνοδο της τάξης του 22,7%. Τον Απρίλιο του 2006, οι επισκέπτες των αρχαιολογικών χώρων ήταν 249.817, ενώ τον Απρίλιο του 2007 ήταν 306.527.

**Πίνακας 12.1 : Επισκέπτες μουσείων και αρχαιολογικών χώρων και συνολικές εισπράξεις: Απρίλιος 2006 – 2007**

<b>ΜΟΥΣΕΙΑ – ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ</b>	<b>Απρίλιος 2006</b>	<b>Απρίλιος 2007</b>
<b>Αριθμός Επισκεπτών**</b>		
<b>A. Μουσεία (σύνολο)</b>	<b>174.922</b>	<b>141.041</b>
Εθνικού Αρχαιολογικού	25.316	15.363
Αρχαίας Ολυμπίας	15.512	15.198
Παλάτι Ιπποτών (Ρόδου)	4.866	5.025
Ηρακλείου (Κρήτης)	4.390	
Ρόδου	1.380	1.100
Δελφών	24.700	21.250
Λοιπών Μουσείων	103.148	8.715
<b>B. Αρχαιολογικοί Χώροι (σύνολο)</b>	<b>249.817</b>	<b>306.527</b>
Επιδαύρου*	12.900	22.650
Ακροπόλεως Μυκηνών & Θησαυρού Ατρέα	24.699	11.326
Ακροπόλεως Αθηνών*	39.224	56.234
Σουνίου	17.333	19.093
Ακροπόλεως Λίνδου	5.455	6.118
Καμείρου (Ρόδος)	586	11.086
Αρχαίας Ολυμπίας	23.792	25.018
Κνωσσός	9.776	21.517
Φαιστός	1.078	1.662
Αρχαίας Κορίνθου*	12.767	13.112
Μυστρά *	2.690	2.930
Δελφών	24.520	27.850
Λοιπών Αρχαιολογικών Χώρων	74.997	97.931
<b>Εισπράξεις (σε Ευρώ)</b>		
<b>Μουσεία και Αρχαιολογικοί Χώροι</b>	<b>1.243.492</b>	<b>1.482.805</b>
<b>A. Μουσεία</b>	<b>336.279</b>	<b>247.619</b>
<b>B. Αρχαιολογικοί Χώροι</b>	<b>907.213</b>	<b>1.235.186</b>

\* Ισχύει ενιαίο εισιτήριο για το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο.

## **12.2 ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ : ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 2004/2005**

Από τον παρακάτω πίνακα και τα γραφήματα θα παρουσιαστεί η τουριστική κίνηση στους δημοφιλέστερους αρχαιολογικούς χώρους της Πελοποννήσου και της Κρήτης, κατά την διάρκεια του Αυγούστου του 2004 και 2005. Επειδή δεν ήταν δυνατή η εύρεση μεμονωμένων πληροφοριών και αριθμών για τα μουσεία και τους

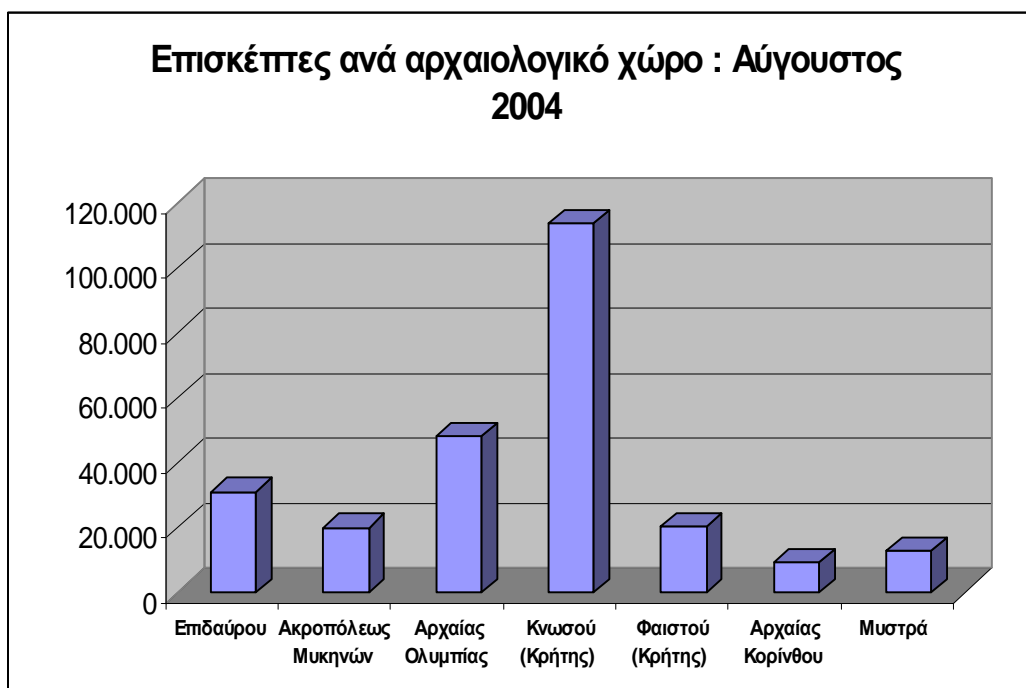
αρχαιολογικούς χώρους που αφορούν την εργασία μας, παραθέτονται, αναγκαστικά, στοιχεία και για τις υπόλοιπες περιοχές.

**Πίνακας 12.2 : Επισκέπτες μουσείων και αρχαιολογικών χώρων και συνολικές εισπράξεις: Αύγουστος 2004 και 2005.**

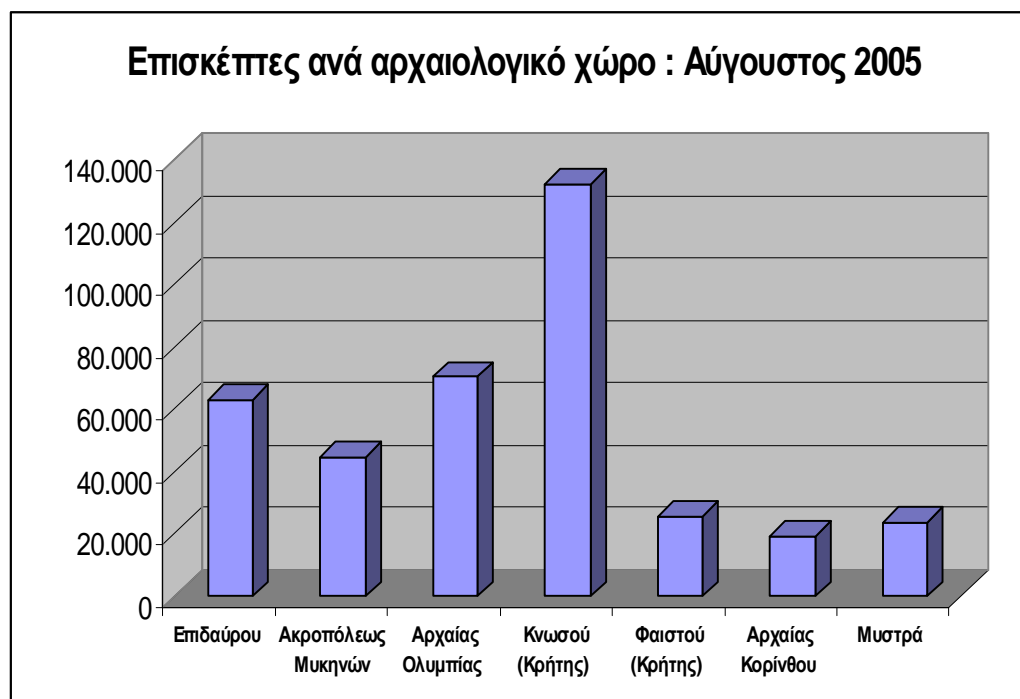
Μουσεία Αρχαιολογικοί Χώροι	Αύγουστος 2004	Αύγουστος 2005	Μεταβολή % 2004/2005
<b>Αριθμός Επισκεπτών**</b>			
<b>A. Μουσεία (σύνολο)</b>	<b>381.151</b>	<b>389.882</b>	<b>2,3</b>
Εθνικού Αρχαιολογικού	34.696	50.232	44,8
Αρχαίας Ολυμπίας	16.433	17.382	5,8
Παλάτι Ιπποτών (Ρόδου)	45.367	45.565	0,4
Ηρακλείου (Κρήτης)	31.900	45.300	42,0
Ρόδου	12.300	11.610	-5,6
Δελφών	12.432	23.950	92,6
Λοιπών μουσείων	228.023	195.843	-14,1
<b>B. Αρχαιολογικοί Χώροι (σύνολο)</b>	<b>894.380</b>	<b>1.158.433</b>	<b>29,5</b>
Επιδαύρου *	31.000	63.200	103,9
Ακροπόλεως Μυκηνών & Θησαυρού Ατρέα	20.003	44.796	123,9
Ακροπόλεως Αθηνών *	141.352	135.752	-4,0
Σουνίου	26.493	28.262	6,7
Ακροπόλεως Λίνδου	78.663	91.364	16,1
Καμείρου (Ρόδου)	20.129	19.113	-5,0
Αρχαίας Ολυμπίας	48.156	70.344	46,1
Κνωσού (Κρήτης)	113.538	131.943	16,2
Φαιστού (Κρήτης)	20.099	25.488	26,8
Αρχαίας Κορίνθου *	9.171	19.254	109,9
Μυστρά *	12.550	23.730	89,1
Δελφών	20.360	43.250	112,4
Λοιπών αρχαιολογικών χώρων	352.866	461.937	30,9
<b>Εισπράξεις (σε Ευρώ)</b>			
<b>Μουσεία και Αρχαιολογικοί Χώροι</b>	<b>5.852.269,00</b>	<b>7.824.328,00</b>	<b>33,7</b>
<b>A. Μουσεία</b>	<b>1.132.655,00</b>	<b>1.452.810,00</b>	<b>28,3</b>
<b>B. Αρχαιολογικοί χώροι</b>	<b>4.719.614,00</b>	<b>6.371.518,00</b>	<b>35,0</b>

\* Ισχύει ενιαίο εισιτήριο για το μουσείο και τον αρχαιολογικό χώρο

Γράφημα 12.1



Γράφημα 12.2



Σύμφωνα με τα γραφήματα 12.1 και 12.2, καθώς και με τον πίνακα 12.2, παρατηρούμε ότι ο συνολικός αριθμός των επισκεπτών στους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας μας τον Αύγουστο του 2004 είναι 894.380. Τον ίδιο μήνα της επόμενης χρονιάς, οι επισκέπτες ανέρχονται στους 1.158.433, δηλαδή υπάρχει ποσοστό αύξησης 29,5%, γεγονός αντίθετο από το αναμενόμενο, εφόσον η Ελλάδα φιλοξενούσε τους Ολυμπιακούς Αγώνες τον Αύγουστο του 2004.

Αντίθετα από τους αρχαιολογικούς τόπους της υπόλοιπης χώρας τον Αύγουστο του 2005, τα αρχαία μνημεία της Πελοποννήσου και της Κρήτης παρουσιάζουν την μεγαλύτερη προσέλευση τουριστών, σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά, με ποσοστό αύξησης άνω του 45%, με αποκορύφωμα την αύξηση του αριθμού των επισκεπτών στην Κνωσό της Κρήτης που έφτασε στις 131943 επισκέψεις. Γεγονός ελπιδοφόρο για τον τουρισμό της ευρύτερης περιοχής.

Επίσης, τα γενικά έσοδα από μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους αυξήθηκαν, από το 2004 ως το 2005, κατά 33,7% (δηλαδή περίπου 2.000.000 Ευρώ), από τα οποία μεγάλο μέρος προήλθε κυρίως από την Πελοπόννησο και την Κρήτη (Φαιστός, Κνωσός).

Θα πρέπει, λοιπόν, να αναρωτηθούμε τι ακριβώς έφταιξε και δεν εκμεταλευτήκαμε την αύξηση του τουρισμού της χώρας μας τον Αύγουστο του 2004. Μήπως θα έπρεπε να κάνουμε σαν χώρα κάποιες παραπάνω ενέργειες για την προώθηση του τουρισμού και σε άλλες πόλεις εκτός από την Αθήνα εκείνη την περίοδο;

Θα μπορούσε, λοιπόν, η πολιτεία να δημιουργήσει διαφημιστικές καμπάνιες και για άλλα είδη τουρισμού εκείνη την περίοδο, στην παρούσα περίπτωση για τους αρχαιολογικούς χώρους της χώρας μας, έτσι ώστε να εκμεταλευτεί καλύτερα την επίσκεψη των εκατοντάδων χιλιάδων τουριστών στη χώρα μας. Και αν υπήρξε διαφήμιση, προφανώς δεν έγινε σωστά διότι οι αριθμοί μιλούν από μόνοι τους.

### **12.3 ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ : ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2006/2007**

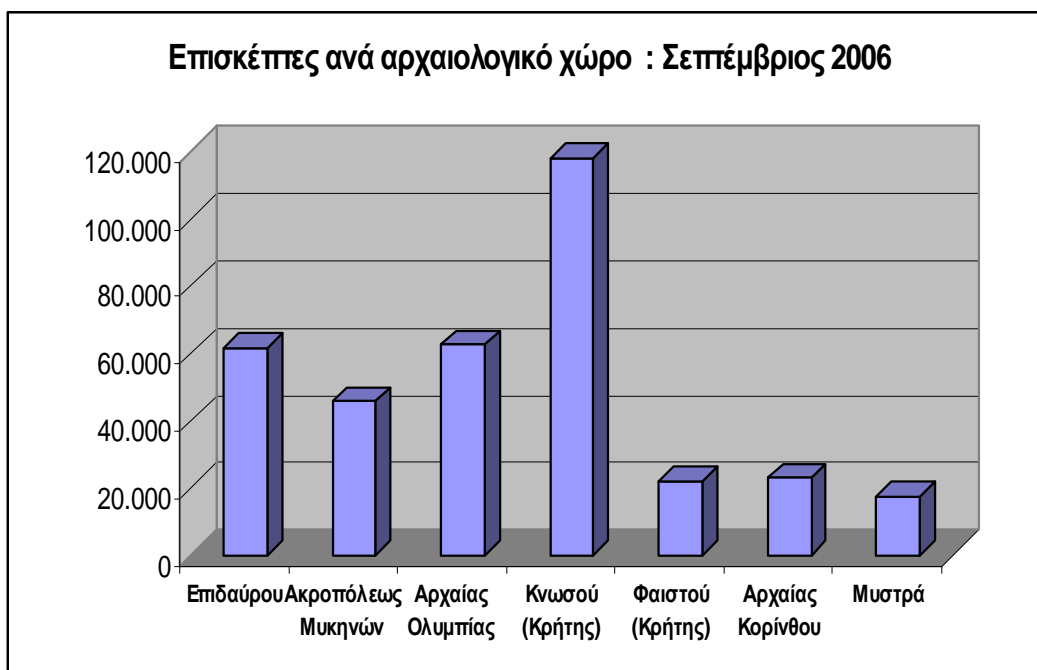
Στον παρακάτω πίνακα 3 και στα γραφήματα 3 και 4 παρατίθενται τα στατιστικά στοιχεία για την προσέλευση στους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία από το Σεπτέμβριο του 2006 και του 2007.



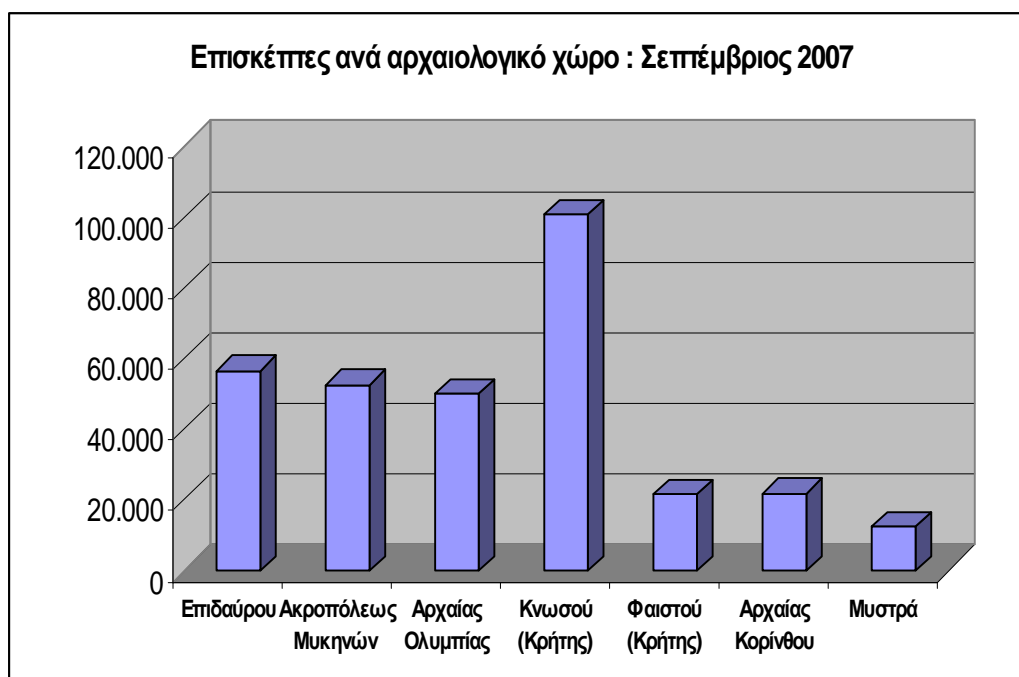
Πίνακας 12.3 : Επισκέπτες μουσείων και αρχαιολογικών χώρων και συνολικές εισπράξεις: Σεπτέμβριος 2006 και 2007

Μουσεία Αρχαιολογικοί Χώροι	Σεπτέμβριος 2006	Σεπτέμβριος 2007	Μεταβολή % 2006/2007
<b>Αριθμός Επισκεπτών**</b>			
<b>A. Μουσεία (σύνολο)</b>	<b>347.077</b>	<b>300.955</b>	<b>-13,3</b>
Εθνικού Αρχαιολογικού	49.169	51.967	5,7
Αρχαίας Ολυμπίας	19.149	10.944	-42,8
Παλάτι Ιπποτών (Ρόδου)	37.381	34.327	-8,2
Ηρακλείου (Κρήτης)	37.700	22.705	-39,8
Ρόδου	12.530	12.815	2,3
Δελφών	29.350	21.250	-27,6
Λοιπών μουσείων	161.798	146.947	-9,2
<b>B. Αρχαιολογικοί Χώροι (σύνολο)</b>	<b>1.155.116</b>	<b>1.032.510</b>	<b>-10,6</b>
Επιδαύρου	61.400	56.600	-7,8
Ακροπόλεως Μυκηνών & Θησαυρού Ατρέα	45.707	52.558	15,0
Ακροπόλεως Αθηνών	158.119	153.488	-2,9
Σουνίου	31.373	24.264	-22,7
Ακροπόλεως Λίνδου	90.698	85.719	-5,5
Καμείρου (Ρόδου)	29.716	26.990	-9,2
Αρχαίας Ολυμπίας	62.671	50.247	-19,8
Κνωσού (Κρήτης)	117.832	100.594	-14,6
Φαιστού (Κρήτης)	22.174	21.382	-3,6
Αρχαίας Κορίνθου	23.100	21.933	-5,1
Μυστρά	17.480	12.525	-28,3
Δελφών	46.650	30.100	-35,5
Λοιπών αρχαιολογικών χώρων	448.196	396.110	-11,6
<b>Εισπράξεις (σε Ευρώ)</b>			
Μουσεία και Αρχαιολογικοί Χώροι	7.535.677,00	7.424.665,00	-1,5
A. Μουσεία	1.267.464,00	1.217.946,00	-3,9
B. Αρχαιολογικοί χώροι	6.268.213,00	6.206.719,00	-1,0

Γράφημα 12.3



Γράφημα 12.4



Από τον πίνακα 12.3 και από τα γραφήματα 12.3 και 12.4, είναι φανερό πως οι αριθμοί προσέλευσης τουριστών στους αρχαιολογικούς χώρους και τα μουσεία όλης της χώρας έχουν μειωθεί. Εξαίρεση αποτελεί η Ακρόπολη των Μυκηνών, που παρουσιάζει μια μικρή αύξηση της τάξεως του 15%. Στο σύνολο τους οι αρχαιολογικοί χώροι έχουν υποστεί μείωση κατά 150.000 επισκέπτες. Δηλαδή περίπου -10,6%. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Αρχαίας Ολυμπίας, η οποία το Σεπτέμβριο του 2006 είχε 62.671 τουρίστες, ενώ το ίδιο μήνα του επόμενου χρόνου είχε 50.247 επισκέπτες. Δηλαδή μια μείωση της τάξης του 19,8%.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η μείωση αυτή, το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, οφείλεται προφανώς στην πύρινη λαίλαπα που ξέσπασε στους νομούς της Πελοποννήσου και σε όλη την υπόλοιπη χώρα. Οι φλόγες, δυστυχώς, έφτασαν μέχρι και τον ιερό χώρο της αρχαίας Ολυμπίας, αφήνοντας απέραντες εκτάσεις καμμένης γης, καμμένων σπιτιών και τουριστικών επιχειρήσεων (περίπου 800.000 άτομα έμειναν άνεργα). Ευτυχώς τα αρχαία της περιοχής δεν υπέστησαν ανεπανόρθωτες ζημιές.

Το γεγονός αυτό, είχε σαν αποτέλεσμα οι τουρίστες – και ειδικά οι αλλοδαποί – να είναι αρκετά επιφυλακτικοί ως προς την επίσκεψή τους στην χώρα μας, μετά τα τραγικά γεγονότα που συνέβησαν το καλοκαίρι του 2007.

Επίσης, πρέπει να αναφερθεί πως ειδικά κονδύλια έχουν προσφερθεί για την αναδάσωση και αναδιαμόρφωση των περιοχών αυτών. Δεν πρέπει όμως να γίνονται τέτοια πράγματα εξ αρχής. Δεν επιτρέπεται να αφήνουμε τέτοια ιστορικά μνημεία να κινδυνεύουν. Πόσο μάλλον να κινδυνεύουν να καούν ολοσχερώς. Είναι ανεπίτρεπτο να αφήνουμε στην τύχη της την κληρονομιά που μας έχουν αφήσει οι πρόγονοί μας.

Θα πρέπει, λοιπόν να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την περαιτέρω προστασία τέτοιων ιερών χώρων όπως η Αρχαία Ολυμπία. Γιατί σε περίπτωση μιας οποιασδήποτε υλικής καταστροφής του χώρου, οι επιπτώσεις θα είναι τεράστιες και για τη χώρα μας ως τουριστικός προορισμός, αλλά και για την οικονομία της ευρύτερης περιοχής.

Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε ότι οι παραπάνω στατιστικοί πίνακες είναι αληθινά δεδομένα από το δικτυακό τόπο της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος, από την ιστοσελίδα <http://www.statistics.gr>.

## **ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13 : ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

### **13.1 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ**

Εφόσον το τουριστικό προϊόν είναι από τα βασικότερα που έχει να αναδείξει η χώρα μας, πρέπει να γίνουν οι κατάλληλες ενέργειες ώστε να αναδειχθεί και να προωθηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Παρακάτω θα παρουσιασθούν ορισμένα σημεία, που η βελτίωση και η αναπτύξη τους μπορούν να ανεβάσουν την χώρα μας σε μια υψηλότερη θέση στον κατάλογο των τουριστικών προορισμών, κάτι που έχει φυσικά άμεση σχέση με την τουριστική ανάπτυξη των αρχαιολογικών μας χώρων.

**Βελτίωση των έργων υποδομής.** Αρχικά, θα πρέπει να δοθεί η πέπουσα σημασία και να βελτιωθούν τα έργα υποδομής σε όλη την χώρα (οδικά δίκτυα, λιμένες, αερολιμένες) ώστε να εξασφαλιστεί η ταχύτερη και ασφαλέστερη πρόσβαση των επισκεπτών στις περισσότερες περιοχές της χώρας μας, χωρίς, φυσικά, να επηρεαστεί αρνητικά το φυσικό περιβάλλον της περιοχής. Είναι γεγονός πως τα δημόσια έργα και η σωστή λειτουργία τους συμβάλλουν στην δημιουργία καλών εντυπώσεων των επισκεπτών.

Στην Πελοπόννησο έχουν ξεκινήσει οι κατασκευές της Ανατολικής Οδού, που θα συνδέει την Κόρινθο, την Τρίπολη, την Μεγαλόπολη και την Καλαμάτα και της Βορειοδυτικής Οδού, που θα συνδέει την Ελευσίνα, την Κόρινθο, την Πάτρα, τον Πύργο και την Τσακώνα. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέχει η περιφέρεια Πελοποννήσου γίνονται και προσπάθειες εκσυγχρονισμού στο λιμάνι της Πάτρας, το οποίο αποτελεί βασικότατη πύλη εισόδου, όχι μόνο για την Πελοπόννησο αλλά για όλη την χώρα εφόσον είναι και το δεύτερο μεγαλύτερο στην Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα αναβαθμίζεται και το αεροδρόμιο της Καλαμάτας.

Στην Κρήτη, τώρα, αναβαθμίζεται ο Βόρειος Οδικός Άξονας, ο οποίος πρόκειται να ενωθεί και με το νότιο οδικό δίκτυο του νησιού ενώ σημαντικές παρεμβάσεις θα γίνουν και στους αερολιμένες του Ηρακλείου και της Σητείας. Τέλος, έχει δρομολογηθεί η κατασκευή νέου διεθνούς αεροδρομίου στο Καστέλλι.

**Αναβάθμιση των αρχαιολογικών και ιστορικών μνημείων.** Ένας δεύτερος τρόπος προώθησης του τουρισμού στην χώρα μας, είναι η αναβάθμιση της ποιότητας των αρχαιολογικών και ιστορικών μας χώρων. Εξάλλου, οι περισσότεροι επισκέπτες

προτιμούν την Ελλάδα ως τουριστικό προορισμό για να θαυμάσουν και από κοντά τα μεγαλειώδη μνημεία που μας κληροδότησαν οι πρόγονοι μας. Πολλοί από τους αρχαιολογικούς μας χώρους χρειάζονται αναπαλαίωση και σωστή συντήρηση. Στο μουσείο της Αρχαίας Ολυμπίας έγινε ανακαίνιση το 2004, ώστε να υποδεχτεί τους εκατομμύρια επισκέπτες που έφτασαν στον χώρο του για τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Παρόλα ταύτα, όπως σημειώθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η κίνηση στους αρχαιολογικούς μας χώρους ήταν μεγαλύτερη την ίδια περίοδο της επόμενης χρονιάς. Τα έργα συντήρησης του μουσείου της Κνωσσού ξεκίνησαν το 1999 κ διήρκησαν μέχρι το 2001. Έγιναν στερεώσεις, αισθητική αποκατάσταση των χρωμάτων των τοιχογραφιών, αντικαταστάσεις μικρής κλίμακας, ανοίχτηκαν διάδρομοι για την άνεση των επισκεπτών και δημιουργήθηκαν και αποστραγγιστικά έργα για να απομακρύνονται τα όμβρια ύδατα. Στα περισσότερα μουσεία θα ήταν πολύ σημαντικό να υπάρχουν και ξεναγοί οι οποίοι, όχι μόνο θα παρουσιάζουν τα εκθέματα αλλά θα εξηγούν και την σχέση τους με τον σύγχρονο κόσμο.

**Ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού.** Ένας τρίτος παράγοντας που θα βοηθήσει την τουριστική ανάπτυξη της Πελοποννήσου και της Κρήτης είναι οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού. Είναι γεγονός ότι η πλειοψηφία των επισκεπτών, τόσο των αλλοδαπών, όσο και των ημεδαπών, επιλέγουν την Ελλάδα για τα πολιτιστικά της στοιχεία αλλά και για τον παραλιακό της τουρισμό. Δεν υπάρχει Έλληνας και ξένος επισκέπτης που να μην λατρεύει τον ήλιο και την θάλασσα της χώρας μας. Ωστόσο, η μορφολογία της Ελλάδας ικανοποιεί όλα τα είδη τουριστών.

Χειμερινός τουρισμός: Στην Πελοπόννησο, στην περιοχή των Καλαβρύτων δίνεται η ευκαιρία στους λάτρεις των χειμερινών σπορ να απολαύσουν μια πραγματικά απολαστική εμπειρία στο χιονοδρομικό κέντρο της περιοχής. Λειτουργεί εδώ και 21 χρόνια και βρίσκεται στην βορειοδυτική πλευρά του όρους Χελμού. Διαθέτει δώδεκα πίστες, επτά αναβατήρες, εστιατόρια, καφετέριες, σχολή σκι και μαγαζιά ενοικίασης εξοπλισμού σκι ενώ μπορεί κανείς να διαμείνει στα ξενοδοχεία, στα καταλύματα και στους ξενώνες που υπάρχουν στην περιοχή. Λειτουργεί από τον Δεκέμβριο ως τον Απρίλιο. Υπάρχει και δεύτερο χιονοδρομικό κέντρο στην κεντρική Πελοπόννησο, στο όρος Μαίναλο, στην περιοχή Οστρακίνα.

Στην Κρήτη, ο χειμερινός τουρισμός δεν είναι ιδιαίτερα γνωστός όπως στην Πελοπόννησο. Πολλές φορές οι κάτοικοι της περιοχής προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τις παλαιές εγκαταστάσεις αλλά τελικά απέτυχαν. Σύμφωνα με άρθρο

γνωστής τουριστικής ηλεκτρονικής εφημερίδας, στις 9 Μαρτίου του 2005, ειδικοί από την Αυστρία επισκέφθηκαν το χιονοδρομικό κέντρο των Ανωγείων προκειμένου να μελετήσουν τον χώρο και την πιθανότητα ανακατασκευής του.

Τουρισμός περιπέτειας : είναι ένα είδος τουρισμού που συνήθως προτιμάται από νέα άτομα. Περιλαμβάνει περιπλανήσεις σε ορμητικούς χειμάρους, ορειβασία, πτώσεις με ανεμόπτερα, πεζοπορία, καταδύσεις και ένα νέο ομαδικό παιχνίδι, το paintball. Η Πελοπόννησος διαθέτει απίστευτο συνδυασμό τοπίων και ικανοποιεί και τον πιο απαιτητικό τουρίστα σε αυτόν τον τομέα. Στον ποταμό Λάδωνα, στον Λούσιο, στον Ερύμανθο και στον Λάδωνα, μπορεί κανείς να δοκιμάσει τις δυνατότητες του στο ράφτινγκ, στο κανό και σε άλλες παρόμοιες δραστηριότητες. Στην λίμνη Τσιβλού, στον Ταύγετο και στο Μαίναλο πραγματοποιούνται περιηγήσεις με jeep ενώ στον Βουραϊκό, στην Φόνισσα (στο Ξυλόκαστρο) και στην Νέδα (Μεσσηνία) είναι δυνατό να γίνουν αναρριχήσεις στο φαράγγι.

Στην Κρήτη ο τουρισμός περιπέτειας είναι επίσης πια διαδεδομένος. Στον Γκίγκιλο, στην Δίκητη, στον Ψιλορείτη και στην Θέρισσο γίνονται αναρριχήσεις, ορειβασία, πεζοπορία, στην Φαλάσαρνα, στον Ομαλό και στην λίμνη Κουρνά δοκιμάζονται πτήσεις με parapente. Υπάρχουν πολλά κέντρα καταδύσεων μέσω των οποίων γίνονται μαθήματα scuba diving και ιστιοπλοΐας. Η εναλλακτική αυτή μορφή τουρισμού αναπτύσσεται συνεχώς και φλενει όλο και περισσότερα κέρδη.

Θρησκευτικός τουρισμός: αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς στην πελοποννησιακή χερσόνησο, καθώς τα θρησκευτικά μνημεία που κοσμούν την περιοχή συγκινούν χιλιάδες επισκεπτών. «Ηγέτης» σε αυτόν τον τομέα δεν θα μπορούσε να μην είναι ο Μυστράς, ο οποίος αποτελεί και προστατευόμενο μνημείο της UNESCO, με τις επτά εκκλησιές του και τα πολλά του μοναστήρια.

Θρησκευτικά μνημεία υπάρχουν σε πάρα πολλές περιοχές όπως στο φαράγγι του Λουσίου, η Μονή του Αγίου Γεωργίου Τροπαιοφόρου στο Φενεό της Κορινθίας, που χρονολογείται από το 1693, η Μονή των Τεσσαράκοντα Χρυσάφων στην Λακωνία, ιδρύθηκε το 1620, διαθέτει πολλούς λειτουργικούς χώρους και επί τουρκοκρατίας λειτουργούσε ως κρυφό σχολείο και ο Ιερός Ναός του πολιούχου των Πατρών Άγιος Ανδρέας, ο οποίος είναι χτισμένος από το 1836 (ολοκληρώθηκε το 1843) πάνω στον αρχικό ναό του Αποστόλου, που τον είδε για πρώτη φορά ο επίσκοπος Λιουτπράνδος καθώς περνούσε από τον Πατραϊκό κόλπο, το 986. Είναι η μεγαλύτερη εκκλησία στην χώρα μας και μια από τις μεγαλύτερες της Γηραιάς

ηπείρου. Τέλος, πολλοί είναι οι επισκέπτες της εντυπωσιακής Μονής του Μεγάλου Σπηλαιίου στα Καλάβρυτα, που είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

Στην Κρήτη, στη Μονή Βροντησίου, στο Ζαρό, που δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία ίδρυσης της, διατηρούνται τοιχογραφίες και κειμήλια μεγάλης σημασίας από τον 14<sup>ο</sup> αιώνα. Στην Μονή Πρέβελης Ρεθύμνου, στο κουρταλιώτικο φαράγγι, υπάρχει το καθολικό μοναστήρι του Ιωάννη του Προδρόμου και στο μουσείο του φυλάσσονται άμφια, κειμήλια και το σιγίλιο του Γρηγορίου του Ε' καθώς και βιβλιοθήκη. Ωστόσο, η πιο γνωστή μονή στην Κρήτη είναι αυτή το Αρκαδίου, στο Ρέθυμνο, η οποία θεωρείται πως έχει χτιστεί τον 16<sup>ο</sup> αιώνα αλλά δεν έχει εξακριβωθεί ακόμη. Η ιστορική της σημασία είναι σπουδαία και πασίγνωστη στην Ευρώπη. Κατά την πολιορκία των Τούρκων ο ηγούμενος ανατίναξε την πυριτιδαποθήκη, μαζί με 700 γυναικόπαιδα για να μην πέσουν στα χέρια των εχθρών. Μέσα στην μονή λειτουργεί και μουσείο. Πολλές μονές στην Κρήτη παράγουν λάδι, ελιές, οπωροκηπευτικά προϊόντα και συμμετέχουν στην ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας. Οι τουρίστες που καταφθάνουν στην Κρήτη για θρησκευτικό τουρισμό είναι περίπου πεντακόσιες χιλιάδες, σύμφωνα με τις μελέτες της Περιφέρειας Κρήτης.

Αγροτουρισμός: είναι και αυτός μια σημαντική μορφή τουρισμού καθώς αποτελεί μια ήπια μορφή βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης και δίνει την δυνατότητα στον επισκέπτη να κινηθεί στον αγροτικό χώρο. Οι επισκέπτες έρχονται σε επαφή με την φύση, μαθαίνουν τις ιδιότητες και τις συνήθειες των κατοίκων του κάθε τόπου, τα τοπικά προϊόντα, την κουζίνα και ασχολούνται με τις καλλιέργειες, που τόσο στην χερσόνησο της Πελοποννήσου, όσο και στο νησί της Κρήτης, είναι ποικίλες: λάδι, ελιές, σιτηρά, γαλακτομικά, κάστανα, πορτοκάλια και πάρα πολλά άλλα. Τα τελευταία χρόνια γίνονται μεγάλες προσπάθειες για την προώθηση του αγροτουρισμού διότι έτσι προωθείται και κάθε τοπική κοινωνία.

Ιαματικός τουρισμός: Είναι διαδεδομένος από αρχαιοτάτων χρόνων στην χώρα μας και τα οφέλη των ιαματικών λουτρών είναι πολλά. Τα νερά των πηγών διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή είτε λόγω της θερμοκρασίας τους είτε λόγω των συστατικών που μπορεί να περιέχουν. Η Πελοπόννησος διαθέτει σημαντικές ιαματικές πηγές : της Κυλλήνης, που βρίσκεται στον νομό Ηλείας, σε μια πανέμορφη δασώδη έκταση, γεμάτη ευκάλυπτους. Τα ιαματικά αυτά λουτρά με τις αναθυμιάσεις και την λάσπη μπορούν να θεραπεύσουν αρθριτικά, άσθμα και δερματικές παθήσεις. Έπειτα, ιαματικές πηγές υπάρχουν και στην Ηραία Αρκαδίας, όπου χιλιάδες

επισκέπτες απολαμβάνουν τις θεραπείες που προσφέρονται. Έχει ανακαινιστεί και διαθέτει πλέον είκοσι καμπίνες. Τα νερά εμπιέχουν θείο, το οποίο ενδείκνυται για θεραπεία κατά των ρευματισμών, των γυναικολογικών προβλημάτων, του αυχενικού συνδρόμου, των προβλημάτων στο κυκλοφορικό κλπ. Υδροθεραπευτήρια, ιδιοκτησίας του Ε.Ο.Τ, επίσης, υπάρχουν στην Καϊάφα Ηλείας και του Λουτρακίου, στην Κόρινθο.

Στην Κρήτη, ιαματικές πηγές αναγνωρισμένες από τον Ε.Ο.Τ δεν υπάρχουν ακόμη, αλλά το νησί διαθέτει τέσσερα (στην Ελλάδα είναι έξι στο σύνολο) κέντρα θαλασσοθεραπείας, τα οποία στεγάζονται στα εξής ξενοδοχεία : KANTIA MAPIΣ (Ηράκλειο) , ROYAL MARE VILLAGE (Ηράκλειο), ELOUNDA SPA AND THALASSOTHERAPY CENTER (Λασιίθι), PEARL ROI HEALTH SPA MARINE (Χανιά).

Συνεδριακός τουρισμός: Από τα πίο σημαντικά είδη του τουρισμού, ο συνεδριακός τουρισμός στην χώρα μας, εξελίσσεται αργά αλλά με σταθερούς ρυθμούς ενώ όλο και περισσότερη σημασία δίνεται στην δημιουργία συνεδριακών εγκαταστάσεων. Η χώρα μας κατατάσσεται στην 25<sup>η</sup> θέση των προτιμώμενων συνεδριακών προορισμών παγκοσμίως και το ποσοστό αυτού του είδους τουρισμού ξεπερνά το 5% ετησίως, σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα του Ε.Ο.Τ. Το 2007 πάνω από 150.000 συνέδριοι επισκέφθηκαν την Ελλάδα και τα έσοδα ανήλθαν στα 450 εκατομμύρια Ευρώ.

Στην Πελοπόννησο πολλά ξενοδοχειακά συγκροτήματα διαθέτουν αίθουσες συνεδρίων και εκδηλώσεων, όπως επίσης και τα δύο εκπαιδευτικά ιδρύματα (ΑΕΙ-ΑΤΕΙ) έχουν δικά τους συνεδριακά κέντρα, τα οποία φιλοξενούν σεμινάρια, συνέδρια, εκθέσεις.

Στην Κρήτη, ο μεγαλύτερος αριθμός συνεδρίων λαμβάνει χώρα στο Ηράκλειο. Ωστόσο πολλά ξενοδοχεία είναι πλήρως εξοπλισμένα και έτοιμα να ανταποκριθούν στην πρόκληση μιας άψογης διοργάνωσης κάποιου συνεδρίου.

Θα ήταν πολύ σωτήριο για την οικονομία μας, αν κράτος και φορείς μπορούσαν να αντιληφθούν πόσο μεγάλα οφέλη μπορεί να φέρει ο συνεδριακός τουρισμός, σε συνδιασμό με τον τουρισμό αναψυχής, και λάμβαναν τα απαραίτητα μέτρα.

**Εκπαίδευση του προσωπικού μιας τουριστικής επιχείρησης.** Η τουριστική εκπαίδευση είναι υψίστης σημασίας καθώς η δημιουργία σωστών επαγγελματιών θα οδηγήσει και στην αναβάθμιση της ποιότητας των παρεχόμενων τουριστικών



υπηρεσιών. Είναι τρομερά σημαντικό μια επιχείρηση να πλαισιώνεται από στελέχη καλά εκπαιδευμένα, που θα διαθέτουν ευρύτερες γνώσεις, αφού αυτά τα στελέχη κάποια στιγμή θα πρέπει να προωθήσουν και να πουλήσουν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το τουριστικό προϊόν της Ελλάδας. Τουριστική εκπαίδευση μπορεί κανείς να λάβει από τους εξής φορείς : από την Σχολή Τουριστικών Επαγγελματιών (ΣΤΕ), από τα δημόσια και ιδιωτικά ινστιτούτα (ΙΕΚ) και από τα τμήματα των ανώτατων τεχνολογικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (ΑΤΕΙ).

Το κράτος θα πρέπει να προμηθεύει και να επανδρώνει τα εκπαιδευτικά ιδρύματα με τον κατάλληλο εξοπλισμό, τις απαραίτητες προμήθειες ώστε να μην υπάρχουν πια οι βασικές ελλείψεις. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα καλό θα ήταν να συντονίζονται με τους φορείς τουρισμού, να ενημερώνονται συνεχώς και να συνδέονται με την αγορά. Οι επιχειρήσεις να διοργανώνουν προγράμματα σεμιναρίων, που θα καλύπτουν τις ανάγκες και θα βελτιώνουν το γενικότερο επίπεδο ειδίκευσης του ήδη υπάρχοντος προσωπικού. Η τουριστική εκπαίδευση οφείλει να δημιουργεί όραμα στα νέα άτομα, διότι αυτά κάποτε θα κληθούν να αναδείξουν την Ελλάδα.

### **13.2 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Ο τουρισμός αποτελεί, χωρίς αμφιβολία, μια από τις σημαντικότερες βιομηχανίες σε παγκόσμιο επίπεδο με αποτέλεσμα να υπάρξει για πολλές χώρες βασική πηγή εσόδων και απασχόλησης . Είναι ένα φαινόμενο που παρουσιάζει ραγδαία ανάπτυξη. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου πολλές πόλεις που είχαν καταστραφεί προσπαθούν να ανασυγκροτηθούν και να ιδρύσουν από την αρχή τα κοινωνικά τους σύνολα. Η ανάπτυξη του τεχνολογικού τομέα – εκμηδενισμός αποστάσεων, κατασκευή γρήγορων αεροσκαφών και πλοίων, εξέλιξη των συστημάτων κρατήσεων- και η βελτίωση των συνθηκών εργασίας – άδεια μετ' αποδοχών- έχουν ως αποτέλεσμα ο τουρισμός να είναι προσβάσιμος σε όλους και όχι μόνο στις ανώτερες τάξεις.

Η ιστορία της Ελλάδας και το γεγονός ότι ο πολιτισμός της επηρέασε τον ευρωπαϊκό πολιτισμό γενικότερα, υπήρξε το ενακτήριο λάκτισμα για να ξετυλιχτεί το φαινόμενο αυτό και στην χώρα μας. Μεγάλα τουριστικά κύματα επισκέφθηκαν την χώρα μας την δεκαετία του '50. Η Ελλάδα τότε εξαντλημένη από τους πολέμους βρίσκεται στο ναδίρ και ο τουρισμός αποτελεί γρήγορη λύση στην οικονομία της χώρας. Το καλό κλίμα, η φυσική ομορφιά, η θάλασσα και η ιστορία μας αποτελούν σημαντικά πλεονεκτήματα.

Απο το 1950 κ έπειτα, ξεκινά η τουριστική ανάπτυξη. Ξεκινούν έργα υποδομής, κατασκευάζεται καλύτερο οδικό δίκτυο ενώ χρηματοδοτούνται ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Χτίζονται ξενοδοχεία, μπάγκαλους, καμπινγκ και λειτουργούν σχολές τουριστικών σπουδών. Σταδιακά οργανώνονται κρουαζιέρες εφόσον η Ελλάδα προσφέρεται για τέτοιου είδους εκδρομές. Από την δεκαετία του '60 κ μετά αναπτύσσεται ιδιαίτερα ο παραλιακός τουρισμός κ δίνεται βάση στις εγκαταστάσεις και στις υπηρεσίες κάθε τουριστικής μονάδας ενώ βελτιώνεται και ο εσωτερικός τουρισμός.

Στην σημερινή εποχή η χώρα μας δέχεται περίπου 17 εκατομμύρια τουρίστες αλλοδαπούς (σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ΕΟΤ) και το 2010 αναμένεται ο αριθμός να αυξηθεί στα 20 εκατομμύρια. Η ελληνική τουριστική βιομηχανία αποτελεί το 18% του ΑΕΠ και απασχολεί παραπάνω απο 700.000 άτομα. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO) η χώρα μας είναι 17<sup>η</sup> στην παγκόσμια κατάταξη χωρών υποδοχής εισερχομένου τουρισμού και 10<sup>η</sup> στις τουριστικές εισπράξεις.

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι δεν παρουσιάζουν όλες οι περιοχές της Ελλάδας την ίδια τουριστική ανάπτυξη, κάτι που απορρέει και από τα στατιστικά στοιχεία που παρουσιάστηκαν στους προηγούμενους πίνακες.

Πιο συγκεκριμένα, στην Πελοπόννησο, σύμφωνα με τις μελέτες που πραγματοποίησε ο ΕΟΤ το 2002, οι πιο τουριστικά αναπτυγμένοι νομοί είναι ο νομός Κορινθίας και Αργολίδος. Ο πρώτος, λόγω του ότι βρισκόταν κοντά στην πρωτεύουσα και μπορούσε να προσφέρει παραλιακό τουρισμό και ο δεύτερος, λόγω του ότι απλά ήταν από τις πρώτες περιοχές που δέχτηκαν τουρίστες αλλοδαπούς.

Επίσης, ο νομός Ηλείας παρουσιάζει μεγάλο τουριστικό ενδιαφέρον μιας κ φιλοξενεί ένα από τα μεγαλύτερα μουσεία της Ελλάδας, αυτό της Αρχαίας Ολυμπίας και προσφέρεται για τουρισμό υγείας λόγω των ιαματικών πηγων αλλά και εκεί παρατηρείται μια σχετική πτώση του αριθμού των επισκεπτών (25,9% ). Θα πρέπει να ληφθεί υπόψην επίσης και η μορφολογία της περιοχής που δεν βοηθά όλους τους νομούς να αναπτύξουν παραλιακό τουρισμό, καθώς είναι γνωστό ότι τόσο οι εγχώριοι όσο και οι αλλοδαποί τουρίστες προτιμούν αυτό το είδος τουρισμού.

Γενικότερα, όπως αναφέρουν και τα στατιστικά στοιχεία του ΕΟΤ, η περιφέρεια της Πελοποννήσου δέχεται μόνο το 6,4% των τουριστών επί του συνόλου της χώρας και ίσως αυτό να οφείλεται στο ότι προσελκύει τουρισμό μόνο σε συγκεκριμένα σημεία και για μικρό χρονικό διάστημα. Οι αλλοδαποί προτιμούν να διανυκτερεύουν

για λίγες μέρες σε περιοχές υψηλού αρχαιολογικού ενδιαφέροντος ενώ οι Έλληνες προτιμούν τον τουρισμό του Σαββατοκύριακου. Αυτό μπορεί να οφείλεται στη μικρή διάρκεια τουριστική σεζόν και στην έλλειψη καλής ποιότητας ξενοδοχειακών μονάδων. Εφόσον αναβαθμιστούν οι παρεχόμενες υπηρεσίες στην περιοχή τότε θα προσελκυσθούν και υψηλού εισοδήματος επισκέπτες με αποτέλεσμα να υπάρξει πιο ισορροπημένος καταμερισμός των τουριστών και φυσικά και του παραγόμενου εισοδήματος.

Η Κρήτη, από την άλλη, παρουσιάζει μεγαλύτερη τουριστική κίνηση από αυτή της Πελοποννήσου καθώς διαθέτει πιο εξελιγμένες ξενοδοχειακές μονάδες και υπηρεσίες ως επί το πλείστον. Εξάλλου είναι πολλοί οι τουρίστες –ειδικά από τις Σκανδιναβικές χώρες- που δείχνουν να προτιμούν το συγκεκριμένο ελληνικό νησί λόγω των καλών καιρικών του συνθηκών και φυσικά λόγω των ακτών του, που είναι πολλές. Σύμφωνα με τα στατιστικά δεδομένα που παρατίθενται από διάφορους φορείς (ΕΟΤ, Περιφέρεια Κρήτης) το 20-25% των επισκεπτών καταλήγουν στην Κρήτη και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι 63,5 % των καταλυμάτων του νησιού είναι πλήρη. Τα καταλύματα στο σύνολο τους αυξήθηκαν κατά 53% όταν στην υπόλοιπη χώρα το ποσοστό αύξησης κλινών ήταν 25%. Στην Κρήτη πλέον, υπάρχουν ξενοδοχεία ΑΑ τάξης, camping, μαγακαλους και τρία συνεδριακά κέντρα.

Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την τουριστική ανάπτυξη του νησιού, είναι οι δυο διεθνείς αερολιμένες (Χανιά και Ηράκλειο) στους οποίους το 2006 οι ναυλωμένες πτήσεις που κατέφθασαν αυξήθηκαν στο 20%. Οι αφίξεις, όμως στο λιμάνι των Χανίων μειώθηκαν αυτή την περίοδο (Ιούνιος, Ιούλιος, Αύγουστος) κατά 7,15% λόγω της γενικότερης οικονομικής κρίσης, ενώ οι αφίξεις για κρουαζιέρες στο λιμάνι του Ηρακλείου, αυξήθηκαν φέτος από 300 στις 400.

Γενικότερα η Κρήτη προσφέρει πολλά στον ελληνικό τουρισμό. Το 43,2% των επιχειρήσεων της αφορούν τον τουρισμό. Μπορεί να ικανοποιήσει σχεδόν κάθε απαίτηση του τουρίστα και να υποστηρίξει όλα τα είδη τουρισμού, χωρίς συτό να σημαίνει ότι δεν επιδέχεται βελτίωση.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Φτάνοντας προς το τέλος αυτής της εργασίας γίνεται αντιληπτό πως ο τουρισμός έχει παγκόσμια σημασία και σχεδόν όλοι οι άνθρωποι και ειδικά οι νέες γενιές θα επηρεαστούν κάποια στιγμή από αυτό το φαινόμενο. Στην Ελλάδα ο τουρισμός αποτελεί ίσως την πιο σημαντική οικονομική δύναμη και γι' αυτό αποτελεί και το 18,2% του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος.

Στην συγκεκριμένη εργασία παρουσιάστηκαν οι πιο γνωστοί αρχαιολογικοί χώροι της Πελοποννήσου και της Κρήτης και κατά πόσο επηρεάζουν την τοπική οικονομία καθώς και την οικονομία της χώρας γενικότερα. Είναι φανερό πως ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός και τα αρχαία μνημεία είναι σπουδαίος πόλος έλξης τουριστών μα πια δεν είναι αρκετό. Ο αριθμός των επισκεπτών στα μουσεία έχει μειωθεί και ίσως οι ανάλογοι φορείς πρέπει να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα. Μέτρα για διάφορα θέματα που να αφορούν τον αρχαιολογικό μας πλούτο αλλά κυρίως, όπως επισημάναμε παραπάνω, μέτρα προστασίας των αρχαιολογικών χώρων.

Μερικά από τα προτεινόμενα μέτρα, τα οποία αναφέρονται και στο προηγούμενο κεφάλαιο, συμπεριλαμβάνουν την ανάπτυξη και άλλων μορφών τουρισμού όπως: ο συνεδριακός τουρισμός, ο τουρισμός περιπέτειας, ο τουρισμός υγείας και ο θρησκευτικός τουρισμός. Τα έργα υποδομής στην χώρα μας χρήζουν βελτίωσης ώστε όλα τα ενδιαφέροντα μέρη να είναι προσβάσιμα στους επισκέπτες ενώ το κράτος θα πρέπει να θέσει τις σωστές βάσεις για τους νέους που επιθυμούν να ασχοληθούν με τα τουριστικά επαγγέλματα. Να επανδρώσει και να προμηθεύσει όλες τις σχολές με τα απαραίτητα εφόδια και το απαραίτητο προσωπικό. Είναι καιρός η Ελλάδα να προωθήσει το τουριστικό της προϊόν πιο οργανωμένα και κυρίως ορθότερα.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

### **NOMOS ΑΡΓΟΛΙΔΟΣ**

<http://www.hellas.teipir.gr>

<http://www.argolida.gr>

<http://www.zeus.gr>

<http://www.nafplio.gr/siteseeing.htm>

<http://www.nyloo.com>

<http://www.e-style.gr>

<http://www.hellogreece.gr>

<http://www.odysseus.culture.gr>

<http://www.tamesis-pumps.gr>

<http://www.patriotaki.com>

### **NOMOS ΑΡΚΑΔΙΑΣ**

<http://www.arkadia.gr>

<http://www.club/mantin.gr>

<http://www.hellogreece.gr>

<http://www.patriotaki.gr>

<http://www.holidayingreece.gr>

<http://www.diakoporama.gr>

### **NOMOS ΑΧΑΪΑΣ**

<http://www.diakoporama.gr>

<http://www.patriotaki.gr>

<http://www.achaia.gr>

<http://www.mypatra.gr>

### **NOMOS ΗΛΕΪΑΣ**

<http://www.diakoporama.gr>

<http://www.think.gr>

<http://www.hri.org>

<http://www.touristikostypos.com>

<http://www.morax.gr>

<http://www.wikipedia.gr>  
<http://www.mediainfo2004.gr>  
<http://www.forthnet.gr>  
<http://www.archaeologia.wordpress.com>  
<http://www.greekinsight.com>

### **NOMΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ**

<http://www.korinthia.gr>  
<http://www.think.gr>  
<http://www.diakoporama.gr>  
<http://www.patriotaki.gr>  
<http://www.unitedhellas.com>  
<http://www.touristikostypos.com>  
<http://www.hellogreece.gr>  
<http://www.athinoramatravel.gr>

### **NOMΟΣ ΛΑΚΩΝΙΑΣ**

<http://www.athinoramatravel.gr>  
<http://www.diakoporama.gr>  
<http://www.think.gr>  
<http://www.lakonia.gr>  
<http://www.odysseusculture.gr>  
<http://www.hellogreece.gr>

### **NOMΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ**

<http://www.hellogreece.gr>  
<http://www.diakoporama.gr>  
<http://www.think.gr>  
<http://www.athinoramatravel.gr>  
<http://www.messinia.gr>  
<http://www.patriotaki.gr>

### **ΚΡΗΤΗ**

<http://www.cretan-history.gr>

<http://www.creta-info.gr>

<http://www.greekhotels.gr>

<http://www.4crete.gr>

<http://www.odysseusculture.gr>

<http://www.rethimno.gr>

<http://www.irakleio.gr>

<http://www.lasithi.gr>

<http://www.xania.gr>

<http://www.explorecrete.com>

## **ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ**

<http://www.greekinsight.com>

<http://www.statistics.gr>